

GEOPOLITIKAI SZEMLE

II. évfolyam 1. szám
2020/1.
№ 4.

Jelen folyóiratszám a

„VERSAILLESTŐL A V4-ig MULTIDISZCIPLINÁRIS
KONFERENCIASOROZAT
KÖZÉP-EURÓPA 100 ÉVÉRŐL
1918-2018”

című konferenciákon elhangzott előadások szerkesztett
és lektorált verzióit tartalmazza

A konferenciasorozatot és jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:

PADA | PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

Szeged
2020

GEPOLITIKAI SZEMLÉ

A geopolitika kutatóinak tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szilágyi István (Pécsi Tudományegyetem)

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. PhD Csüllög Gábor, Eötvös Lóránd Tudományegyetem

a „Közép-Európa és a Balkán rovat” vezetője

Dr. habil. Domonkos Endre, Budapesti Gazdasági Egyetem

a „Spanyol világ rovat” vezetője

Dr. habil. Garaczi Imre, Stratégiakutató Intézet

a „Geostratégiai Kutatások rovat” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

a „Francia világ rovat” vezetője

Prof. Dr. Nemeskéri Zsolt, Pécsi Tudományegyetem

a „Kína és kínaiak rovat” vezetője

Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

az „Iszlám világ rovat” vezetője

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

a „Klasszikus geopolitika rovat” vezetője

Prof. Dr. Szávai Ferenc, Kaposvári Egyetem

a „Az Európai Unió és V4 rovat” vezetője

A szerkesztőség elérhetőségei:

telefon: 06/30/3747-841

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

honlap: www.vikek.eu

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

ISSN 2631-0775 (nyomtatott)

ISSN 2676-8658 (online)

Nyomda:

S-paw Kft., Üllés

Tördelés:

Rafai Gábor

Kiadványaink

KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évf. (2008):** № 1.; № 2.
- II. évf. (2009):** № 3.; № 4–5.; № 6–7.
- III. évf. (2010):** № 8.; № 9.; № 10.; № 11.
- IV. évf. (2011):** № 12.; № 13.; № 14–15.
- V. évf. (2012):** № 16.; № 17.; № 18–19.
- VI. évf. (2013):** № 20–21.; № 22.; № 23.
- VII. évf. (2014):** № 24.; № 25.; № 26–27.
- VIII. évf. (2015):** № 28.; № 29.; № 30.; № 31.
- IX. évf. (2016):** № 32.; № 33.; № 34.; № 35.
- X. évf. (2017):** № 36.; № 37.; № 38.; № 39.
- XI. évf. (2018):** № 40.; № 41.; № 42.; № 43.
- XII. évf. (2019):** № 44.; № 45.; № 46.; № 47.
- XI. évf. (2020):** № 48-49.

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

- I. évf. (2009):** № 1.
- II. évf. (2010):** № 2.; № 3–4.
- III. évf. (2011):** № 5–6.
- IV. évf. (2012):** № 7.; № 8. (A-sorozat 1.); № 9. (B-sorozat 1.);
№ 10. (A-sorozat 2.); № 11. (A-sorozat 3.)
- V. évf. (2013):** № 12. (A-sorozat 4.); № 13. (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14.; № 15–16.
VII. évf. (2015): № 17–18.
VIII. évf. (2016): № 19–20.
IX. évf. (2017): № 21–22.
X. évf. (2018): № 23.; № 24.
XI. évf. (2019): № 25.; № 26.

TAYLOR
Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14–15.; № 16–17.
VII. évf. (2015): № 18–19.; № 20–21.
VIII. évf. (2016): № 22.; № 23.; № 24.; № 25.; № 26.
IX. évf. (2017): № 27.; № 28.; № 29–30.
X. évf. (2018): № 31.; № 32.; № 33.; № 34.
XI. évf. (2019): № 35.; № 36.; № 37.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- № 1.:** Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
№ 2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
№ 3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged 2012.
№ 4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
№ 5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
№ 6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
№ 7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
№ 8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.

- № 9.:** Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- № 10.:** Lóránt Bali (ed.): Predstavljanje drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- № 11.:** Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014
- № 12.:** Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogycatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- № 13.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014
- № 14.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- № 15.:** Miklós Péter: Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. Szeged. 2017.
- № 16.:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- № 17.:** Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- № 18.:** Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- № 19.:** Haffner Tamás: Az Unió és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- № 20.:** Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! 2019.
- № 21.:** Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. 2019.
- № 22.:** Gulyás László (szerk.): 111 életrajz a külpolitika történetéhez. 2020.

GEOPOLITIKAI SZEMLE

I. évf. (2019): № 1.; № 2.; № 3.

II. évf. (2020): № 4.

**Jelen folyóiratszám a Virtuális Intézet
Közép-Európa Kutatására
133. kiadványa**

Tartalomjegyzék

II. évfolyam 1. szám, 2020/1. №4

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A BALKÁN ROVAT

- Kurtucz Csaba:** A 2008-as világgazdasági válság tanulságai Közép-Európa számára – a Világ két centrumán keresztül bemutatva 9
- Takács István:** A Keleti Partnerség kereskedelmi célkitűzéseinek 10 éves egyenlege a V4-ek szemszögéből 27

V4 ROVAT

- Gergics Tünde:** A visegrádi országok gazdasági konvergenciája 47

SPANYOL VILÁG ROVAT

- Domonkos Endre:** A 2019. november 10-i országgyűlési választás és következményei Spanyolországban 69

KLASSZIKUS GEOPOLITIKA ROVAT

- Glofák Péter:** Gazdasági hadviselés a hidegháborúban 87
- Suba János:** Katonai források Románia történeti földrajzának tanulmányozásához 1923-1941 107

GEOSTRATÉGIAI KUTATÁSOK ROVAT

- Garaczi Imre:** Kelet-Közép-Európa mentális geopolitikai és geostratégiai közelmúltja 121

KÍNA ÉS A KÍNAIK ROVAT

- Olteán Sándor:** Az EU által Kínával szemben bevezetett kereskedelmi védintézkedések geoökonómiai jelentősége 149
- Csenger Ádám:** Kínai befolyás Ausztráliában. 167
- Zoltai Alexandra:** Kína geopolitikai és geoökonómiai stratégiája az Északi-sarkon: új régiós nagyhatalom a láthatáron?. 183
- Horváth Levente:** A kínai geopolitikai gondolkodásmód és az „Egy övezet egy út” kezdeményezés 203

GEOSTRATÉGIAI KUTATÁSOK ROVAT

- Kovács Tamás:** A vizuális tartalom társadalom befolyásoló hatása 221

KURTUCZ Csaba

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: kurtuczcs@gmail.com

**A 2008-AS VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG TANULSÁGAI
KÖZÉP-EURÓPA SZÁMÁRA - A VILÁG KÉT
CENTRUMÁN KERESZTÜL BEMUTATVA**

**THE LESSONES OF THE GREAT RECESSION FOR
CENTRAL EUROPE- PRESENTED THROUGH THE TWO
CENTERS OF THE WORLD**

ABSTRACT

The lessons learned from the crisis management of the 2008 Great Recession are due to significant structural differences between the two centers of the world, the United States and the eurozone. This has been the worst and most widespread global economic downturn since the Great Depression. The crisis is over, but it seems that the crisis has long-lasting consequences. In the case of the United States, a monetary, fiscal and political union is realized, which with a single economic policy, operates as a coherent unit, uniting the three areas. GDP is rising, unemployment is at the lowest level since 1969 and government debt is the highest it has ever been which can cause problems in the long run. In the case of the eurozone, we can talk about a monetary union. The crisis has highlighted the structural flaws of the eurozone, because without a unified fiscal policy

no effective economic policy can be achieved. The symptoms of the euro area crisis weren't the consequences of the global economic crisis; rather the stalling of the integration process, the lack of real convergence, and the weaknesses of monetary and fiscal policy were the problems that have been brought to the fore and exacerbated by the crisis. I consider the crisis management of the United States to be more successful, in which the single economic policy has played an important role – as long as the eurozone doesn't deepen integration, it will not be able to address vulnerabilities between its countries. For Central Europe to be competitive, it has to have the right economic policies and an independent monetary policy. The post-crisis recovery has taken place, but in order to avoid further crises and to have a faster convergence towards the eurozone, we need targeted steps which could create the opportunities.

Kulcsszavak: világválság, centrumok, mennyiségi könnyítés, monetáris politika, fiskális politika, koherens egység, hatékony gazdaságpolitika

Keywords: global crisis, centers, quantitative easing, monetary policy, fiscal policy, coherent unit, effective economic policy

1. Bevezetés

A 2008-as gazdasági világválság válságkezelésének tanulságai jelenleg rendkívül aktuálisak, hiszen a 29-33-as nagy gazdasági válság óta ez volt a legsúlyosabb világgazdasági visszaesés. Közel tíz év telt el a válság kezdete óta és a mélyponton túljutottunk, az egyes centrumokban beindult a növekedés, viszont látható, hogy a válságnak olyan hosszan elhúzódó következményei vannak, mint például a fejlett országok túlzott adósságállománya, ami hosszabb távon átrajzolja a világgazdasági centrumok erőviszonyait. Ezen hatások pedig Közép-Európára is jelentős befolyással vannak.

Az egyes centrumok más-más úton jártak, ami helyzetükből is adódik. Az Egyesült Államok eleve egy monetáris, fiskális és politikai unió és másban látta a fellendülést, mint az eurózóna. Az Egyesült Államok egy nagyobb deficitet is kockáztatott a gazdaság beindulása végett és expanzív monetáris politikát folytatva komoly „quantitative easing”-be, azaz mennyiségi könnyítésbe kezdett, ami miatt az így kialakuló államadósság jelenleg tarthatatlan méreteket ölt. Viszont a mennyiségi könnyítésnek már vége és most kap teret a kamatemelés és a jegybanki mérleg leépítése. Az eurózóna ezzel

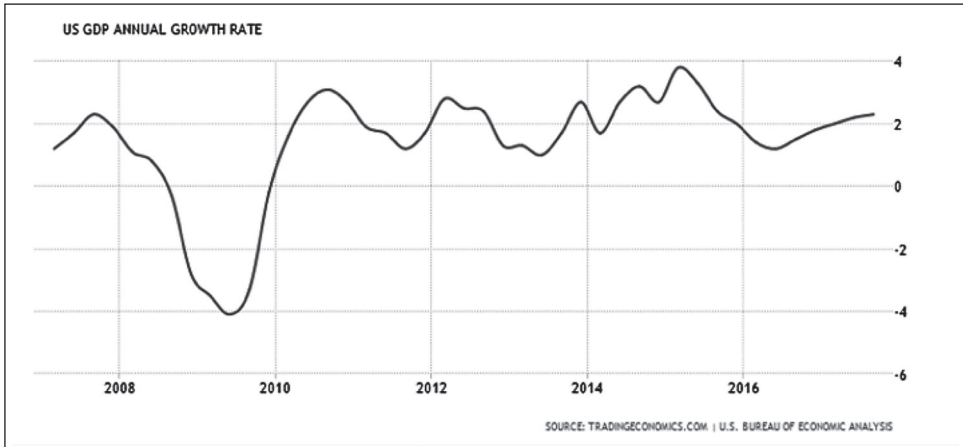
szemben csak monetáris unió, fiskális és politikai uniónak nem tekinthető. Az európai szemlélet a válság alatt a szigorú fiskális politikára koncentrált és elsősorban az államok túlzott eladósodottságának csökkentésével próbált operálni, majd egy kisebb volumenű mennyiségi könnyítés itt is megjelent. A most következő évek még mindig a válságról szólnak majd, csak másképpen: olyan kihívások kerülnek előtérbe, mint az adósságleépítés kontra növekedés és az ösztönzők kivezetése. A két centrum eltérő szerkezetéből adódóan más trajektóriát jár be. Témámnak a centrumok eltérő szerkezetéből és az eltérő válságkezelésből fakadó makrogazdasági következtetések adnák az érdekességét és az aktualitását a 2008-as válság árnyékában és hogy ezen folyamatoknak milyen tanulságai vannak Közép-Európa számára.

2. Amerikai Egyesült Államok válságkezelése

Az Egyesült Államokból kiinduló pénzügyi válság az egész világ számára komoly problémát okozott. Valamennyi ország nagy kihívásokkal nézett szembe és jelentős intézkedéseket léptettek életbe a gazdasági stabilitás megteremtése érdekében. A válságkezelés részben összehangolt, részben pedig a nemzeti hatáskörben végrehajtott intézkedések keretében teljesült ki és valósult meg. Egyes országok nemzetközi pénzügyi szervezetek segítségét vették igénybe. A pénzügyi válság hatására kialakult csődök egyre inkább átterjedtek az egész gazdaságra. A csökkentett termelés, a munkahelyek megszűnése, gyárbezárások, az adósságállomány növekedése csak pár példa azokból a világszerte megjelenő folyamatokból, amelyek megkívánják a gazdaságpolitika beavatkozását. Az alábbi összegzés áttekintést ad arról, hogy az Egyesült Államok milyen intézkedéseket tett a gazdasági válságból való kilábalás érdekében és ezek az intézkedések milyen makrogazdasági folyamatokat indítottak el, vagy eredményeztek.

Az Egyesült Államok a világ legnagyobb gazdaságával rendelkező országa, monetáris, fiskális és politikai unió: a GDP-je 2016-ban 18 569 milliárd dollár volt, ami közel 25%-a a világ GDP-jének, népessége pedig 324 millió fő. Az ország államadóssága 2016-ban 106,1% volt a GDP százalékában. Amerika gazdaságát nagyban meghatározza hatalmas keresletet generáló belső piaca, versenylőnye pedig a magas hozzáadott értékű termékeken alapszik.¹

1. ábra: Egyesült Államok GDP-je, év/év alapon, 2007.01.-2017.12.
Figure 1. United States GDP annual growth rate (YoY),
01.2007.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/gdp.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual>
 Letöltve: 2020.01.15.

Az első ábrán látható, hogy a válság hatására az Egyesült Államok GDP-jének a növekedési üteme 2008 első negyedévétől lassult, majd a negyedik negyedévtől csökkenni kezdett a hazai bruttó termék az Államokban. A visszaesés mélypontja 2009 második negyedévében volt, ami ekkor -4,6%-ot jelentett. Ezután trendváltás következett be, a gazdasági ösztönzők kifejtették hatásukat: 2010 első negyedévétől bővülni kezdett a gazdaság, és már 1,9%-os növekedés volt tapasztalható. A 2011 és 2017-es időszak alatt a GDP 1-3,8%-os szint között ingadozott és a 2015 első negyedévében elért 3,8%-os bővülési szintet azóta sem tudta felülmúlni. Jól látható, hogy hogyan bontakozik ki a válság – a GDP először lassult, majd visszaesett. Recesszióknak mondható az az állapot, amikor két egymás utáni negyedévben visszaesés tapasztalható; az amerikai gazdaság esetében ez hat negyedévet jelentett a 2008-as válság esetében. Az első ábrán az is látható, hogy az ösztönzők beindulásával hogyan váltja fel a visszaesést a növekedés és 2017 harmadik negyedévében hogyan éri el a GDP a 2,3%-os szintet. Az Egyesült Államok GDP mutatói alapján sikeresen kilépett a válságból, és 2010 óta folyamatosan növekszik.

A válság hatására a munkanélküliség 2008 júniusában 5% fölé emelkedett, 2009 júniusában már 9% föléért, 2009 novemberében átlépte a

10%-ot, azóta viszont csökkenő tendenciát mutat és 2017 novemberében 4,1%-os szinten állt.² A korreláció felfedezhető a GDP csökkenésében és a munkanélküliség növekedésében: a GDP negyedéves bontásban év/év alapon 4,6%-os csökkenése, a munkanélküliség közel 4%-os növekedésével járt a 2008 júniusa és 2009 júniusa közötti vizsgált időpontban. Viszont a GDP növekedésére a munkanélküliség csökkenése lassabban reagál. Okun törvénye³ szerint 1%-os munkanélküliség csökkenéshez 2%-os reál GDP növekedés szükséges. 2009 szeptembere és 2010 szeptembere között negyedéves bontásban év/év alapon a GDP 2,8%-ot nöött, míg a munkanélküliség 0,5%-ot csökkent. Tehát a munkanélküliség csökkenése, azaz a munkahelyteremtés lassabban következik be. A vizsgált időszak alatti trendben a GDP 1-3,8% között ingadozott, a munkanélküliség trendje pedig folyamatosan csökkent.⁴

2. ábra: Egyesült Államok munkanélkülisége, 2007.01.-2017.12.
Figure 2. United States unemployment rate, 01.2007.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/unemployment.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate>

Letöltve: 2020.01.15.

A második ábrán látszik, hogy 2010 után milyen szép trendben csökken a munkanélküliség az Egyesült Államokban, ami az ösztönzőknek köszönhetően következett be.

A válságkezelés első lépéseként a csődbement bankokat konszolidálták, az Egyesült Államok a bankrendszer megsegítését a Federal Reserve (FED), és az amerikai Országos Betétbiztosítási Alap segítségével vitte véghez. Az

általános cél az volt, hogy a gyengébb bankokat vásárolják meg az erősebb versenytársak, és ehhez az állam segítséget nyújt.

Az autószektorba is áramlott a tőkeinjekcióból: mivel nagyon sok embert foglalkoztat az autóipar, ezért az ő megsegítésük is fontos volt a további munkanélküliség alakulása kapcsán. Ezek a lépések vitális jellegűek a bizalom és a stabilitás helyreállása kapcsán.

Obama elnök megválasztása után bejelentette, hogy tervei szerint kormányja a következő három évben 3 millió új munkahelyet fog teremteni és az exportot kétszeresére fogja növelni. A csomag keretében utakat, hidakat, megújuló energiaforrásokon alapuló erőműveket építtetne, középületek energiafogyasztásának korszerűsítését támogatná, az iskolákat modernizálná, továbbá támogatná az üzemanyag-hatékony autók és az alternatív energiaforrások használatának terjesztését is.

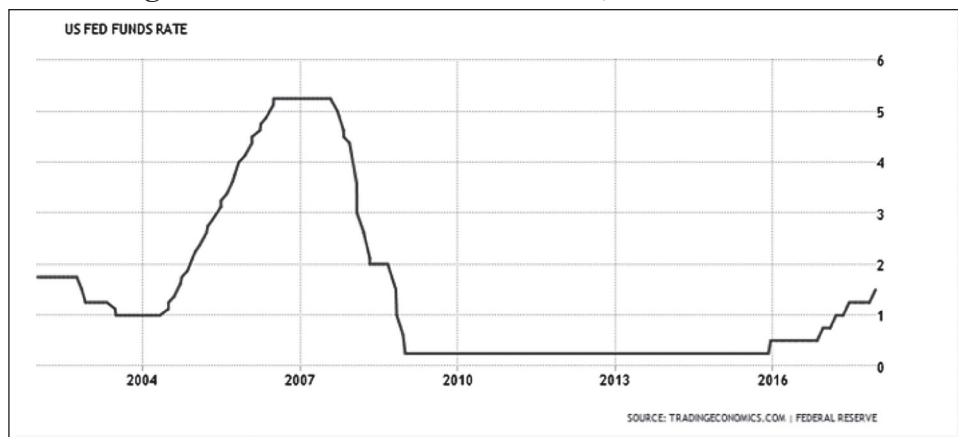
Másban látta a fellendülést az Egyesült Államok mint az eurózóna, mivel a nagyobb deficitet is kockáztatták a gazdaság beindítása végett. Expanzív monetáris politikát folytatva, komoly quantitative easing-be (QE), azaz mennyiségi könnyítésbe kezdtek, ezzel ösztönözve a keresletet. Mivel a banki konszolidáció után a fő probléma a kereslet csökkenéséből kialakuló növekvő munkanélküliség, ezért a QE éppen a gazdasági növekedést és a munkahelyteremtést volt hivatott ösztönözni.

A jegybank a gazdaságot ösztönözheti az alacsony jegybanki kamatokkal, ami növeli a beruházásokat és a fogyasztást, ha viszont a kamatokat nem lehet tovább csökkenteni, vagy a kamatok csökkenthetők lennének, de a transzmissziós mechanizmus nem működik, akkor a nemkonvencionális jegybanki eszközök kerülnek alkalmazásra. A nemkonvencionális eszközök célja az infláció cél közelében tartása, a defláció elkerülése, a pénzügyi közvetítés összeomlásának megakadályozása és a gazdasági visszaesés csökkentése, azaz a gazdaság stimulálása. Alapvetően két helyzetet különböztethetünk meg: az egyik, amikor nulla közeli alapkamatnál nem tudunk további kamateszköket alkalmazni, viszont a további monetáris lazításra szükség van. Ez a helyzet állt fenn az Egyesült Államokban 2009-ben. A másik, amikor a nulla feletti kamat esetén is indokolt lehet a beavatkozás – ha a transzmissziós mechanizmus sérül – ez pedig az Európai Központi Bank (ECB) esetén állt fenn 2009-ben.

A beavatkozás módja szerint három típust különböztethetünk meg: a kereskedelmi bankoknak likviditást nyújtó eszközöket, a közvetlen hitelpiaci beavatkozásokat és az állampapír-vásárlást. Más taxonómia szerint megkülönböztethetünk credit easing-et, ami a magán- és bankszektor hitelezési feltételeinek javítását célozza, quantitative easing-et, ami a jegybanki mér-

leg mennyiségi növekedését célozza és qualitative easing-et, ami a mérleg minőségi összetételének a változását célozza meg. A jegybank beavatkozása jóléti nyereséget jelent, mivel az állam korlátlan forrásbevonásra képes a kockázatmentes állampapírok kibocsátásával. A másik eszköze a mennyiségi könnyítésnek az alapkamat 0% közeli szinten tartása.

3. ábra: Egyesült Államok alapkamata, 2002.01-2017.12.
Figure 3. United States interest rate, 01.2002.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/interestrate.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/interest-rate> Letöltve: 2020.01.15.

A FED már a recesszió előtt 700-800 milliárd dollár értékben tartott kincstárjegyeket a mérlegében. 2008 novemberében a FED elkezdte vásárolni (QE) a jelzálog fedezetű értékpapírokat (MBS) 600 milliárd dollár értékben. 2009 márciusában 1750 milliárd dollár értékben rendelkezett kincstárjegyekkel, MBS-ekkel és bankadósságokkal, ami 2010 júniusára tetőzött, mivel ekkor már a 2100 milliárd dollárt is elérte.⁵

A fenti ösztönzések azonban kevésnek bizonyultak: az erőteljes gazdasági növekedés elmaradt, így 2010 novemberétől jöhetett a QE 2. Ez újabb 600 milliárd dolláros ösztönzést jelentett.⁶

A QE 3-at 2012. szeptember 13-án jelentették be, amelynek keretében a FED korlátlan időtávú, havi 40 milliárd dollár értékű MBS eszközvásárlási programot indított, emellett továbbra is alacsonyan tartva az alapkamatot 2015 közepéig.⁷ A Federal Open Market Committee (FOMC) 2012 decemberében bejelentette, hogy növeli a nyíltvégű vásárlások volumenét egészen

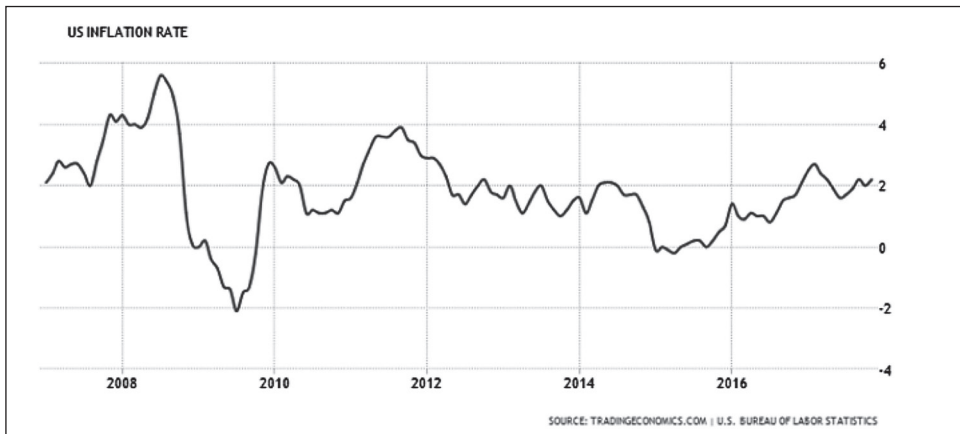
havi 85 milliárd dolláros értékig, és mellette kikötötte, hogy addig fenntartják ezeket a vásárlásokat, amíg a munkanélküliség 6,5% alá nem süllyed, és az inflációs várakozások egy-két éves távlatban fél százalékponttal meg nem haladják a két százalékot, ami a bizottság hosszú távú célkitűzése.⁸ 2014 február 1-jén Janet Yellen lett a jegybank új elnöke és októberben a FED beszüntette a kötvényvásárlási programját.⁹

A harmadik ábrán láthatjuk, hogy a FED hogyan emelte az alapkamatot 2004 elejétől 1%-ról 5% fölé és hogyan csökkentette 0,25%-ra 2007 év végétől 2008 év végéig, a gazdaság ösztönzése érdekében. 2015 decemberétől viszont kamatemelésbe kezdett, amit 2017 decemberéig 1,5%-ra emelt öt lépésben.¹⁰

A válság hatására 2009-ben a munkanélküliség folyamatosan 8-9% felett tartózkodott; az így kialakuló csökkenő fogyasztás, már a 2009-es évben deflációhoz vezetett. A nagy volumenű pénzteremtés 2010-től 2% körül ingadozó inflációt generált, ami 2011-ben 4%-ra eszkalálódott, viszont 2012-től újra 2% körüli szinten ingadozott, mivel a magas munkanélküliség, az alacsony kapacitáskihasználtság, a csökkenő trendben lévő ingatlanárak, és az alacsony fogyasztás mind visszafogták az árnövekedést.¹¹

4. ábra: Egyesült Államok inflációja, 2007.01-2017.12.

Figure 4. United States inflation, 01.2007.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/inflation.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/inflation-cpi> Letöltve: 2020.01.15.

2011-ben a magas inflációhoz nagyban hozzájárult a crude olaj emelkedő ára az Egyesült Államokban, mivel a vizsgált évben 110 dollár feletti szinten

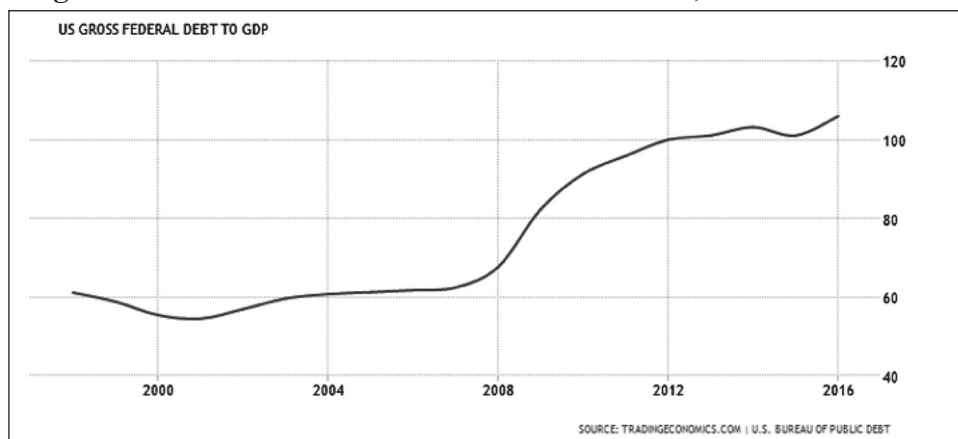
is volt. Viszont 2014 júliusától csökkenni kezdett az olaj ára és egészen 40 dolláros szintre esett, aminek erős árnyomó hatása volt az amerikai inflációra. A negyedik ábrán láthatjuk, hogy az Egyesült Államok inflációja 2015-re pedig 0% közelébe esik az alacsony olajárak miatt, majd 2017 novemberére 2,2%-on stabilizálódik. Az olajárak 2017-ben emelkedésnek indultak, ami inflációs veszélyeket hordozhat magában. Az infláción túl még egy komoly kockázatot fontos megemlíteni, ami az amerikai gazdaságot veszélyezteti és ez nem más mint az amerikai kormány túlzott eladósodottsága.¹²

Az ötödik ábrán láthatjuk, hogyan növekedett az Egyesült Államok kormányzati adósságállománya 1998 óta: észrevehető a válság éveit alatti dinamikus növekedés, amelynek eredményeképpen 2012-re az adósságállománya meghaladta a GDP 100%-át. Az adósság volumene mellett az összetétele is jelentős problémát jelent, mivel Amerika állampapírjainak külföldi kitétsége jelentős.

A 2010-es rangsort tekintve első Kína, akinek az amerikai államkötvény-állománya 895,6 milliárd dollár, amit 2013-ra 1160 milliárd dollárra növelt.¹³ A közlemények szerint 2010-ben a külföldi kézben levő amerikai állampapír-állomány 4350 milliárd dollár volt és 2013-ra 5480 milliárd dollárra nőtt, azt jelezve, hogy a külföldi országok továbbra is kedvelik az amerikai államadósság-vásárlását.¹⁴

5. ábra: Egyesült Államok államadóssága GDP arányában, 1998.01-2017.01.

Figure 5. United States Government debt to GDP, 01.1998.- 01.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/governmentdebt.

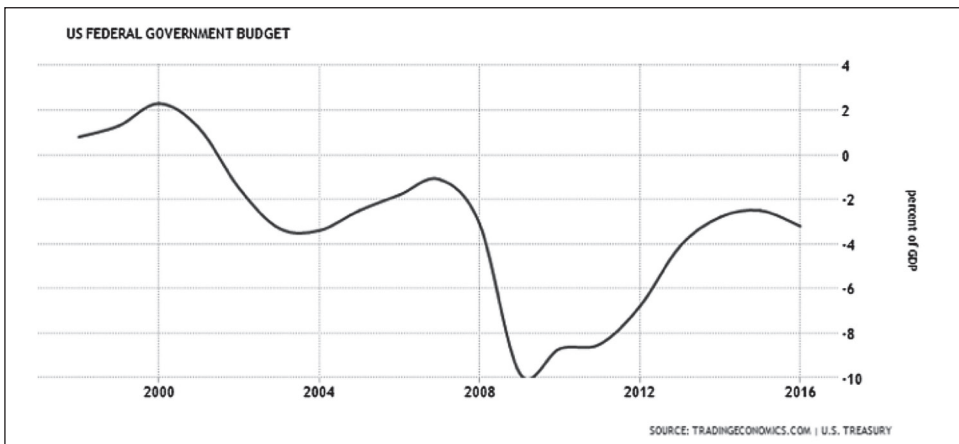
In: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/government-debt-to-gdp>

Letöltve: 2020.01.15.

2011-től viszont érdekes tendencia bontakozott ki az adósság struktúrájában: megfordulni látszottak bizonyos trendek és viszonyok, mivel már nem Kína volt az Egyesült Államok első számú hitelezője. Az adatok alapján az ázsiai ország helyét átvette az amerikai központi bank a FED. A FED állampapír-állománya 1108 milliárd dollárra nőtt januárban, így Kína a második helyre szorult.¹⁵ 2017-re az államadósság a GDP 106,1% tette ki, azaz meghaladta a 20 000 milliárd dollárt, ebből 5600 milliárd dollár állami társadalombiztosítási alapoknál van, 14 700 milliárd dollár pedig a piaci szerelőknél. A piaci szereplők közül 6004 milliárd dollár külföldi kézben van, 2465 milliárd dollár pedig FED-nél. A külföldi kézben lévő adósságból 1200 milliárd dollár kínai, 1100 milliárd dollár pedig japán kézben van.¹⁶ Az biztos, hogy az Egyesült Államok ezáltal csökkentette Kínától, Japántól és a többi adósság vásárlótól való függőségét, amely szintén fontos politikai lépés, de ezekkel a lépésekkel csak az adósság átstrukturálását hajtotta végre, magát az adósságot még nem csökkentette, ami további jövőbeni kockázatokat hordoz magában.

A hatodik ábrán láthatjuk az Egyesült Államok költségvetését az utóbbi 19 évben. Ebből kitűnik, hogy az utolsó 15 év deficités volt, ugyanis 2008 és 2013 között kiemelkedően sokat költött a kormány a válság miatt. Az Egyesült Államok a túlzott eladósodottsága végett sikeres kiadáscsökkentésbe kezdett és 2014-től stabilan 4% alá szorította a hiányt.

6. ábra: Egyesült Államok kormányzati költségvetése, 1998.01-2017.01.
Figure 6. United States Government budget, 01.1998.- 01.2017.

Forrás: [Tradingeconomics.com/governmentbudget](http://www.tradingeconomics.com/governmentbudget).

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/government-budget>

Letöltve: 2020.01.15.

A republikánusok és a demokraták közötti fiskális szigor mibenléte eltérő volt és emiatt konfliktusok is kialakultak a pártok között. Az Obama kormány azt akarta elérni, hogy a törvényhozás lazítson az adósságkorláton, mivel, ha ez nem történik meg, az Egyesült Államok technikailag államcsődöt jelentett volna, automatikus adónövelés és kiadáscsökkentés lépne hatályba, ami recesszióba taszítaná Amerikát, a világban pedig jelentősen visszafogná a növekedést. 2012-ben úgy látszott nem lesz megállapodás, ám végül az utolsó pillanatban a szenátus megállapodott a költségvetést illetően és ugyan a költségvetési szakadék nem oldódott meg és csak rendkívüli intézkedést vezettek be, de legalább ezzel is időt nyertek.

3. Euróövezet válságkezelése

Az euróövezet egy gazdasági és monetáris unió, ami azon országok együttese az Európai Unión belül, ahol az euró a hivatalos pénznem. A monetáris unió, fiskális és politikai uniónak nem tekinthető. Az eurózóna országai gazdaságilag heterogének, de például Németország versenyelőnyét és gazdaságát az olyan nagy hozzáadott értékű termékek, mint a gépek és járművek jellemzik.

7. ábra: Az euróövezet GDP-je, év/év alapon, 2007.01-2017.12.
Figure 7. Eurozone GDP (YoY), 01.2007.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/eurozonegdp.

In: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/gdp-growth-annual>

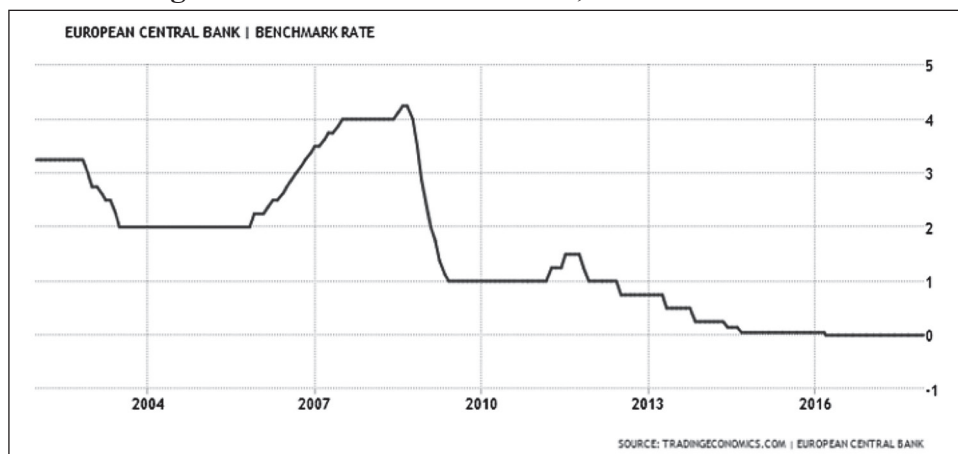
Letöltve: 2020.01.15.

A fiskális politika országonként eltérhet, de vannak betartandó irányelvek. A költségvetési fegyelem megteremtése végett létrehozták a Stabilitási és Növekedési Paktumot. Ebben meghatározták, hogy a költségvetési hiány nem haladhatja meg a GDP 3%-át, az államadósság pedig a GDP 60%-át. Az euróövezeten belüli országok monetáris politikájáért az Európai Központi Bank a felelős. Az európai monetáris hatóság a FED-től eltérő politikát alkalmaz, legfontosabb feladata ugyanis az árstabilitás biztosítása, és emellett aktívan szerepet vállal az európai pénzügyi rendszer megmentésében.

Az euróövezet válságból való kilábalása 2007 és 2017 között eltér az Egyesült Államokétól, ahol egy mélypont volt. Ezzel ellentétben az euróövezet esetében a 2008-as visszaesés után, 2012-től újból recesszióba esett, amit a hetedik ábra jól mutat. Az ösztönzések indukálta fellendülés is kisebb mértékű, mivel az euróövezet esetén nem haladta meg a 2,4%-ot, ellenben az Egyesült Államok szintjével. A GDP alakulásából kiderül, hogy 2010-ben ugyan növekedett a gazdaság, de ez nem tartott sokáig, mivel 2012-ben már újra visszaesés volt tapasztalható. Az euróövezet GDP alakulásából arra lehet következtetni, hogy a válságkezelés nem sikerült olyan jól, mint az Egyesült Államokban.¹⁷

8. ábra: Az euróövezet alapkamata, 2002.01-2017.12.

Figure 8. Eurozone interest rate, 01.2002.- 12.2017.

Forrás: Tradingeconomics.com/ecbrate.

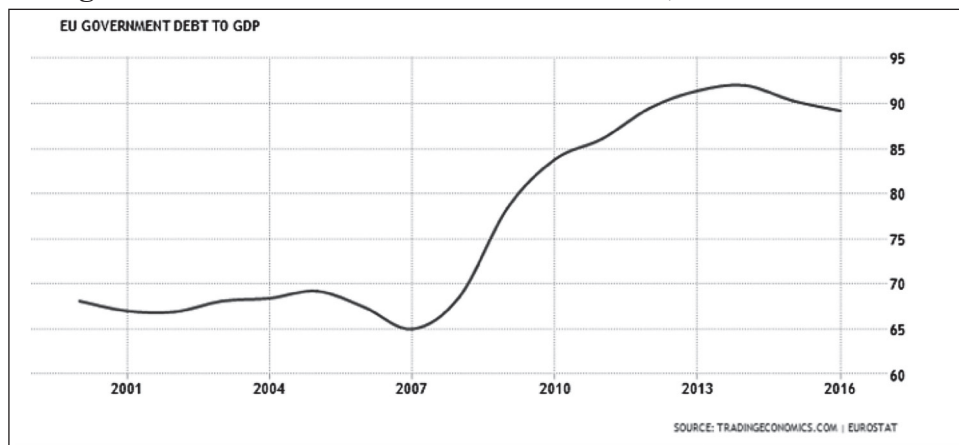
In: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/interest-rate> Letöltve: 2020.01.15.

ECB hivatalosan eleinte nem folytat quantitative easing-et, de gyakorlatilag korlátlan likviditást biztosít az eurózóna bankrendszerének és nagy szerepet játszik az euróövezet államadósság-válság kezelésében. 2010 májusa óta a piacon vásárolja a monetáris unió legkockázatosabb államkötvényeit, amire kezdetben mintegy 70 milliárd eurót költött. A nyolcadik ábrán látható, hogy az Európai Központi Bank az alapkamatot 2009-ben 1%-os szintre csökkentette, majd 2013 áprilisában 1,25%-ra emelte fel. Azért kellett meghoznia ezt a döntést, mert 2011-től az infláció tartósan 2% fölött tartózkodott és így kénytelen volt kamatemelést eszközölni; mivel azonban a gazdaság további ösztönzésre szorult, az ECB csökkenteni kezdte az alapkamatot, ami végül 2016 márciusára elérte a 0%-ot.¹⁸

Az ECB kommunikációja meglehetősen ellentmondásos, mivel hivatalos közleményeinek túlnyomó részét az árstabilitás felett való örökös teszi ki. Ennek megfelelően az európai monetáris hatóság még a gyanúját is el akarja kerülni annak, hogy a pénznyomtatás eszközéhez nyúlna. A gyengélkedő gazdaság és vélhetően a sikeres amerikai QE miatt, 2015 májusától az ECB eszközvásárlási programot indított havi 60 milliárd euró értékben, amit 2016 márciusától 80 milliárd euróra emelt.¹⁹

9. ábra: Az euróövezet államadóssága GDP arányában, 2000.01-2017.01.

Figure 9. Eurozone Government debt to GDP, 01.2000.- 01.2017.

Forrás: [Tradingeconomics.com/eurozonedepttgdg](http://www.tradingeconomics.com/eurozonedepttgdg).

In: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/eurozonedepttgdg>

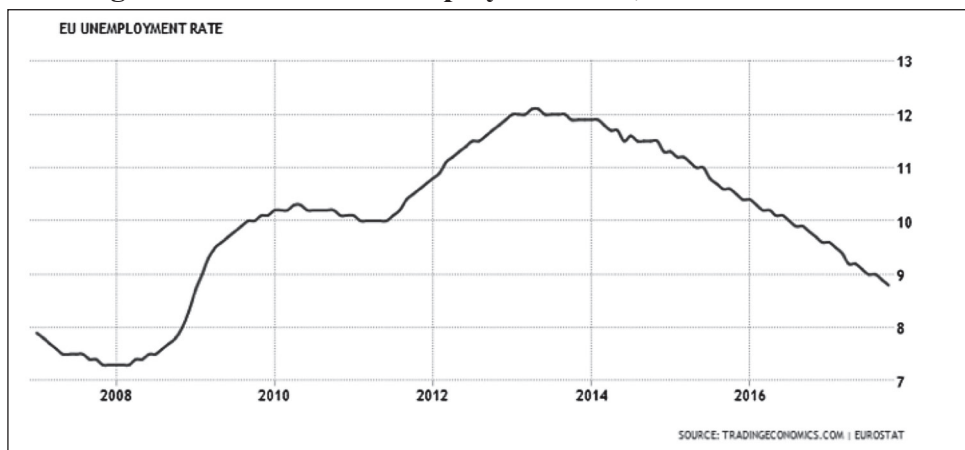
Letöltve: 2020.01.15.

A tagállamoknak hatalmas az államadósság állománya és az ezek miatt kialakuló adósságválság komoly problémát jelent az euróövezet számára. A kilencedik ábrán láthatjuk az eurózóna adósságállományának növekedését. Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország azok az országok, amelyek túlzottan magas adósságokkal rendelkeznek. Az országoknak meg kell találniuk a megoldást a költségvetésükben arra, hogy a fiskális szigor ne vesse vissza jobban a gazdaságukat és emellett ki tudják nőni az adósaikat.

A tizedik ábrán látható, hogy az Egyesült Államok munkanélküliségi adataihoz képest mennyivel kedvezőtlenebben alakulnak az eurózóna mutatói, hiszen 2017 októberében a munkanélküliség 4,1%-on állt Amerikában, míg az eurózóna tekintetében a munkanélküliségi ráta 8,8% volt. Emellett ugyanakkor az eurózóna adósságállománya 89,2%-os szinten áll az Egyesült Államok 106,1%-os szintjével szemben, amiből látszik a gazdasági növekedés és az alacsony munkanélküliség költsége.

10. ábra: Az euróövezet munkanélkülisége, 2007.01-2017.12.

Figure 10. Eurozone unemployment rate, 01.2007.- 12.2017.

Forrás: [Tradingeconomics.com/eurozonreunemployment](http://www.tradingeconomics.com/eurozonreunemployment).

In: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/unemployment-rate>

Letöltve: 2020.01.15.

4. Tanulságok Közép-Európa számára

A 2008-as világgazdasági válság tanulsága a világ két centrumának válságkezelése kapcsán eltérő, mivel az integráltságukat tekintve szerkezeti-

leg különbözőek. Az Egyesült Államok esetében megvalósul a monetáris, a fiskális és a politikai unió, ami egy egységes gazdaságpolitikával a három területet összefogva, koherens egységként operált a válság alatt. 2017-ben az amerikai GDP 2% körül növekedett, a munkanélküliség 4%-os szinthez közelített, az infláció és a költségvetési hiány optimális szinten állt. A problémát a magas államadósság jelentheti, amelynek kinövése, vagy elinflálása megoldást jelenthet a jövőre nézve. Az eurózóna esetében nem beszélhetünk csak monetáris unióról, hiszen az integráció fiskális és politikai szinten nem valósult meg, így az unió szerkezeti hibáira a válság jól rámutatott – az egységes fiskális politika nélkül, ami együttműködik a monetáris politikával a gazdasági célok érdekében, nem valósul meg hatékony gazdaságpolitika. Az euróövezet válságtünetei kis mértékben a világgazdasági válság következményei, inkább az integrációs folyamat leállása, a reálkonvergenca hiánya, monetáris és fiskális politika gyengeségei azok a problémák, amit a válság felszínre hozott és tovább mélyített.²⁰ Az Egyesült Államok válságkezelését összességében sikeresebbnek tartom, amiben az egységes gazdaságpolitika fontos szerepet játszik.

A világ két centrumának válságkezelése rávilágított arra, hogy Közép-Európa esetében az eurózóna integrációjának mélyítése kulcskérdés. Közép-Európa háromféle országcsoportot tömörít: az eurozónás országokat, az EU-tagállamokat, amelyek még nem vezették be az eurót és a nem EU-tagállamokat. Amíg az eurózóna integrációja nem mélyül és nem alakul ki a monetáris unió mellett fiskális unió és ezek hatékony együttműködése, addig az eurózónán kívüli országok számára nem vonzó az eurózónához való csatlakozás, mivel az eurózóna nem képes kezelni az államok közötti sérülékenységeket, holott tudjuk: minden lánc olyan erős mint a leggyengébb láncszeme. Továbbá nagyon fontos szempont az eurózónától független monetáris politika kérdésköre, hiszen a független monetáris politika sokkal hatékonyabban alkalmazható az adott ország specifikus céljainak eléréséhez és ezen keresztül a gazdasági és politikai célok megvalósításához, de ez már egy következő tanulmány tárgyát képezi.

JEGYZETEK / NOTES

1. Trading Economics: USA GDP annual growth. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
2. Trading Economics: USA unemployment rate. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
3. N. Gregory Mankiw (2008): Makroökonómia. Osiris Kiadó. Budapest. 539. old.
4. Trading Economics: USA GDP annual growth. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
5. Federal Reserve (2008): Newsevents monetary pressreleases, online elérhetőség: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20081125b.htm> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
6. The Balance: What-is-quantitative-easing-definition-and-explanation. online elérhetőség: <https://www.thebalance.com/what-is-quantitative-easing-definition-and-explanation-3305881> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
7. Money CNN: Federal Reserve QE3. online elérhetőség: <http://money.cnn.com/2012/09/13/news/economy/federal-reserve-qe3/index.html> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
8. Forbes: QE4. online elérhetőség: <http://www.forbes.com/sites/afontevetchia/2012/12/12/qe4-is-here-bernanke-delivers-85b-a-month-until-unemployment-falls-below-6-5/> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
9. New York Times: Federal Reserve. online elérhetőség: <https://www.nytimes.com/2014/10/30/business/federal-reserve-janet-yellen-qe-announcement.html> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
10. Trading Economics: USA Interest Rate. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/interest-rate> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
11. Trading Economics: USA Inflation. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/inflation-cpi> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
12. Trading Economics: Oil price. online elérhetőség: <https://tradingeconomics.com/commodity/crude-oil> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
13. Mr1 Kossuth Online: Hírek. online elérhetőség: <http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/legolvasottabb/kina-csokkentette-amerikai-allampapir-allomanyat.html?send=1> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
14. Figyelő Online: Cikkek. online elérhetőség: http://www.figyelo.hu/cikkek/381902_rekordszinten_a_kulfoldi_kezben_levo_amerikai_allampapir_

- allomány – utolsó letöltés: 2020.01.15.
15. Geonomic Advisors: Max out savings advisors. online elérhetőség: http://geonomicadvisors.site.aplus.net/maxoutsavingsadvisors22/jobs_and_food.html – utolsó letöltés: 2020.01.15.
16. The Balance: Who-owns-the-u-s-national-debt. online elérhetőség: https://www.thebalance.com/who-owns-the-u-s-national-debt-3306124?utm_source=emailshare&utm_medium=social&utm_campaign=mobilesharebutton2 – utolsó letöltés: 2020.01.15.
17. Trading Economics: Eurozone GDP. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/gdp-growth-annual> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
18. Trading Economics: ECB Rate. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/interest-rate> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
19. ECB Europa: Monetary policy. online elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
20. Magas István (2011): Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970-2010. BCE, Budapest, 278-279. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bánfi Tamás – Hagelmayer István (1984): Pénzelmélet és Pénzügypolitika. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bánfi Tamás – Sulyok-Pap Márta (1999): Pénzügytan II. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest.
- Benczes István – Csáky György – Szentés Tamás (2009): Nemzetközi gazdaságtan. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bródy András (2007): A ciklus oka és hatása. Közgazdasági Szemle. LIV. évf. 2007. október. Budapest. 903–914. old.
- Magas István (2011): Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970-2010. BCE. Budapest.
- Magas István – Kutasi Gábor (2010): Vátozó világgazdaság. Globális kormányzás – vállalati nemzetköziesedés – globális fejlődés. BCE. Budapest.
- Magas István (2009): Világgazdasági válság 2008-2009. Diagnózisok és kezelések. Aula Kiadó. Budapest.
- Magyar Gábor (2004): Pénzügyi navigátor. Cameron Crea. Budapest.
- Mankiw N. Gregory (2008): Makroökonomia. Osiris Kiadó. Budapest.
- Király Júlia – Nagy Márton – Szabó E. Viktor (2008): MNB Occasional Papers 76. Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period. MNB. Budapest.

- Nagy Rózsa – Fazekas Tamás (2011): Államadósság elméletben és gyakorlatban. *Economica* 2011/10 szám. Szolnok. 62-72. old.
- Krugman Paul R. (2003): Nemzetközi gazdaságtan. Panem Könyvkiadó. Budapest.
- Vígvári András (2002): Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek. KJK-KER-SZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.

TAKÁCS István

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: pistiket@gmail.com

**A KELETI PARTNERSÉG KERESKEDELMI
CÉLKITŰZÉSEINEK 10 ÉVES EGYENLEGE A V4-EK
SZEMSZÖGÉBŐL**

**THE TRADE EFFECTS OF THE EASTERN PARTNERSHIP
FROM V-4 PERSPECTIVES AFTER 10 YEARS**

ABSTRACT

The Eastern Partnership (EaP) initiative was launched on 7 May 2009, at the Prague summit of EU Member States. The setting up of an initiative that facilitates closer co-operation with the Eastern European region has been an important objective of the V4 countries since they acceded to the European Union (EU). Therefore, after more than 10 years of its creation, it is worth examining the results of the EaP from the V4 perspective. This study provides an overview of the trade policy achievements of the EaP both from an institutional point of view and more importantly by assessing the evolution of trade flows between the V4 countries and EaP partners. On the institutional side, the picture is mixed. While the EU managed to conclude Deep and Comprehensive Free Trade Agreements (DCFTAs) with Ukraine, Moldova and Georgia, the cooperation agreements negotiated with Armenia and Azerbaijan are much less ambitious mainly due to geopolitical and

political reasons, and no new agreement could be negotiated with Belarus. These mixed results can be attributed in part to the Russian pressure on these countries, but the fact that the EU could not offer them the future perspectives of EU Membership also played an important part. In terms of trade in goods flows, the EaP can be seen as a success for V4 countries. The V4 import from EaP partners more than doubled and exports almost doubled over the last 10 years. Among V4 countries Poland dominates the trade flows with EaP partners but in terms of growth, it is Hungary whose trade grew most dynamically with the EaP region. For V4 countries, Ukraine is the most important trading partner among the EaP countries, while Armenia is the least relevant. Between 2009 and 2018, most of the EaP countries could diversify their exports to the V4 countries and the export composition has shifted towards processed goods and products with higher added value. The exports from V4 countries were already diversified and contained higher added value products, but this trend has intensified further. The main export products of V4 countries to the EaP region include machinery and transport equipment, manufactured goods and chemicals. According to the statistics there is evidence that trade grew more dynamically with those EaP partners with whom the EU has concluded DCFTAs and this trend is expected to continue in the future.

Kulcsszavak: Keleti Partnerség, kereskedelempolitika, V4-ek, szabadkereskedelmi megállapodások, árukereskedelem

Keynotes: Eastern Partnership, trade policy, V-4, free trade agreements, trade in goods

1. Bevezetés

Az Európai Unió (EU) 2004-es bővítését követően az Unió határainak keletre tolódásával újra kellett definiálni az EU szomszédságpolitikáját. A Déli Szomszédság országaival való szoros együttműködés megtartása mellett az újonnan csatlakozott tagállamok egyre markánsabban kezdték képviselni azt az álláspontot, hogy az Uniónak az EU keleti szomszédaival szorosabbra kell fűznie a politikai és gazdasági kapcsolatait. A 2008. június 19-20-i ülésén az Európai Tanács elsősorban Lengyelország, illetve Svédország kezdeményezésére felszólította az Európai Bizottságot, hogy készítse el az EU és 6 posztszovjet állam (Belorusszia, Grúzia, Ukrajna, Örmény-

ország, Azerbajdzsán és Moldova) együttműködésének kereteire vonatkozó javaslatát.¹ Az EU a partnerekkel 2009. május 7-én, Prágában kötötte meg az együttműködési megállapodást. Ezzel hivatalosan kezdetét vette a Keleti Partnerség. A kezdeményezés célja az EU és a partnerországok közötti politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbá fűzése volt. Az EU elő kívánta segíteni a partnerekkel a kereskedelmi és beruházási kapcsolatok fejlődését, a demokratikus átalakulást, a partnerországokban gazdasági és szociális reformok meghozatalát. Ehhez pénzügyi és technikai segítségnyújtást helyezett kilátásba.

A Keleti Partnerség létrehozása mögötti gazdasági és külpolitikai motívációk mellett fontos geopolitikai megfontolások is húzódtak. Az EU-nak, de azon belül is elsősorban a közép-kelet-európai tagállamoknak alapvető érdeke volt, hogy e térséget próbálják meg a nagyon jelentős orosz befolyás alól minél jobban kiszabadítani azzal, hogy az EU egy szorosabb együttműködési formát ajánl számukra. Ezzel az EU egy fontos geopolitikai csatát kezdett Oroszországgal szemben, amely féltékenyen tekintett e kezdeményezésre, mivel az saját befolyásolási övezetét gyengítette.²

A gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok szorosabbá fűzése kapcsán a cél az volt, hogy mind a 6 partnerrel mély és átfogó szabadkereskedelmi megállapodást (DCFTA) tartalmazó Társulási Megállapodást tárgyaljon ki az EU és lehetőleg a partnerek is szabadkereskedelmi megállapodást tárgyaljanak ki egymással, mellyel létrejöhetne egy szabadkereskedelmi övezet a partnerek között³. Mivel azonban az EU kereskedelempolitikájának alapelve volt, hogy szabadkereskedelmi megállapodást (FTA) csak olyan partnerekkel tárgyal ki, amelyek már tagjai a Kereskedelmi Világszervezetnek (WTO) és Azerbajdzsán és Belorusszia nem volt még WTO tag, így a szabadkereskedelmi tárgyalásokat csak Grúziával, Örményországgal, Ukrajnával és Moldovával kezdte meg. Ezek a tárgyalások 2013-ra mind a 4 országgal lezárultak. A megállapodások aláírására ugyanakkor csak 2014-ben került sor Moldovával és Grúziával, illetve Ukrajnával. Ukrajnával már a megállapodás aláírása is az országban kitört forradalom és egyre erősödő orosz nyomás hatására húzódott el és a megállapodás ideiglenes alkalmazásának megkezdése ezekre az okokra visszavezethetően csak 2016-ban kezdődött meg. Örményországgal nem is került sor a megállapodás aláírására, miután bejelentette az Oroszország vezette Eurázsiai Gazdasági Unióhoz való csatlakozását. Ezután a felek egy Átfogó Partnerségi Megállapodás kitérgyalását kezdték meg és miután a tárgyalások lezárultak, a megállapodás ideiglenes alkalmazását 2018-ban kezdték meg. E megállapodás az 1999 óta hatályos Partnerségi és Együttműködési Megállapodást váltotta

fel. Belorussziával csak egy 1989-ből származó Kereskedelmi és Együttműködési Megállapodás adja a kereskedelmi kapcsolatok kereteit. Ugyan a felek megkezdték a tárgyalásokat egy ezt felváltó Partnerségi Megállapodás létrehozására, azonban annak aláírásától az EU politikai és emberi jogi aggályokra hivatkozva elállt. Azerbajdzsánnal jelenleg az 1999 óta hatályos Partnerségi és Együttműködési Megállapodás szabályozza a kereskedelmi és politikai kapcsolatokat. A felek 2017-ben megkezdték a tárgyalásokat egy Új Átfogó Megállapodás létrehozására, azonban azok még nem zárultak le.

Ezek alapján megállapítható, hogy a gazdasági, kereskedelmi és politikai intézményes kapcsolatok szorosabbá fűzésének megteremtésére irányuló uniós törekvések felemás eredményt hoztak. Míg Ukrajnával, Moldovával és Georgiával sikerült DCFTA megállapodásokat létrehozni, addig Örményországgal egy lazább kapcsolatot jelentő Átfogó Partnerségi Megállapodást lehetett kitárgyalni, míg az egy ilyen megállapodás létrehozását célzó tárgyalások Azerbajdzsánnal még nem zárultak le, Belorussziával pedig nem sikerült új megállapodást kitárgyalni és nem is folynak jelenleg erre irányuló tárgyalások.

E felemás helyzet kialakulása többek között az orosz nyomásgyakorlásra vezethető vissza, illetve arra, hogy az EU világossá tette e partnerek számára, hogy ez az integrációs folyamat, szemben például a nyugat-balkáni országokkal, vagy korábban a 2004-ben csatlakozott kelet-közép európai országokkal, nem eredményezheti az EU-hoz való csatlakozásukat⁴. Erre több nyugat-európai ország kényesen ügyelt, így például Hollandia, hogy világossá tegye e partnerek számára, hogy nincs perspektívája annak, hogy uniós tagok legyenek⁵. Eközben Oroszország létrehozta az Eurázsiai Gazdasági Uniót 2014-ben, aminek alapító tagja volt Fehéroroszország. Ez a fejlemény, az egyéb politikai feszültségek mellett alapvetően járult hozzá ahhoz, hogy Fehéroroszország ne fűzze szorosabbra a kereskedelmi intézményes kapcsolatokat az EU-val. Örményország hiába tárgyalta ki DCFTA-t, orosz nyomásra 2015-ben csatlakozott az Eurázsiai Unióhoz, mely elvileg és gyakorlatilag is ellehetetlenítette, hogy a felek DCFTA-t kössenek. Ukrajna esetében még komolyabb orosz nyomás volt megfigyelhető annak érdekében, hogy Ukrajna ne az EU által kínált szoros gazdasági és kereskedelmi együttműködést kínáló DCFTA-t írja alá, és sikerült is megtorpanást okoznia a megállapodás aláírása kapcsán, illetve ez a megállapodás volt az egyik oka az orosz-ukrán kapcsolatok és Ukrajna mélyülő válságának⁶. Végül Ukrajna az EU-val kitárgyalt megállapodást választotta az Oroszország által kínált Eurázsiai Gazdasági Unió helyett.

Kiemelendő, hogy az Ukrajnával, Moldovával és Georgiával már alkalmazásra került Társulási Megállapodások részeként kitérített DCFTA megállapodások meglehetősen átfogóan és ambiciózus módon szabályozzák az EU-val a kereskedelmi kapcsolatokat. Ezek az árukereskedelem terén nemcsak a vámok eltörlését irányozzák elő, hanem a nem vámjellegű akadályok lebontását is célul tűzik ki. Az árukereskedelem liberalizációja mellett nagymértékben liberalizálják a szolgáltatás-kereskedelmi és közbeszerzési piacokat és ambiciózus fegyelmeket tartalmaznak a kereskedelemhez kapcsolódó szellemi tulajdonjogok védelme terén is. Az EU által kitérített modern FTA-khez⁷ képest e megállapodások egy fontos addicionális elemmel is kibővültek, miszerint egyes területeken (pénzügyi szolgáltatások, állat- és növényegészségügyi előírások, közbeszerzések) a partnerek vállalják, hogy közelítik a szabályozásukat az EU *acquis*-hoz, így számos esetben átveszik az uniós szabályokat. Ezek a rendelkezések már egy mélyebb integrációs folyamat irányába mutatnak.

2. Szakirodalom áttekintése, kutatás céljának meghatározása

Számos tanulmány foglalkozott a Keleti Partnerséggel, elsősorban annak politikai, geopolitikai motivációit, illetve a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének várható hatásait vizsgálva. Ezek közül kiemelést érdemel Richard Young és Kateryna Pishchikova 2013-ban megjelent tanulmánya, mely a Keleti Partnerség geostratégiai aspektusait vizsgálta⁸. Ezek a tanulmányok ugyanakkor az EU szintjén vizsgálták e kérdéseket és külön V4-ekre kiterjedő tanulmány kevés született. Említést érdemel a Kosciuszko Institute 2010-es tanulmánykötete, mely az egyes V4 országok viszonyát, motivációit külön tanulmányokban elemezi a Keleti Partnerség kapcsán⁹. Ennél még relevánsabb a 2014-ben Szigetvári Tamás szerkesztésében megjelent MTA tanulmánykötet, mely egy általános, a Keleti Partnerség országai és az EU közötti kereskedelmi kapcsolatokat bemutató tanulmány mellett egyrészt Magyarország és Lengyelország EU-val kötött Társulási Megállapodásaiból levonható tapasztalatokat mutatja be a Keleti Partnerségre nézve külön tanulmányokban, illetve Ukrajna, Moldova, Azerbajdzsán és Georgia EU-val való kereskedelmi kapcsolatait és annak szorosabbra fűzésének lehetőségeit-realitásait mutatja be külön tanulmányokban. Végül Ludvig Zsuzsa tanulmánya az EU és Oroszország közti geopolitikai versengést mutatja be a térségért folytatott harcban. Ezek a tanulmányok jó áttekintést adnak az EU és a Keleti Partnerek közti keres-

kedelmi kapcsolatok fő jellegzetességeiről, valamint az intézményi feltételekről, illetve a V4-es országok érdekeiről, ugyanakkor nem vizsgálják a Keleti Partnerség létrehozása óta a kereskedelmi kapcsolatok, elsősorban a kereskedelmi forgalom alakulását, azaz a ténylegesen elért eredményeket. Készültek tanulmányok arra vonatkozóan, hogy az egyes Keleti Partnerség országaival a kitárgyalt DCFTA megállapodások mennyivel növelhetik az EU és a Keleti Partnerség országai közti kereskedelmi forgalmat. Veronika Movchan és Volodymyr Shportyuk 2012-es tanulmánya¹⁰ kísérletet tett az EU-Ukrajna DCFTA lehetséges pozitív hatásainak bemutatására és ezt kivetítette a Keleti Partnerség többi országára, ugyanakkor a potenciális jóléti és általános lehetséges hatásokra vonatkozó megállapításokon túl nem vizsgálta konkrétan a kereskedelmi forgalom várható bővülését a felek között. Az Európai Bizottság megbízásából készültek külön-külön ex ante hatástanulmányok Georgia, Moldova és Ukrajna esetében is a DCFTA-k potenciális várható jóléti és kereskedelembővítő hatásainak felvázolására. Ukrajna esetében az Ecorycs által elkészített tanulmány¹¹ azt prognosztizálta, hogy a DCFTA létrehozását követően Ukrajna kereskedelmi deficitje csökken az EU-val szemben és a kereskedelmi forgalom a felek között elsősorban a gabonafélék, cukor, acéltermékek, valamint gépek és elektronikai eszközök esetében mutat majd jelentős növekedést. Az EU esetében jóval kisebb kereskedelembővítő hatást jósolt, mint Ukrajna esetében. Moldova és Georgia esetében szintén az Ecorycs készített ex ante hatástanulmányt¹² a megállapodás potenciális jóléti és kereskedelembővítő hatásairól, mely már konkrét számokat tartalmaz a várható kereskedelembővülést illetően. Georgia esetében a tanulmány azt prognosztizálja, hogy az országnak az EU-ba irányuló exportja 12%-al, míg az importja csak 7,5%-al nő, így folyamatosan csökken majd relatív értelemben az EU-val szembeni kereskedelmi deficitje. Az EU kereskedelmére elhanyagolható pozitív hatást vetít előre. Moldova esetében 16%-os exportbővülést és 8%-os importbővülést prognosztizált a tanulmány az EU-val szemben, míg uniós tekintetben szintén elhanyagolható pozitív hatást vár.

A szakirodalmi áttekintést követően elmondható, hogy a tanulmányok alapvetően az EU viszonylatában foglalkoztak a Keleti Partnerség témájával és viszonylag szűk számú tanulmány koncentrált a kifejezett V4 aspektusokra. Ami a kereskedelmi hatásokat illeti, alapvetően csak az EU és az egyes partnerek esetében születtek vizsgálatok a potenciális kereskedelembővülésre vonatkozóan, de azok még nem foglalkoztak az eddig elért eredményekkel uniós szinten sem. EU szinten eddig az Európai Külügyi Szolgálat tett közzé a honlapján különböző factsheet-eket¹³, melyek bemu-

tatják a Keleti Partnerség 10 éves létrehozásának eredményeit és az eddigi kereskedelembővülést. Ugyanakkor tudományos közlemény nem született e témában, különösen nem V4 szintre lebontva.

A fentiekre tekintettel, jelen tanulmány annak vizsgálatára tesz kísérletet, hogy a Keleti Partnerség eddigi 10 éves (2009-2018) fennállása során a közben kialakított intézményi keretek figyelembe vételével hogyan alakult a V4 országok és a Keleti Partnerség országai közötti árukereskedelem. A V4-ek 10 éves export és importteljesítménye mellett azt is elemezi, hogy az egyes V4 országok külön-külön hogyan teljesítettek a Keleti Partnerség országaival, illetve azon belül külön-külön az egyes partnerekkel, illetve történt-e elmozdulás a relatív piaci részesedések tekintetében. Megvizsgálja, hogyan alakult a V4-es országok teljesítménye az EU átlaghoz képest e partnerekkel. Ezen túlmenően az export- és importszerkezetet és az abban történt változásokat is kielemezi.

3. A V4-ek és a Keleti Partnerség országai közti árukereskedelmi forgalom alakulása 2009 és 2018 között

3.1. Általános árukereskedelmi trendek alakulása és viszonyítása

A következőkben először azt vizsgáljuk meg, hogy miként változott 2009 és 2018 között az egyes V4 országoknak a Keleti Partnerség országaiba irányuló exportteljesítménye, illetve az onnan érkezett importja. Az adatokat az egyes V4 országok szerint külön-külön is áttekintjük.

Az 1. ábra alapján megállapítható, hogy a V4 országok exportja majdnem megduplázódott a vizsgált 10 éves időszak alatt. Ami a kivétel növekedési ütemét illeti, jól látható, hogy 2009 és 2012 között dinamikus bővülés volt megfigyelhető, ezután visszaesés következett be, majd 2016-tól az export újra dinamikus növekedésnek indult. Érdemes megjegyezni, hogy a 2009 utáni erőteljes bővülés annak is köszönhető, hogy a 2008-as gazdasági válság következtében jelentősen visszaesett a világ országainak GDP-je és így a jelenlegi 2009-es bázisév viszonylag mérsékelt szintű kiindulási adatokkal rendelkezik. Általában megfigyelhető, hogy 2010-től újra beindul a kereskedelmi forgalom növekedése, bár ezután némi megtorpanás mutatkozik. A 2016-tól indult növekedésnek egyik fő oka az, hogy a V4-ek és a Keleti Partnerség országai közti kereskedelmi forgalom jelentős része Ukrajnával bonyolódik le, mely országgal 2016-tól kezdődött meg a DCFTA ideiglenes alkalmazása, ami jelentős pozitív hatást gyakorolt a felek kereskedelmének bővülésére.

1. Ábra: Az egyes V4 országok exportjának, illetve importjának alakulása a Keleti Partnerség országaival 2009 és 2018 között (millió euró)

Figure 1: The export and import figures of individual V4 countries with the Eastern Partnership (EaP) countries between 2009 and 2018 (Mio EUR)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% 2009-2018
Export to all EaP countries											
CZ	819	1 137	1 552	1 917	1 862	1 274	1 015	1 211	1 506	1 770	216%
HU	1 186	1 806	2 014	2 165	2 336	1 978	1 622	1 719	2 359	2 935	247%
PL	3 524	4 485	4 964	6 044	6 577	5 207	4 542	5 005	6 003	6 304	179%
SK	391	502	637	642	692	503	466	495	594	571	146%
V4	5 919	7 929	9 167	10 768	11 468	8 961	7 646	8 430	10 462	11 579	196%
Import from all EaP countries											
CZ	920	1 789	2 333	2 272	1 987	2 342	1 769	1 212	1 802	2 083	226%
HU	577	716	1 045	1 290	1 284	1 353	1 104	1 188	1 724	1 618	280%
PL	1 431	2 038	2 981	2 816	2 347	2 427	2 378	2 666	3 227	3 934	275%
SK	334	522	729	666	654	605	568	542	677	766	230%
V4	3 262	5 068	7 089	7 043	6 272	6 727	5 819	5 608	7 430	8 401	258%

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

2. Ábra: A V4-ek export és importjának alakulása az egyes Keleti Partnerség országai viszonylatában (millió euró)
Figure 2: Export and import statistics between V4 and the individual EaP countries (Mio EUR)

V4 import from	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% 2009-2018
EAP	3 262	5 068	7 089	7 043	6 272	6 727	5 819	5 608	7 430	8 401	258%
ARM	1,5	3	2	2	3	3	16	21	12	10	718%
AZE	496	914	1 243	1 276	1 047	1 439	958	495	921	1 056	213%
BEL	770	806	1 197	1 028	766	849	1 040	964	1 154	1 523	198%
GEO	9	12	17	13	23	39	50	26	27	22	244%
MOL	42	57	92	101	115	139	106	108	162	226	533%
UA	1 944	3 277	4 538	4 623	4 319	4 258	3 649	3 995	5 154	5 564	286%
V4 export to	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% 2009-2018
EAP	5 920	7 929	9 167	10 768	11 468	8 961	7 646	8 430	10 462	11 579	196%
ARM	41	55	102	75	69	77	91	66	90	117	285%
AZE	197	258	329	273	311	279	298	217	247	210	107%
BEL	1 196	1 706	1 806	2 123	2 442	2 162	1 613	1 563	1 705	1 903	159%
GEO	87	115	150	209	198	199	207	241	262	251	289%
MOL	180	238	290	362	453	406	287	295	354	394	220%
UA	4 220	5 558	6 489	7 727	7 994	5 838	5 150	6 049	7 804	8 705	206%

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

A V4-ek exportja a 2009-es közel 6 milliárd eurós szintről közel 12 milliárd euróra nőtt 2018-ra. Ami az egyes V4 partnereket illeti, a vizsgált időszakban Magyarország exportja nőtt a legdinamikusabban, közel 2,5-szeresére. Ezután következik Csehország exportteljesítménye, majd Lengyelországé. A legkisebb mértékben Szlovákia exportja nőtt, ezen ország kivitele közel 1,5-szörösére emelkedett. A forgalom nagyságát illetően erős lengyel dominancia figyelhető meg, mivel a lengyel export adja a teljes V4 export több, mint felét.

Ami a V4 országokba irányuló importot illeti, az dinamikusabban nőtt 10 év alatt, mint az export, mivel több mint 2,5-szeresére bővült. Az importnövekedést tekintve is Magyarország vezet 280%-al, majd szorosan mögötte következik Lengyelország. Szlovákia és Csehország közel azonos importnövekedést produkált, 230% és 226%-al. Az import esetében is elmondható, hogy 2012 után, majd 2014-et követően is megtorpanás következett be, melyek közül az utóbbi részben magyarázható Ukrajna gazdasági és politikai válságával. A legtöbb import Lengyelországba irányuló, ugyanakkor a lengyel dominancia kevésbé jelentős az importban, mint az exportban, mivel a cseh behozatal is jelentős, bár nem növekedett olyan dinamikusan, mint a lengyel import.

A 2. ábra az első ábra kiegészítéseként az egyes Keleti Partnerség országokra lebontva ad képet a V4-es országokkal folytatott kereskedelemről mind az export, mind az import tekintetében. A V4 országokba irányuló import közel 2/3-a Ukrajnából származik. Azt követi a Belorussziából, majd Azerbajdzsánból érkező import. Ami az egyes Keleti Partnerség országokból érkező import növekedésének dinamikáját illeti, az Örményországból érkező import több, mint 7-szeresére nőtt, bár a volumene elenyésző, mivel alig haladta meg a 10 millió eurót 2018-ban. A Moldovából származó import is jelentős növekedést mutat, több mint 5-szörösére bővült, illetve az Ukrajnából érkező import is közel 3-szorosára emelkedett, és 2018-ban több mint 5,5 milliárd eurót tett ki.

Az egyes Keleti Partnerség országokba irányuló V4 export alakulása kapcsán a következő megállapítások tehetők. Alapvetően elmondható, hogy az export, Georgia kivételével egyik partnerország esetében sem nem nőtt olyan mértékben, mint az import. A Georgiába irányuló V4 export közel 3-szorosára emelkedett. Közel hasonló növekedés volt megfigyelhető Örményország esetében is. Az Azerbajdzsánból érkező import teljesített leggyengébben, csak 7%-ot emelkedett a 10 év során. A V4 exportot összességében tekintve, hasonlóan nagy koncentrációt mutat, mint az import, közel 2/3-a

Ukrajnába irányul. A valamivel több, mint 11,5 milliárd eurós V4 exportból Ukrajna közel 9 milliárd euróval vette ki a részét 2018-ban.

3. Ábra: A V4 árukereskedelmének alakulása a Keleti Partnerség országaival a V4-ek teljes árukereskedelmi forgalmához viszonyítva (millió euró)

Figure 3: The evolution of trade in goods between V4 and EaP countries compared to total trade in goods of V4 countries (Mio EUR)

IMPORT	Total import 2009	EAP import 2009		Total import 2018	EAP import 2018	
CZ	75 314	920	1,22%	156 458	2 083	1,33%
HU	55 750	577	1,03%	103 057	1 618	1,57%
PL	107 155	1 431	1,34%	227 796	3 934	1,73%
SK	39 898	334	0,84%	78 727	766	0,97%
V4	278 117	3 262	1,17%	566 038	8 401	1,48%
EXPORT	Total export 2009	EAP export 2009		Total export 2018	EAP export 2018	
CZ	80 983	819	1,01%	171 260	1 770	1,03%
HU	59 513	1 186	1,99%	106 498	2 935	2,76%
PL	97 865	3 524	3,60%	223 213	6 304	2,82%
SK	40 208	391	0,97%	79 137	571	0,72%
V4	278 569	5 920	2,13%	580 109	11 579	2,00%

Forrás: Eurostat, saját szerkesztés

Miután megvizsgáltuk a V4 országoknak a Keleti Partnerség országaival folytatott árukereskedelmének alakulását, érdemes azt összevetni a V4-ek teljes árukereskedelmi forgalmával, illetve annak változásaival. A 3. ábra alapján elmondható, hogy a Keleti Partnerség országai kis részét adják a V4 országok árukereskedelmének. Míg a teljes importjuknak valamivel több, mint 1%-át adták a partnerországok 2009-ben, addigra 2018-ban ez megközelítette a 1,5%-ot. Így elmondható, hogy a V4 országok importjában nőtt a partnerországok súlya a 10 év alatt. Ami az exportot illeti, a Keleti Partnerség országai nagyobb súlyt képviselnek, ugyanakkor az arányuk a teljes exportban némileg csökkent. A partnerországokba irányuló export a teljes V4 exportnak 2,13%-a volt 2009-ben és 2018-ban ez 2%-ra csökkent. Amennyiben az egyes V4 országokat vizsgáljuk, import oldalon Lengyelország esetében bírnak legnagyobb súllyal a partnerek, viszont Magyarország

esetében nőtt a legnagyobb mértékben a részesedésük 1,03%-ról 2009-ben 1,57%-ra 2018-ban. Az exportot tekintve magasan Lengyelország esetében volt a partnerek részesedése a legnagyobb 2009-ben 3,6%-al, mely 2018-ra 2,82%-ra csökkent. Az export terén is Magyarország esetében nőtt a partnerek részesedése a legdinamikusabban: míg 2009-ben a 2%-ot sem érte el, 2018-ban már 2,76%-ot tett ki. Mind export, mind import oldalon Szlovákia külkereskedelmében a legkisebb az aránya a V4 országok között a Keleti Partnerség országainak.

4. Ábra: A V4 árukereskedelmének alakulása a Keleti Partnerség országaival a V4-ek EU-n kívüli teljes árukereskedelmi forgalmához viszonyítva (millió euró)

Figure 4: The evolution of trade in goods between V4 and EaP countries compared to total extra-EU trade in goods of V4 countries (Mio EUR)

IMPORT	Extra-EU import 2009	EAP import 2009		Extra-EU import 2018	EAP import 2018	
CZ	16 458	920	5,59%	36 726	2 083	5,67%
HU	17 319	577	3,33%	25 926	1 618	6,24%
PL	29 299	1 431	4,89%	68 316	3 934	5,76%
SK	9 970	334	3,35%	15 947	766	4,80%
V4	73 046	3 262	4,47%	146 916	8 401	5,72%
EXPORT	Extra-EU export 2009	EAP export 2009		Extra-EU export 2018	EAP export 2018	
CZ	12 023	819	6,81%	26 769	1 770	6,61%
HU	11 795	1 186	10,06%	19 349	2 935	15,17%
PL	19 666	3 524	17,92%	43 356	6 304	14,54%
SK	5 510	391	7,10%	11 492	571	4,97%
V4	48 994	5 920	12,08%	100 966	11 579	11,47%

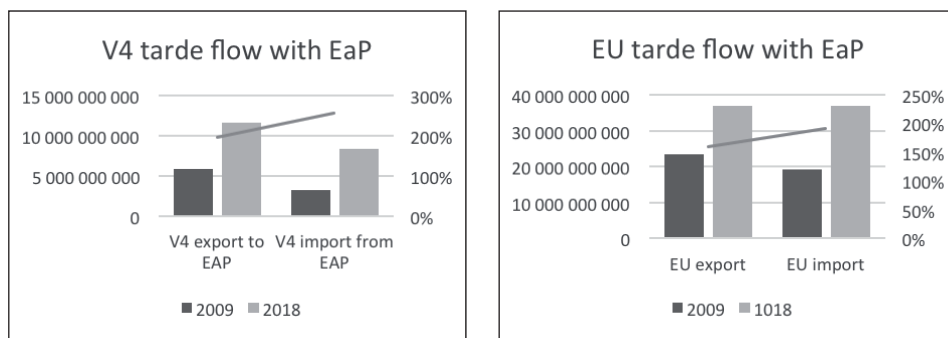
Forrás: Eurostat, saját szerkesztés

A 4. ábra jól mutatja, hogy amennyiben a partnerek részesedését a V4 országok EU-n kívüli kereskedelméhez viszonyítjuk, akkor már jelentős a súlyuk. Az importban 2009-ben közel 5%-os arányt, 2018-ban már 5,72%-os arányt képviseltek. Az exportot tekintve még nagyobb súlyt adnak, 2009-ben valamivel több, mint 12%-os volt a részarányuk, amely 2018-ra némileg mérséklődött megközelítve a 12%-ot. Az exportban a partnerek részaránya

Lengyelország és Magyarország esetében a legjelentősebb, mindkét esetben 15% körül mozgott 2018-ban. Míg Magyarország esetében ez az arány jelentős növekedést követően 10%-ról nőtt 15%-ra, addig Lengyelország esetében közel 18%-ról csökkent le.

5. Ábra: a Keleti Partnerség országaival folytatott árukereskedelem alakulásának összehasonlítása a V4-ek és EU között

Figure 5: Comparison of the evaluation of V4 and EU trade in goods with EaP countries

Forrás: Eursotat, saját összeállítás

Végül érdemes megvizsgálni, hogy a V4 országok hogyan teljesítettek az EU átlaghoz képest a Keleti Partnerség országaival folytatott árukereskedelem bővítése terén. A 4. ábra jól szemlélteti, hogy a V4 országok jóval az EU átlag felett teljesítettek az elmúlt 10 éves időszakban. Míg a V4-ek importja több, mint 2,5-szeresére nőtt, addig az EU importja kevesebb, mint 2-szeresére. Az export oldalon is szembetűnő a különbség, míg a V4-ek exportja közel 2-szeresére emelkedett, addig az EU importja közel 1,5-szeresére.

3.2. Az árukereskedelem szerkezete és annak változásai

A V4-ek és a Keleti Partnerség országai közötti árukereskedelmi forgalom alakulásának részletes áttekintését követően, érdemes megvizsgálni az árukereskedelem szerkezetét és annak főbb változásait. Ehhez a vizsgálathoz az Eurostat SITC nomenklatúra alapján képzett árufőcsoportok adatbázist vesszük alapul. E kapcsán nem használunk ábrákat, hanem az Eurostatból lekért adatok alapján vizsgáljuk meg az egyes Keleti Partnerség egyes országaival folytatott árukereskedelem szerkezetét és annak alakulását.

2009-ben az Örményországból származó import 35%-át nyersanyagok, 27%-át késztermékek, 16%-át élő állatok és élelmiszerek, illetve 14%-át a dohány és alkoholos termékek tették ki. Az Örményországból érkező import jelentős átalakuláson ment át 10 év alatt, 2018-ban az import 68%-át már a késztermékek tették ki és csak 6%-át adták a nyersanyagok. Ez jól szemlélteti, hogy míg korábban a még feldolgozatlan termékeket exportálta Georgia a V4 országokba, addig 2018-ban az export döntő többségét már a késztermékek adták, melyek elsősorban Lengyelországba érkeztek. A V4-ek Örményországba irányuló exportja jelentős koncentrációt mutatott: 35%-35%-át a gépek és szállítóeszközök, illetve késztermékek, valamint 21%-át a vegyipari termékek tették ki 2009-ben. 2018-ban tovább nőtt a gépek és szállítóeszközök aránya 48%-ra, míg a késztermékek aránya 24%-ra csökkent. A vegyipari termékek aránya minimális csökkenést mutatott 20%-os arányával. A gépek és szállítóeszközök exportjának növekedése elsősorban a cseh export jelentős növekedésének köszönhető.

Az Azerbajdzsánból származó import 98%-át energiahordozók tették ki 2009-ben, mely arány 2018-ban tovább nőtt 99%-ra. Ezek az energiahordozók 100%-ban a cseh piacra kerültek. A V4-ek exportjának 45%-át a gépek és szállítóeszközök adták, melynek jelentős részét a magyar export adta, 24%-át késztermékek és 23%-át vegyipari termékek tették ki 2009-ben. 2018-ban a gépek és szállítóeszközök aránya 36%-ra csökkent, melynek elsődleges oka a magyar export jelentős csökkenése volt. Ezzel szemben a magyar export jelentős növekedést mutatott az alkoholos és dohánytermékek esetében, így e termékeknek az aránya 6%-ra emelkedett a V4-ek exportjában. A késztermékek 31%-ot, a vegyipari termékek 17%-ot tettek ki.

A Belorussziából érkező import 2009-ben nagy koncentrátságot mutatott, annak 55%-át az energiahordozók tették ki. Ezt követték a készárúk 21%-os és a vegyipari termékek 13%-os részesedéssel. A belorusz export, azon belül az energiahordozók döntő része Lengyelországba irányult. 2018-ra a belorusz export diverzifikálódott és már a késztermékek adták a 38%-át, míg az energiahordozók aránya 32%-ra csökkent, a vegyipari termékek aránya pedig 16%-ra nőtt. A belorusz exportból a lengyel részesedés 2018-ra még tovább emelkedett. Ami a V4-ek exportszerkezetét illeti, 2009-ben annak 39%-át adták a gépek és szállítóeszközök, 32%-át a késztermékek és 20%-át a vegyipari termékek. 2018-ra a gépek és szállítóeszközök aránya tovább nőtt 40%-ra, a késztermékek aránya 29%-ra, a vegyipari termékeké 16%-ra csökkent, ugyanakkor az élelmiszerek és élő állatok aránya 7%-ról 12%-ra emelkedett. A V4 export esetében is Lengyelország dominál $\frac{3}{4}$ -es részesedéssel.

A Georgiából érkező import nagymértékű koncentrációt mutatott 2009-ben, annak 73%-át az élelmiszerek és élő állatok, 17%-át alkoholos italok és dohánytermékek tették ki. Az georgiai export több mint fele Csehországba irányult. 2018-ra jelentős diverzifikációs folyamat ment végbe a partnerországból érkező import szerkezetében. Az élelmiszerek és élő állatok aránya 27%-ra csökkent, az alkoholos italok és dohánytermékek aránya 32%-ra emelkedett, illetve a készáruk aránya 20%-ra és a vegyipari áruk aránya 18%-ra nőtt. 2018-ra a Georgiából érkező import több mint fele már Lengyelországba ment és csak valamivel több, mint 1/3-a Csehországba. 2009-ben a V4-ek exportja is jelentős koncentrátságot mutatott. Annak 42%-át a vegyipari áruk tették ki, melyek főleg Lengyelországból és Magyarországról érkeztek, 31%-át a főleg Csehországból érkező gépek és szállítóeszközök és 19%-át a döntően Lengyelországból, valamint Csehországból származó késztermékek adták. 2018-ra a vegyipari áruk aránya 29%-ra csökkent, a főleg Csehországból származó gépek és szállítóeszközök aránya 33%-ra nőtt. A késztermékek aránya 22%-ra és a főleg Lengyelországból származó élelmiszerek és élő állatok aránya 14%-ra emelkedett.

A Moldovából érkező import több mint felét, 53%-át főleg a Lengyelországba és Szlovákiába irányuló késztermékek, 23%-át az alkoholos italok és dohányárúk, illetve 10%-át az élelmiszerek és élő állatok adták 2009-ben. 2018-ban a késztermékek aránya 55%-ra nőtt, mely után a gépek és szállítóeszközök következtek 20%-kal és 10-10%-kal az élelmiszerek és élőállatok, valamint az alkoholos italok és dohánytermékek. A V4-ek exportja jóval diverzifikáltabb volt, 2009-ben ennek 37%-át a késztermékek, 22-22%-át a gépek és szállítóeszközök, illetve főleg magyar eredetű vegyipari termékek, valamint 14%-át az élelmiszerek és élő állatok tették ki. 2018-ban a késztermékek aránya nem változott, viszont elsősorban a lengyel gépek és szállítóeszközök aránya 33%-ra nőtt, míg a vegyipari áruk aránya 15%-ra, az élelmiszerek és élő állatoké 12%-ra csökkent.

Az Ukrainából érkező import már jóval diverzifikáltabb volt 2009-ben is, mint a többi Keleti Partnerség országáé. Ugyanakkor az exportjának feldolgozottságát illetően voltak elmaradásai. Az onnan származó import 34%-át a főleg Csehországba szállított nyersanyagok, 25%-át késztermékek és 22%-át gépek és szállítóeszközök adták. 2018-ra a nyersanyagok aránya 29%-ra, a gépek és szállítóeszközök aránya 20%-ra csökkent, a késztermékeké 27%-ra emelkedett. Az import közel fele Lengyelországba, közel 1/3-a Magyarországra irányult. A V4-ek exportja viszonylag koncentrált volt, 2009-ben 35%-át az elsősorban lengyel késztermékek, 32%-át a döntően magyar és lengyel gépek és szállítóeszközök, illetve 19%-át a vegy-

ipari termékek adták. 2018-ra a késztermékek aránya 16%-ra csökkent, míg a gépek és szállítóeszközök aránya 36%-ra és a főleg Magyarországról származó energiahordozók aránya 14%-ra nőtt. A nagyrészt Lengyelországból származó vegyipari áruk aránya 15%-ra csökkent.

Az árukereskedelem szerkezetében bekövetkezett változások okainak feltárására további vizsgálatot igényelne a vizsgált időszakban a partnerországokban megvalósult termelő beruházások, elsősorban külföldi működőtőke beáramlásának vizsgálata, mely egy újabb kutatási téma lehet.

4. Következtetések

A Keleti Partnerség 10 éves eredményeit tekintve intézményi szempontból megállapítható, kereskedelmi kapcsolatok szorosabbá fűzésének megteremtésére irányuló uniós törekvések felemás eredményt hoztak. Míg Ukrajnával, Moldovával és Georgiával sikerült DCFTA megállapodásokat létrehozni, addig Örményországgal egy lazább kapcsolatot jelentő Átfogó Partnerségi Megállapodást lehetett kitérgetni, míg az egy ilyen megállapodás létrehozását célzó tárgyalások Azerbajdzsánnal még nem zárultak le, Fehéroroszországgal pedig nem sikerült új megállapodást kitérgetni és nem is folynak jelenleg erre irányuló tárgyalások.

E tanulmány fő vizsgálatát jelentő, V4-ek és Keleti Partnerség országai közötti árukereskedelem jelentősen bővült. Míg a V4-eknek a partnerekből származó importja több mint 2,5-szeresére, exportja közel 2-szeresére nőtt. Ez az uniós átlagot jóval meghaladja. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ugyan az árukereskedelem jelentősen bővült a partnerekkel, a V4-ek teljes árukereskedelmének csak kis részét adják és ez jelentősen nem változott. A partnerek a V4-ek teljes importjának 2009-ben több mint 1%-át, majd 2018-ban közel 1,5%-át adták, az exportrészarányuk valamivel több, mint 2%-ról 2%-ra mérséklődött.

Az egyes V4 partnerek teljesítményét tekintve Lengyelország a legdinamikusabb szereplő, viszont Magyarország kereskedelmi forgalma nőtt a legdinamikusabban e partnerekkel. Magyarország esetében érdemes megemlíteni, hogy a vizsgált időszakban a teljes magyar árukereskedelemben is nőtt a partnerek részaránya: az import esetében 1%-ról több, mint 1,5%-ra, az export esetében kevesebb, mint 2%-ról 2,76%-ra. Szlovákia mind kereskedelmi volumenben, mind növekedésben a legutolsó helyet foglalja el. A V4 országoknak magasan Ukrajna a legfontosabb kereskedelmi partnerük a Keleti Partnerség országai közül és Örményországgal van a leg-

kisebb kereskedelmi forgalmuk. A legdinamikusabban Örményországgal és Moldovával bővült leginkább a kereskedelmi forgalom, mely elsősorban import oldalon jelentkezik.

Az árukereskedelem szerkezetét és annak változásait illetően alapvetően megállapítható, hogy a Keleti Partnerség országai V4 országokba irányuló exportja a legtöbb esetben nagyon koncentrált volt és jelentős részét tették ki 2009-ben a nem vagy csak kis mértékben feldolgozott termékek, ugyanakkor már 2018-ra az exportjuk jelentős diverzifikációt mutatott és eltolódott a feldolgozott, késztermékek irányába. E trend alól Azerbajdzsán kivételt jelent, mivel exportját szinte kizárólag energiahordozók teszik ki. A V4-ek exportszerkezetét tekintve jóval diverzifikáltabb volt már 2009-ben. Annak jelentős részét a magasabb hozzáadott értéket képviselő feldolgozott termékek adták és ez tovább nőtt 2018-ra. Az exportot főleg késztermékek, gépek és szállítóeszközök, illetve vegyipari termékek dominálják.

A vizsgált adatok arra mutatnak, hogy a minimális forgalmi részarányt képviselő és ezért hektikus változásokat könnyebben produkáló Örményországtól eltekintve, a DCFTA partnerekkel az utóbbi években alapvetően az átlag fölött nő a forgalom és ez – éppen e megállapodások kedvezőbb feltételeinek köszönhetően – minden bizonnyal így is marad. Méreténél fogva, gazdasági potenciálja alapján és földrajzi elhelyezkedése miatt is Ukrajna szerepe meghatározó és az is marad. Bár a Keleti Partnerség országok részese a V4-ek teljes kereskedelmében jelenleg minimális, ugyanakkor a V4-ek EU-n kívüli 3. országokkal folytatott kereskedelmében már jelentős. A V4-ek EU-n kívüli importjának 2009-ben közel 5%-át, míg 2018-ban már közel 6%-át tették ki. Az export esetében még jelentősebb ez az arány, 12% körül alakult a vizsgált időszakban, sőt Lengyelország és Magyarország esetében már 15% volt 2018-ban. Ezek alapján megállapítható, hogy a V4 országoknak érdemes a Keleti Partnerség országaival való kapcsolatokra a jövőben még hangsúlyosabban fókuszálni.

JEGYZETEK / NOTES

1. Varga Ágnes (2009): Keleti Partnerség: a prágai csúcstalálkozó eredményei. *Nemzet és Biztonság*.2009/6. szám. 1. old.
2. Zsuzsa Ludvig (2014): The EU and Its Eastern Partners: Conditionality and Expected Benefits-How Does the Russia Factor Matter? In. Tamás Szigetvári (ed.): *Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union*. East European Studies No.5 p. 189-213.
3. Tamás Szigetvári (2014): The Development of EU trade policy towards neighbouring countries. In. Tamás Szigetvári (ed.): *Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union*. East European Studies No.5 p. 24.
4. Ludvig (2004) p. 189-213.
5. Itt érdemes felhívni a figyelmet, hogy az Európai Parlament 2014-ben viszont olyan határozatot fogadott el, ami a tagságot a DCFTA-vel rendelkező országok számára, mint minden más európai ország számára, a feltételek teljesítése esetére, kilátásba helyezi. A 2014/2717(RSP) EP határozat 33. pontja a következőképpen szól: „Reiterates its view that the AAs with Ukraine and the other EaP countries do not constitute the final goal in their relations with the EU; points out in this connection that, pursuant to Article 49 of the Treaty on European Union, Georgia, Moldova and Ukraine – like any other European state – have a European perspective and may apply to become members of the Union provided that they adhere to the principles of democracy, respect fundamental freedoms and human and minority rights and ensure the rule of law;”
6. Gálik Zoltán (2016): Az Európai Unió szerepének értékelése az ukrajnai konfliktusban. *REGIO* 24. évf. (2016) 1. szám 6-19.
7. Lásd az Európai Bizottság 2006-ban kiadott ún. Global Europe közleményében lefektetett kritériumokat annak tekintetében, hogy milyen ambíciószinttel kellene egy uniós FTA-nak rendelkeznie (elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0567:FIN:en:PDF>).
8. Richard Youngs and Kateryna Pischinkova (2013): *Smart Geostrategy for the Eastern Partnership*. Carnegie Europe
9. Izabela Albrycht et al (2010): The Eastern Partnership in the context of the European Neighbourhood Policy and V4 agenda, In Izabela Albrycht (szerk.). *The Kosciuszko Institute*
10. Veronika Movchan, Volodymyr Shportyuk (2012): EU-Ukraine DCFTA: the Model for Eastern Partnership Regional Trade Cooperation. *CASE Network Studies &Analyses* No. 445/2012
11. Ecorycs (2007): *Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement*. CASE

12. Ecorys (2012): Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Georgia and the Republic of Moldova. CASE
13. https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/eastern-partnership_en?page=1. hozzáférve: 2020. 02. 05.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERNCES

- Albrycht, Izabela et al (2010): The Eastern Partnership in the context of the European Neighbourhood Policy and V4 agenda, In: Izabela Albrycht (ed.). The Kosciuszko Institute, Krakow.
- Bayramov, Vugar (2014): Azerbaijan's Experiences on Developing Trade and Trade Policy Relations with the European Union. In: Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with the European Union. East European Studies No.5. Budapest. Institute of World Economics MTA KRTK, 161-188.old.
- Ecorys (2007): Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement. CASE
- Ecorys (2012): Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Georgia and the Republic of Moldova. CASE
- Gálik, Zoltán (2016): Az Európai Unió szerepének értékelése az ukrajnai konfliktusban. REGIO 24. évf. (2016) 1. szám 6-19. old.
- Kakulia, Merab (2014): Georgia's Experience on Developing Trade and Trade Policy Measures with the European Union. In: Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union. East European Studies No.5. Institute of World Economics MTA KRTK, 137-160. old.
- Ludvig, Zsuzsa (2014): The EU and Its Eastern Partners: Conditionality and Expected Benefits-How Does the Russia Factor Matter? In: Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union. East European Studies No.5. Institute of World Economics MTA KRTK, 189-213. old.
- Lupusor, Adrian (2014): Moldova's Progress in Eastern Partnership: Moving from Success Story to Success Reality. In: Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union. East European Studies No.5. Institute of World Economics MTA KRTK, 113-136. old.
- Movchan Veronika, Shportyuk Volodymyr (2012): EU-Ukraine DCFTA: the Model for Eastern Partnership Regional Trade Cooperation. CASE Network Studies &Analyses No. 445/2012

- Shynkaruk Lidia, Baranovska Irina, Herasimova Olena (2014): Ukraine's Experiences on Developing Trade and Trade Policy Relations with the European Union. In: Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union. East European Studies No.5. Institute of World Economics MTA KRTK, 85-112. old.
- Szigetvári, Tamás (2014): The Development of EU trade policy towards neighbouring countries. In. Tamás Szigetvári (ed.): Developing Trade and Trade Policy Relations with The European Union. East European Studies No.5. Institute of World Economics MTA KRTK, 9-34. old.
- Varga, Ágnes (2009): Keleti Partnerség: a prágai csúcstalálkozó eredményei. *Nemzet és Biztonság*.2009/6. szám. 1. old.
- Youngs Richard and Piscchinkova Kateryna (2013): Smart Geostrategy for the Eastern Partnership. Carnegie Europe

GERGICS Tünde

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: gergics@gmail.com

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK GAZDASÁGI KONVERGENCIÁJA

ECONOMIC CONVERGENCE OF VISEGRAD COUNTRIES

ABSTRACT

Economic stagnation is a major and growing geopolitical, economic and social risk. The study seeks whether the economic development of Visegrad Countries poses higher risk within the European Union than when they joined in 2004. In the analyses, from different types of convergence, real convergence is related to economic growth and nominal convergence to economic development. Quantitative changes of economic inequalities are examined on the basis of economic output, namely gross domestic product and its PPP values for better comparability, with sigma and beta convergence. Nominal convergence in the European Union means the fulfilment of the Maastricht Criteria, so a comparative analysis is made on the basis of the Convergence Reports of the European Central Bank.

Real convergence calculations showed that within the European Union, the member states, and even the Visegrad countries, converged economically in the period 2004-2018. The countries of the Visegrad region have been catching up with the EU average, although full catching up is expected over 20 years.

The nominal convergence analysis showed a clear improvement in 2018 compared to 2004. Slovakia already fulfilled the Maastricht criteria by 2008 and introduced the euro in 2009. In the Visegrad countries, progress was occurred at the area of sound public finances as well as in the criterion of sustained convergence. Although there has been some improvement in price stability, the main challenge for non-euro area Visegrad countries will be to keep the HICP inflation rate at and below levels in the coming years.

Kulcsszavak: konvergencia, gazdasági konvergencia, visegrádi országok, egyenlőtlenségek, fejlődés, felzárkózás, gazdasági növekedés

Keynotes: convergence, economic convergence, Visegrad Countries, disparities, inequalities, development, catching-up, economic growth

1. Bevezetés

A gazdaság stagnálása a 2020-as év kiemelt és növekvő jelentőségű kockázata a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum – WEF) legújabb Globális Kockázatok Jelentése (Global Risks Report)¹ alapján. A svájci székhelyű szervezet immár 15. alkalommal készítette el jelentését, melyben gazdasági, környezeti, geopolitikai, társadalmi, valamint technológiai kockázatok bekövetkezési valószínűségét és hatását vizsgálja, azok összekapcsolódási hálózatát is felállítva.

A jelentés szerint a legnagyobb kockázatot az éghajlatváltozás enyhítésének és az ahhoz való alkalmazkodásnak a kudarca hordozza. A legjelentősebb geopolitikai veszélyek között – a tömegpusztító fegyverek után második helyen – a regionális és globális kormányzás kudarca jelenik meg, nem sokkal utána az államközi konfliktusok (regionális következményekkel), továbbá a nemzeti kormányzati kudarcok, valamint az államcsödek. A globális kormányzati kudarcok legerősebb kapcsolódási pontjai az államközi konfliktusok, a társadalmi instabilitás és a klímaakció bukása, ezeket követik a nemzeti kormányzati kudarcok, a nem önkéntes migráció és a pénzügyi válságok. A nemzeti kormányzati kudarcok legerősebb összefonódása a társadalmi instabilitással mutatkozik, amit az államcsödek követnek. Látható, hogy a különböző kockázatokat nem lehet elkülönítetten – például a társadalmi problémákat, vagy a környezeti problémákat külön-külön – orvosolni, hanem szükséges a minden területre kiterjedő globális megoldások sűrgető felállítása és végrehajtása.

A hidegháborút követően az új multipolárisra váló világ hajtóerejévé a globalizáció vált, mely mint folyamat két részre bontható. Egyfelől az

akadályok lebontásával a szabad áramlás megteremtése, másfelől a szereplők szorosabb, komplexebb kölcsönös függésbe kerülése. Ezt a folyamatot pedig „a világ regionális tagoltsága tartja fenn. A globalizációban részt vevő szereplők célja nem a világ homogenizálása, avagy a globalitás állapotának az elérése, hanem a világ területi megosztottságából származó előnyök kihasználása. Éppen ezért a globalizációnak lételeme és hajtóereje a világ regionális megosztottsága.”² Ebben a folyamatban a fejlett országok egyfelől a transznacionális vállalatok termelési láncain keresztül, másfelől a biztonságot jelentő nemzetközi intézményekbe integrálással a kevésbé fejlett országokat függővé teszik, elszívható előforrásaikat kihasználják, mindeközben a fejlett technológiák adaptálásával a kevésbé fejlett országok képesek magasabb gazdasági növekedést elérni. Úgy tűnik, ez a folyamat sem hoz a végtelenségig világszinten gazdasági bővülést, az IMF (Nemzetközi Valutaalap – International Monetary Found) 2019-re 2,9 százalékos GDP (bruttó hazai össztermék) növekedést vár, mely az utóbbi 15 év (2009-től eltekintve) legrosszabb teljesítménye.³ Mindemellett az árukereskedelem növekedése is mérséklődést mutat. Csak az amerikai-kínai kereskedelmi feszültségek – az utóbbi közeledések ellenére is – 700 milliárd dollárba kerülhetnek, mely összehasonlításképp megközelíti az Európai Unió 2008-2009-es évi pénzügyi válság miatt bekövetkezett veszteségét.⁴

A WEF Globális Kockázatok Jelentése „rendezetlen geopolitikai tájképet” vetít az olvasó elé, amelyben az államok megkérdőjelezzik a régóta fennálló kereteket, multilaterális rendszereket. Ezen felül felértékelődnek a nemzeti szintű megoldások, melyek az azonnali geopolitikai előnyökre összpontosítással gyakran a globális együttműködési partnerkapcsolati rendszerek megkerülésével történnek (egyre többen akadályként tekintenek a többoldalú intézményekre). Ezzel pedig az államok arra kényszerülnek, hogy újraértékeljék korábbi geopolitikai megközelítésüket. Ezeknek a nemzeti szintű cselekvéseknek a megerősödése és a globalizáció egyik túlélési eszköze, az alkalmazkodóképesség a globális szintről a hangsúlyt az országos szintre „süllyeszti” a globális problémák kezelése terén is. Az éghajlatváltozás egyik legszembetűnőbb hatásához, az északi-sarkvidéki jég olvadásához is a világszintű összefogás helyett (a további olvadás mérsékléséhez) országos stratégiákat vázolnak fel az ahhoz történő alkalmazkodáshoz. Már előzetesen folyik a verseny az olvadással felszabaduló természeti erőforrásokért, stratégiai útvonalakért.⁵

Az új utak keresése, a gazdasági növekedés lassulása is abba az irányba mutat, hogy az információs és kommunikációs technológia (ICT) kifutó fázisába érkezett teret adva egy új kibontakozó technológiának, mely magá-

val hozhatja a következő innovációs korszakot (Kondratyev cikluselmélete, Schumpeter, Hall, Preston elméletei alapján). A bázisinnováció várhatóan az innovatív magterületeken fejlődik ki, a pontos kipattanása pedig regionális súlyponteltolódásokhoz vezethet.⁶ A WEF jelentése is egy ún. digitális határra hívja fel a figyelmet, melyben az új technológiaként a mesterséges intelligenciát (MI) határozza meg. Mind az USA, mind Kína és Oroszország is hatalmas energiákat fektet MI kutatásokba a versenyképesség és a következő korszak hatalmi vezető pozícióinak elérése érdekében. A kereskedelmi feszültségekkel és a technológiai versengéssel kapcsolatos geopolitikai turbulencia a globális kockázatok egyik legjelentősebbjét adja; USA és Kína szétválásának veszélyét, mellyel egy újfajta hidegháború alakulhat ki. E két állam együttesen a globális GDP-nek több mint 40 százalékát adja, továbbá a világ vezető innovátorai, mindazonáltal a világ két legnagyobb üvegházhatás kibocsátó országa is. Ezáltal a globális gazdaság kiterjesztése, az éghajlatváltozás kezelése és a technológia teljeskörű előnyeinek a kiaknázása attól függ, hogy a két ország képes lesz-e együttműködni, illetve az együttműködés milyen hatékonyan tud végbemenni. A MI jelentős kockázatokat is hordozhat (biztonság, ellenőrzés, tömeg megfigyelés, rejtett fegyverek stb.), így egy globális szabályozási rendszer felállítása is elsődleges lenne. A jelenlegi tendencia azonban az összefogás, az együttműködés helyett a versengés felé indult el, mindkét fél saját rendszereket tervez, saját ellátási láncokat, hálózatokat és befektetési intézményeket hoz létre, sőt Kína lépéseket tesz az USA-dollártól való függésének csökkentése érdekében.⁷

Ebben az új geopolitikai útkeresésben Európa, azon belül is főként Kelet-Közép-Európa ismét az ütközőzónában helyezkedik el. Nem rendelkezik olyan erőforrásokkal és tudástőkével, mint a nagyhatalmak, így marad a lavírozás és a kialakuló helyzethez történő lehető legjobb alkalmazkodás. Miképpen globális szinten is egyszerre jelentkeznek a függőségi kapcsolatok gyengítésére (például a fentebb említett USA-Kína távolodás), és erősítésére (például az Afrikai Kontinentális Szabadkereskedelmi Térség létrehozása) irányuló lépések, azok az Európai Unión belül is felismerhetőek (gyengítés: Brexit, erősítés: az euró bevezetése több uniós országban). A globális szinten jelentkező gazdasági növekedés lassulása (és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzeti kormányzati kudarcok kockázata) uniós szinten is tapasztalható. A visegrádi országok az EU GDP növekedési ütemét javítják (csatlakozásuktól kezdve inkább ez a jellemző, és még ez is lesz várhatóan a következő két évre nézve is)⁸. A tanulmány arra keresi a választ, hogy az Európai Unión belül a visegrádi országok gazdasági fejlettsége nagyobb kockázatot hordoz-e, mint az országok 2004-es csatlakozásakor. Az Euró-

pai Unióban kiemelt célkitűzés a kevésbé fejlett, hátrányos helyzetű régiók fejlesztése, felzárkóztatása, egyfelől egy integrációban a területi egyenlőtlenségek nehézségeket okoznak, valamint politikai feszültségeket teremtenek, másfelől a haszonmaximalizálás a hasonló gazdasági fejlettséggel és struktúrával rendelkező térségeknél megy végbe, így ezen tényezők hozzájárulnak egy magasabb uniós gazdasági fejlettségi szint eléréséhez.⁹ Ezáltal a visegrádi országok konvergenciája is szükségszerű az Unión belül.

2. Fogalmi keretrendszer

Gazdasági konvergenciát vizsgálva szükséges néhány fogalmat meghatározni. A tértudományok egyik alapállítása szerint „a fizikai különbözőség, a társadalmi egyenlőtlenség, a gazdasági egyensúlytalanság az általános („természetes”) állapot. [...] Minden az egyenlőtlenségeken keresztül fejlődik, alakul.”¹⁰

Az egyenlőtlenségek elemzésekor a lét elemi egységeit, vagyis az eseményeket tér- és időbeni helyzetük és viszonyuk alapján négy csoportba lehet sorolni;

- 1) egyterű és egyidejű,
- 2) különterű és egyidejű,
- 3) egyterű és különidejű, valamint
- 4) különterű és különidejű események.¹¹

Ezek közül a 2. számú, a különterű és egyidejű események vizsgálata megközelítési mód kerül alkalmazásra a tanulmány során. Az elemzési területegységek alapvetően az országok.

A területi egyenlőtlenségek különböző dimenziókban jelennek meg statikus és dinamikus tartalmakat hordozva.

A táblázat alapján meghatározható – más szerzők¹² által is hasonlóan használt fogalmak –, hogy a gazdasági növekedés egy mennyiségi, pozitív irányú folyamatot jelöl, míg a gazdasági fejlődés pozitív irányú minőségi folyamatot. A gazdasági növekedést országok és régiók tekintetében a gazdasági teljesítmény (kibocsátás) mennyiségi növekedésével, általában a bruttó hazai összterméssel mérjük. Ki kell emelni, hogy földrajzi értelemben mindenképpen a GDP használata (mely az adott ország területén előállított értékeket veszi számításba) a célravezető, a GNP (bruttó nemzeti termék, mely az adott ország állampolgárai gazdálkodó egységei teljesítményével számol) inkább állami, illetve jogi kategória.

1. táblázat: A területi egységek dimenziói
Table 1.: Dimensions of territorial units

Dimenziók (egyenlőtlenségek)	A viszonyítás szempontjai		
	Állapot	Folyamat	
		pozitív	negatív
1) elhelyezkedés	helyzet	elmozdulás	
2) mennyiségek	nagyság	növekedés	csökkenés
3) minőségek	fejlettség	fejlődés	visszaesés
4) szerkezet	tagoltság	tagolódás, homogenizálódás	
5) szerepkör	funkciók	funkcióbővülés	funkciócsökkenés
6) kapcsolatok	áramlások	kapcsolatbővülés	kapcsolatcsökkenés
7) viszonyok	összefonódás	függetlenedés	függés erősödése

Forrás: Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban.
 Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 29. old.

A gazdasági növekedés értékelésekor elsődleges szempont annak mértéke/aránya. Ezzel szemben a fejlődés az országok és régiók tekintetében szerkezeti átalakulást, társadalmi-gazdasági feltételek javulását hozza, melyet komplex mutatószámrendszerrel ugyan mérhetünk (vagy legalábbis a kutatók igyekeznek mérhető indexeket alkotni hozzá), de annak nem mértéke, hanem inkább a változás iránya a lényeges. Mindkét meghatározás négy tényezőre bontható le; az emberi erőforrásra, a tőkeállományra, a technikai haladás, innovációkra, valamint a természeti erőforrásokra. Egymástól elválaszthatatlan eredmények, melyek hosszabb időtávon feltételezik is egymást, összegződésük a fenntartható fejlődés.¹³

A gazdasági növekedés és konvergencia régóta kiemelt szerepet képvisel a tudományos vitákban. Az első jelentős elmélet a XX. században született, Solow-féle növekedési modell, mely a tőkét, munkát és technikai haladást figyelembe véve azt mondta ki, hogy minden ország egy egyensúlyi állapot felé halad, fejlődik.¹⁴ A neoklasszikus nézetek túlmutatnak az endogén növekedésemelvények, melyek a technológiát endogén tényezőként kezelik, továbbá a modellt más endogén – főként humán – tényezővel is kiegészítik. Így az országok és régiók gazdasági növekedése a technológiai és innovációs változásokra adott reagálási képességük függvénye, vagyis a konvergencia nem evidens, minden ország és régió a saját képességei alapján fejlődik.¹⁵ Szintén a modellek továbbfejlesztéséből, a térszemléletű kibővítésből születtek meg a divergencia elméletek, melyek a területek hierarchiáját felvázolva azt mondják ki, hogy a területek fejlődése során nem a konvergencia, hanem a divergencia folyamata a természetes.¹⁶ Lipietz regulációs elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy területileg kiemelkedő

teljesítménynövelésre csak a nagyon fejlett (jelentős tőkét és tudást felhalmozva), és a nagyon elmaradott (olcsó munkaerővel rendelkező) régiók tudnak elérni.¹⁷ Az olcsó munkaerőre épülő gazdasági növekedés azonban nem tartható fenn hosszú távon a demonstrációs hatás jelensége és az egyoldalú szakosodás veszélyének kitettsége miatt sem.¹⁸ Egyre többet lehet olvasni a felzárkózási csapda jelenségéről, ami a globalizációban a perifériáról való kitörési lehetőséget a nullához közelíti, hiszen az egyenlőtlen fejlődés a centrumokat „táplálja”, a periférián létrejövő termelésből származó profit nagy része a centrum tőkefelhalmozását bővíti, így a függőségi viszonyok miatt a periféria sosem halmozhat fel hasonló mértékű tőkét. Egyetlen kitörési pontként a globális tőkerendszerről való leszakadást, az önellátást és a lokalitás előtérbe helyezését javasolják, más hasonló gondolkodású térségekkel együttműködve.¹⁹ Ez szöges ellentéte az endogén elméletek javaslatainak. Romer kiemeli a gondolatok áramlásának fontosságát, mellyel kapcsolatban minél nyitottabb egy ország, annál nagyobb hasznot hozhat más országok kutatási-fejlesztési tevékenysége. Az új gondolatokhoz történő hozzáférést pedig a kereskedelem teszi lehetővé.²⁰

A gazdaságtudomány többféleképpen értelmezi a konvergenciát. Megkülönböztetünk – az 1. táblázatban foglalt dimenziók mentén is felírható – nominális, reál-, gazdaságpolitika, szakpolitikák, intézmények, valamint attitűdök és vélemények konvergenciáját. A nominális konvergencia az Európai Unió tekintetében a maastrichti kritériumoknak való megfelelést, a reálkonvergencia pedig a fejlett országoktól mért lemaradás mérséklését jelenti.²¹ Ez utóbbi két jól mérhető kategória megfeleltethető a mennyiségi (reálkonvergencia) és a minőségi (nominális konvergencia) dimenzióinak, melyek szintén elválaszthatatlanok s hosszú távon feltételezik egymást. A tanulmányban így alapvetően reálkonvergencia számítások és nominális konvergencia elemzések kerülnek bemutatásra bruttó hazai össztermék adatok alapján, annak is – a jobb összehasonlíthatóság érdekében – az egy főre jutó, vásárlóerőparitáson vett értékeivel.

3. Anyag és módszertan

A fenti meghatározások alapján, az egyenlőtlenségek mennyiségi változásának vizsgálata reálkonvergencia számításokkal történik. A szakirodalomban többféle számítási mód is megjelenik, így ki kell emelni, hogy az elemzések az eredeti Barro–Sala-i-Martin által kidolgozott szigma és béta konvergencia mérések alapján készülnek.²²

A béta (β) konvergencia a felzárkózás idejét jelzi előre. Kiszámítása logaritmus regressziós egyenlet becsléssel történik:

$$\gamma_{i,0,t} = \alpha + \beta \ln y_{i0} + \varepsilon_i$$

ahol, $\gamma_{i,0,t}$ az i -edik gazdaság a vizsgált időtartamban mért átlagos bruttó hazai össztermék változása

y jelöli a bruttó hazai összterméket

α konstans tag

β regressziós együttható

ε_i hibtag (zérus várható értékkel)

0 bázisidőszak

i az adott ország indexe

A becslés során, amennyiben $\beta < 0$, abszolút β -konvergencia áll fenn. Ez a típusú konvergenciamutató feltételezi, hogy az országok között abszolút konvergencia megy végbe.

A szigma (σ) konvergencia egy szórás alapú mérőszám, amely alapján időben akkor csökkennek az egyenlőtlenségek, ha az egy főre jutó GDP logaritmizált adataiból számított szórás csökkenő tendenciát mutat:

$$\sigma_t < \sigma_0$$

Az elemzések során először a β -konvergencia kerül bemutatásra, mivel a β -konvergencia jelentkezik σ konvergencia nélkül is, vagyis a β -konvergencia szükséges, de nem elégséges feltétele a σ -konvergenciának.²³

Ezekon felül a tanulmányban az egyenlőtlenségek nagyságrendjének reprezentálásához sor kerül a szórás megjelenítésére is. Ez azért is fontos, mert számos tanulmányban szigma konvergencia alatt egyszerű szórás vizsgálata történik, így a két számítási mód összevetésével láthatóvá válnak a különböző eredmények.

A számításokhoz a bruttó hazai össztermék adatok az Eurostat adatbázisából²⁴ származnak. Az elemzésekben a vásárlóerőparitáson számított értékek szerepelnek a jobb összehasonlíthatóság érdekében. Szintén a konzisztensebb eredmények érdekében az egész periódus alatt, 2004-től 2018-ig mind a 28 tagország adatai szerepelnek az elemzések alapjául szolgáló adatbázisokban.

Az egyenlőtlenségek minőségi dimenzió alapján történő vizsgálatához a nominális konvergencia az Európai Központi Bank (EKB, European Central Bank) 2004-es²⁵ és – a tanulmány írásakor (2020 januárja) legfrissebb – 2018-as²⁶ (Szlovákia esetében 2008-as²⁷) konvergenciajelentése alapján összehasonlító elemzéssel történik. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés

előírja az Európai Bizottság (European Commission) és az Európai Központi Bank számára, hogy készítsenek az euró bevezetése előtt álló, opt-out-on kívüli országokra vonatkozóan konvergencia jelentéseket legalább két évente. Az EKB 1996-óta 15 ilyen jelentést készített; rendszeresen két évente – 2020 januárjáig 12-t – és azon felül ráadásként egyet-egyét 2006-ban, 2007-ben és 2013-ban.²⁸ Az Európai Bizottság azonban rendszeresen két évente csak 2006-óta készít konvergenciajelentéseket, 1996-óta összesen tizenháromat.²⁹ A 2004-es évben a Bizottság nem készített jelentést, így az EKB jelentései képezik a tanulmányban a nominális konvergencia analízisek alapját.

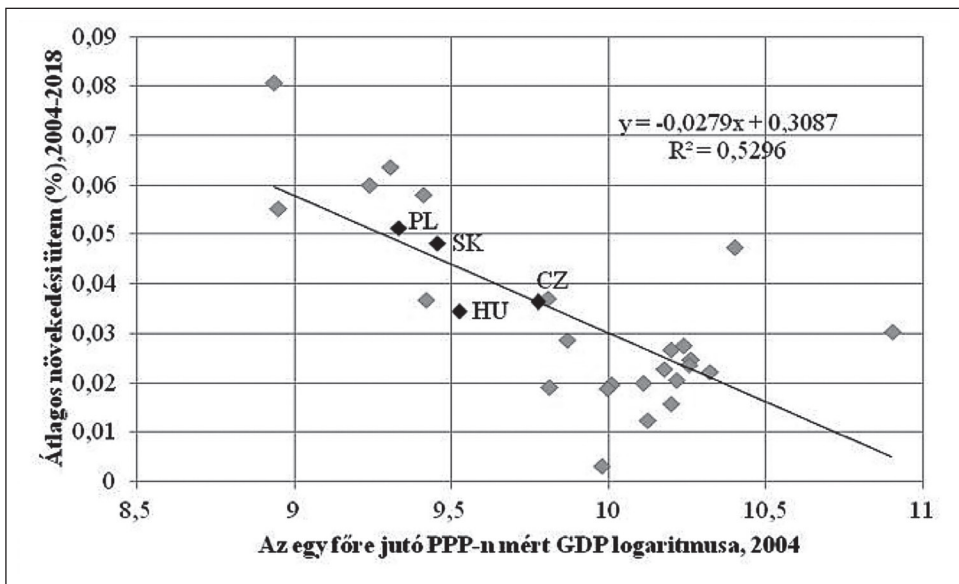
4. Konvergenciavizsgálat a visegrádi országokban

4.1. Reálkonvergencia

A reálkonvergencia vizsgálata során először béta konvergencia számítás történik az Európai Unió tagországainak PPP-n mért egy főre jutó GDP adataival 2004-2018 között, melyet a következő ábra mutat be.

1. ábra: Az Európai Unió tagországainak β -konvergenciája 2004-2018 között

Figure 1.: β convergence of European Union member states between 2004 and 2018

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját számítások és szerkesztés

A számítások során a kapott regressziós egyenes β (az ábrán x jelöli) együtthatója negatív értéket vett fel, a kapcsolat erősségét jelző korrelációs együttható ($R=0,7277$) viszonylag erős kapcsolatszorosságot jelzett, tehát az uniós tagországok között 2004 és 2018 között volt β -konvergencia. Az ábrán sötétebb pontok jelölik a visegrádi országok értékeit, amelyeket megnevezve látható, hogy elég közel helyezkednek el a kapott regressziós egyeneshez.

Ezek alapján a visegrádi országokban meghatározható – ceteris paribus – a felzárkózás ideje (béta konvergencia esetén azzal a feltételezéssel, hogy az európai uniós országokban abszolút konvergencia megy végbe). Miután Szlovákia 2009-ben bevezette az eurót, így érdemes volt a 2004-2018-as időszakon kívül a 2010-2018-as időszak alapján is kiszámolni a felzárkózási időt, melyeket a következő táblázat foglal össze.

2. táblázat: A felzárkózás ideje a visegrádi országokban (év)

Table 2.: Time for catching up in Visegrad Countries (years, based on 2004-2018 period and 2010-2018 period)

	Utoléréshez szükséges idő 2004-2018 időszak alapján	Utoléréshez szükséges idő 2010-2018 időszak alapján
Csehország	21,5	28
Magyarország	51	42
Lengyelország	27	23,5
Szlovákia	25	29

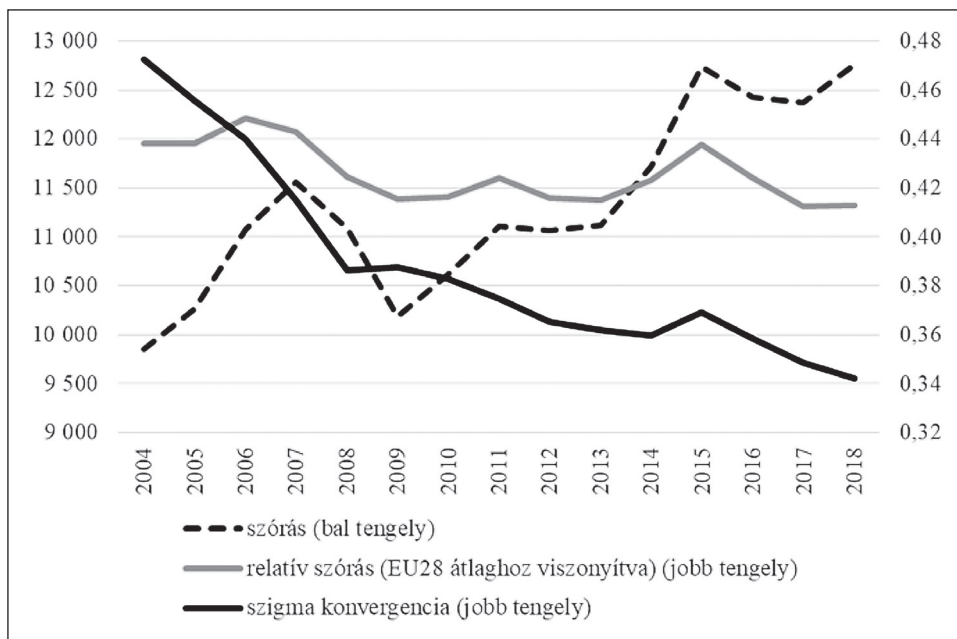
Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját számítások

A 2004-2018-as időszakot alapul véve a leghamarább Csehország zárkózhat fel, 21,5 év alatt, majd Szlovákia 25, Lengyelország 27 és végül Magyarország 51 év alatt. A 2010-2018-as időszakot alapul véve – melyben a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi világválság egyéni válságkezelési megoldásainak hatásai is jelentős faktorok – Lengyelországnak már csak 23,5 év szükséges az uniós felzárkózáshoz, Magyarországnak 42, Csehországnak, illetve Szlovákiának – rontva a 2004-2018-as időszaki bázishoz képest – 28, illetve 29.

A következő ábra az uniós tagállamok szigma konvergenciáját, szórását és relatív szórását mutatja be.

2. ábra: Az EU tagállamai közötti σ -konvergencia, szórás (PPP) és relatív szórás, 2004-2018

Figure 2.: σ convergence, standard deviation (in PPP) and relative standard deviation of European Union member states between 2004 and 2018

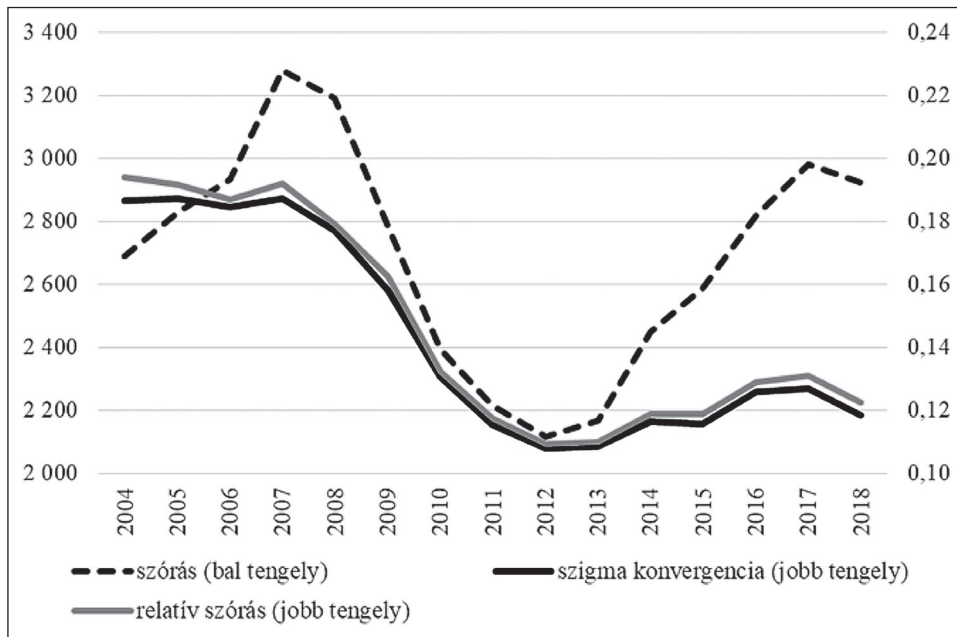
Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját számítások és szerkesztés

A 2. számú ábrán jól látható, hogy a tagállamok között a szórás a vizsgált periódus alatt közel 30 százalékos emelkedést mutat, tehát az egyenlőtlenségek nagyságrendileg növekedtek. Amennyiben a relatív szórást vesszük figyelembe, úgy az átlagtól vett eltérések aránya 2004 és 2018 között – bár hullámzóan, de – némileg csökkenő tendenciájú. A σ -konvergencia viszont a vizsgált periódus alatt jelentős közeledést jelez az EU tagállamainak vásárlóerőparitáson számolt GDP adataiban. A pénzügyi és gazdasági világválság előtt 2004 és 2008 között igen gyors, 2008-2015 között mérsékelt és 2015-2018 között újra gyorsuló ütemben figyelhető meg a σ -konvergencia.

A visegrádi országok egymás közötti egyenlőtlenségeit vizsgálva némileg eltérő képet kapunk, ahogy azt a 3. számú ábra is mutatja.

3. ábra: A visegrádi országok közötti σ -konvergencia, szórás (PPP) és relatív szórás, 2004-2018

Figure 3.: σ convergence, standard deviation (in PPP) and relative standard deviation of Visegrad Countries between 2004 and 2018

Forrás: Eurostat adatbázisa alapján saját számítások és szerkesztés

A 3. számú ábrán már a függőleges tengelyek skáláin is látható, hogy a visegrádi országocsoport egy homogénebb csoport, mint az unió tagországai. A visegrádi országok vásárlóerőparitáson mért GDP adatainak szórása 2004-ben negyede akkora szintről indult, mint a teljes uniós szórás és növekedése sem volt olyan jelentős a vizsgált időszak alatt, csupán közel 9 százalékos. Érdekes eredmény, hogy a relatív szórás és a σ -konvergencia gyakorlatilag ugyan azt a „képet” mutatják. A visegrádi országok 2004 és 2018 között összességében jelentős konvergenciát jeleznek. Mindazonáltal a közeledés tendenciája igen eltérő. A 2004-2007-es időszakot tekintve nem különösebben jelentkezett σ -konvergencia, 2007-2012 között olyan gyors ütemű volt a közeledés, hogy az a teljes időszakot is meghaladta. A 2012-2017-es időszakot szemügyre véve nem jelentkezett – illetve 2014-2015 között igen mérsékelt – közeledés, ám 2017-től ismét mutatkozik konvergencia a visegrádi országok között.

4.2. Nominális konvergencia

A nominális konvergencia – ahogy a 2. fogalmi keretrendszer részben is szerepel – az Európai Unió tekintetében a maastrichti kritériumoknak való megfelelést takarja. Ez egy komplex teljesítményt igénylő kritériumrendszer, így felfogható a minőségi dimenzió, a gazdasági fejlődés mérésére szolgáló indexként is, mely faktoraiban nem a növekedés, hanem a teljesítés a lényeges.

A 3. számú táblázatban összefoglalóan szerepelnek a maastrichti kritériumok, a hozzá kapcsolódó mérőszámok és célértékek, valamint 2004-ben és 2018-ban a visegrádi országok teljesítése.

3. táblázat: Maastrichti kritériumok és teljesítésük a visegrádi országokban 2004-ben és 2018-ban

Figure 3.: Maastricht criteria and their fulfilment in Visegrad Countries in 2004 and 2018

Kritérium	Mérőszám	Célérték	Teljesítés							
			2004				2018			
			CZ	HU	PL	SK	CZ	HU	PL	SK
Árstabilitás	HICP-inflációs ráta	Legfeljebb 1,5 százalékponttal magasabb, mint a három legalacsonyabb inflációjú tagállam átlagos inflációja az elmúlt évben	✓	X	X	X	X	X	✓	✓
Rendezett államháztartás	Allamháztartási hiány	A GDP legfeljebb 3 százaléka	X	X	X	X	✓	✓	✓	✓
Fenntartható közkiadások	Allamadósság	A GDP legfeljebb 60 százaléka, vagy az Európai Bizottság költségvetési előrejelzése alapján a következő 3 évben megfelelő mértékben és ütemben közelíteni fog ahhoz	✓	✓	✓	✓	✓	X	✓	✓
Tartós konvergencia	Hosszú távú kamatszint	Legfeljebb 2 százalékponttal magasabb, mint a három legkisebb inflációjú tagállam hosszú távú kamatszintje az elmúlt évben	✓	X	X	✓	✓	✓	X	✓
Stabil valuta-árfolyam	A központi árfolyamtól való eltérés	Két éven keresztül legfeljebb 15 százalékot ingadozhat az árfolyam lefelé és fölfelé is egy megszabott árfolyamhoz képest = ERM II-ben részvétel	X	X	X	X	X	X	X	✓

Forrás: European Central Bank Convergence Report 2004 és Convergence Report 2018 alapján saját szerkesztés

A táblázat teljesítés oszlopára ránézve látható, hogy 2004-hez képest 2018-ra a visegrádi országok fejlődést értek el, a 4 országnak összesen 20 „rubrikájából” 2004-ben még csak 7-et, 2018-ban már 13-at sikerült teljesíteniük (Szlovákiánál a teljesítés a 2008-as konvergenciajelentés alapján került meghatározásra).

A Cseh Köztársaság teljesítménye 5-ből 3 kritérium elérése 2004-ben és 2018-ban is, ám a 2004-ben megfelelő árstabilitás helyett 2018-ban a rendezett államháztartás kritériumot sikerült abszolválnia. A 2004-es évben a cseh HICP-inflációs ráta 1,8 százalékos volt (a referenciaérték 2,4 százalékos volt ekkor), ám 1997-ben 8 százalékot mértek. A kritikus évben Csehország a rögzített árfolyamrendszer helyett irányított lebegő árfolyamrendszerre váltott, 1998-ban inflációs célkövetési rendszert vezetett be, amin folyamatosan finomított, 2002-ben pedig törvénybe iktatták, hogy a cseh jegybank fő célkitűzése az árstabilitás fenntartása. Mindezekhez hozzájárult, hogy a reál-GDP 1997-ben és 1998-ban csökkent, mely rontotta az infláció értékét, míg a 2000-től kezdődő növekedés javította azt. Ki kell emelni, hogy 2004-ben a HICP-infláció éppen a referenciaérték alatt volt, de már akkoriban is emelkedő inflációt vártak a következő évekre is. A 2018-as évben a HICP-inflációs ráta 2,2 százalékos volt, mely meghaladta a (1,9 százalékos) referenciaértéket. Az ECB jelentésében az árstabilitás hosszú távú fenntarthatóságával kapcsolatos aggályokat jeleztek.

A 2004-es jelentésben figyelembe vett cseh államháztartás GDP-arányos hiánya 12,6 százalékos volt, mely jóval meghaladta a 3 százalékos referenciaértéket. Emellett a GDP-arányos államadósság 37,8 százalékot ért el, mely a 60 százalékos referenciaszint alatt maradt. Mindazonáltal 1996-ban az államháztartás hiánya csupán 3,1 százalékon állt, onnan pedig fokozatosan emelkedett, mely magával hozta az államadósság növekedését is. A GDP-arányos cseh államadósság 1999-ben még csak 16 százalékos volt, melyet pár év alatt sikerült több mint megduplázni, így az akkori költségvetési politika közép- és hosszú távon fenntarthatatlannak bizonyult. Ehhez képest 2018-ban az államháztartás költségvetése szufficites (már évek óta többlettel is tervezett), a GDP-arányos államadóssága pedig csökkenő tendenciát követve 32,7 százalékos volt.

A tartós konvergencia kritériuma Csehországban 2004-ben és 2018-ban is teljesült (2004-ben 4,7 százalékkal a 6,4 százalékos referenciaérték, 2018-ban pedig 1,3 százalékkal a 3,2 százalékos referenciaérték alatt maradt a hosszú lejáratú kamatlábak szintje).

A stabil valutaárfolyam kritériumot 2004-ben egyik visegrádi ország sem teljesítette, 2018-ra pedig csak – a 2009-ben eurót bevezető – Szlovákia teljesítette, a másik három ország pedig nem lépett be az ERM II rendszerbe.

Magyarország összességében fejlődést ért el nominális konvergencia tekintetében, 2004-ben csupán egy kritériumot teljesített, míg 2018-ban már kettőt. A HICP-infláció 2004-ben 6,5 százalék volt, mely jóval meghaladta az akkori referenciaértéket (2,4 százalékot). Ám ez igen jónak számított akkoriban, hiszen 1996-ban ez az érték 23,5 százalékos volt. A javuláshoz a reál-GDP növekedése mellett számos gazdaságpolitikai döntés is hozzájárult: 1995-től bevezetett csúszó lebegtetés, 2001-től ($\pm 2,5$ százalékról ± 15 százalékra kiszélesített árfolyamsávú) euróhoz rögzített lebegtetés, továbbá inflációs célkövetési rendszer bevezetése és annak törvénybe iktatása, hogy a monetáris politika fő célkitűzése az árstabilitás stb. A 2018-as évben – a cseh értékekhez hasonlóan – 2,2 százalékos volt a vizsgált infláció, mely meghaladta a referenciaértéket (1,9 százalékot). Szintén aggályokat jeleztek a konvergenciajelentésben az árstabilitás hosszú távú fenntarthatóságával kapcsolatban.

A magyar államháztartás GDP-arányos hiánya 2004-ben 6,2 százalékos értékével jóval meghaladta a 3 százalékos referenciaértéket, a figyelembe vett GDP-arányos államadósság pedig 59,1 százalékos értékkel épp belefért a kritérium teljesítéséhez szükséges keretbe. Ám Magyarországnak a rendszerváltás során „öröklött” államadóssága óriási mértéket öltött a többi visegrádi országéhoz képest, így ez az eredmény az 1996. évi 73,6 százalékos szintről komoly gazdaságpolitikai lépések hatásaként csökkent 60 százalék alá. A 2018-as elemzésben figyelembe vett államháztartási hiány megfelelt a rendezett államháztartás konvergencia kritériumának, míg a GDP-arányos államadósság meghaladta a referenciaértéket. Mindazonáltal ki kell emelni, hogy a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság a korábban is növekvő államadósságot még jobban növelte, így a 2011-ben „tetőző” 80,8 százalékos GDP-arányos szintről a 2018-as 70,2 százalékos szint elérése jelentős javulásnak tudható be. A 2019-2023-as konvergenciaprogram³⁰ alapján pedig már 2022-re 60 százalék alá csökkenhet a GDP-arányos államadósság.

A hosszú távú kamatlábak szintje 2004-ben 8,1 százalékos volt, mely jóval meghaladta a (6,4 százalékos) referenciaértéket. Az értékek 2009 óta folyamatos csökkenést mutattak, 2018-ban pedig 2,7 százalékos szinttel a tartós konvergencia kritériumát teljesítette az ország.

Lengyelország is összességében fejlődést ért el nominális konvergencia tekintetében, míg 2004-ben egy kritériumot, addig 2018-ban már három

kritériumot is teljesített. A HICP-infláció 2004-ben 2,5 százalékos értékkel éppen meghaladta az akkori referenciaértéket, mely eredmény igen jónak mondható az 1996-os 20 százalékos értékhez képest. A nagymértékű javulást – a cseh és magyar megoldásokhoz hasonlóan – többek között a közép-távú árstabilitás felé történő elmozdulás törvénybe iktatásával, az 1998-as inflációs célkövetési rendszer bevezetésével, a 2000-es évben a csúszóárfolyamról a lebegőárfolyam-rendszerre való áttéréssel érték el, továbbá a pozitív gazdasági növekedés is hozzájárult a jobb értékekhez. Az árstabilitás kritériumát 2018-ban sikerült teljesíteni 1,4 százalékos értékkel, azonban a korábbi években a ráta viszonylag széles sávban ingadozott, így aggályokat jeleztek a kritérium hosszú távú fenntarthatóságával kapcsolatban.

A lengyel államháztartás GDP-arányos hiánya 2004-ben 3,9 százalékos szinttel jóval meghaladta a referenciaértéket, míg GDP-arányos államadóssága 45,4 százalékos szinttel megfelelt a fenntartható közkiadások kritériumának. A lengyel költségvetés az EU csatlakozást megelőző években sem rendelkezett olyan magas hiánnyal mint Magyarország, vagy akár Csehország, 1996-ban is 3,6 százalékos volt az érték. A 2018-as évben már az államháztartás hiánya és adóssága is megfelelt a maastrichti kritériumrendszerben foglaltaknak.

A lengyel hosszú távú kamatlábak 2004-ben 6,9 százalékos értékkel – bár csökkenő tendenciával, de – meghaladták az akkori (6 százalékos) referenciaértéket. Lengyelországban a hosszú távú kamatlábak 2009 óta csökkenést jeleznek, 2018-ra 3,3 százalékon épphogy a (3,2 százalékos) referenciaérték felett álltak.

Szlovákia érte el a legnagyobb fejlődést a nominális konvergenciában, míg 2004-ben csak két kritériumot teljesített, addig 2008-ra már az összeget, így 2009-ben bevezethette az eurót. Az összehasonlíthatóság kedvéért meg kell említeni, hogy a 2018-as jelentés által vizsgált időszakban is az Eurostat adatai³¹ alapján teljesítette a kritériumokat.

A szlovák HICP-infláció 2004-ben – jóval meghaladva az akkori referenciaértéket – 8,4 százalékos volt. A problémát jelezte az is, hogy az 1996-os évben 5,8 százalékos értékről 2000-re már 12,2 százalékra ugrott fel az érték viszonylag erőteljes reál-GDP növekedés mellett.

A szlovák GDP-arányos államháztartási hiány 2004-ben 3,7 százalékos értékével meghaladta a referenciaértéket, a GDP-arányos államadósság pedig 42,6 százalékos szinttel megfelelt a kritériumnak. Az államadósság mértéke azonban 1996-ban még csak 30,3 százalékos szinten állt, – melynek jelentős emelkedésében nagy szerepet játszott a magas költségvetési deficit különösen az 1999-es és 2000-es évben (7,1 és 12,3 százalékos

GDP-arányos hiánnyal), így – annak mértéke 2000-re elérte a 49,9 százalékos szintet. Ehhez képest némi javulás mutatkozott 2004-ben.

A szlovák hosszú távú kamatlábak szintje 2004-ben 5,1 százalékos értékkel megfelelt a tartós konvergencia kritériumának.

5. Összegzés

A tanulmány során arra kerestük a választ, hogy az Európai Unión belül a visegrádi országok gazdasági fejlettsége nagyobb kockázatot hordoz-e, mint az országok 2004-es csatlakozásakor. A területi egyenlőtlenségek különböző dimenziókra bontásával meghatározásra került, hogy a gazdasági növekedés egy mennyiségi, pozitív irányú folyamat, míg a gazdasági fejlődés pozitív irányú minőségi folyamat. Az egyenlőtlenségek mennyiségi változásának vizsgálata a gazdasági teljesítmény (kibocsátás), vagyis a bruttó hazai össztermék alapján, annak is – a jobb összehasonlíthatóság érdekében – az egy főre jutó vásárlóerőparitáson vett értékeivel szigma és béta konvergencia számításokkal történt. A nominális konvergencia az Európai Unió tekintetében a maastrichti kritériumoknak való megfelelést jelenti, így összehasonlító elemzés készült az Európai Központi Bank konvergenciajelentései alapján.

A reálkonvergencia számítások kimutatták, hogy az Európai Unión belül – a vizsgált 2004-2018-as időszak alatt – a tagországok mind szigma, mind béta konvergenciát jeleztek, tehát gazdaságilag közeledtek egymáshoz, sőt még a visegrádi országok is gazdasági teljesítmény alapján közeledtek egymáshoz. A visegrádi térség országaiban történt felzárkózás az uniós átlaghoz, bár a – béta-konvergencia abszolút konvergenciát feltételezése mellett a – teljes felzárkózás még 20 éven túl várható.

A nominális konvergencia analízis során egyértelmű javulás mutatkozott 2018-ban a 2004-es teljesítéshez képest. Szlovákia – feszített ütemben – már 2008-ra teljesítette a maastrichti kritériumokat, így 2009-ben bevezethették az eurót. A többi visegrádi országban is az 5 kritériumból hármat (Magyarország ugyan még csak kettőt, de pár éven belül már hármat is) teljesítenek. Egytől-egyig mindegyik országban fejlődés mutatkozott a rendezett államháztartás terén, sőt a meghatározott 3 százalékos GDP-arányos államháztartási hiány azon belül tartásán túl törekvés van a „nullás” és a szufficites költségvetés elérésére (kiemelkedő Csehország, ahol már több éve pozitív államháztartási hiányt érnek el). Fejlődés mutatkozott a tartós konvergencia kritérium esetében is, stabilabbá vált

az országok hosszú távú kamatszintje. Ugyan az árstabilitás területén is javulás mutatkozott, azonban a következő években a nem euró zóna tag visegrádi országoknál a legnagyobb kihívást a HICP-inflációs ráta be- és szinten tartása fogja okozni. Csehország, Magyarország és Lengyelország nem állnak már messze a nominális konvergencia teljesítésétől, ugyanakkor az országokban hiányzik még a határozott politikai szándék a mihamarábbi euró övezeti csatlakozásra.

Belátható, hogy miképpen a gazdasági növekedés és a gazdasági fejlődés hosszú távon elválaszthatatlanok és feltételezik egymást, úgy a reálkonvergenciát és a nominális konvergenciát sem lehet külön-külön kezelni. Azok kiegyensúlyozott, együttes teljesítése a fő cél a fenntartható felzárkózás érdekében.

A tanulmány során bizonyításra került, hogy a visegrádi országok 2004-hez képest egyértelműen gazdasági fejlődést értek el 2018-ra, így az Európai Unión belül kisebb kockázatot hordoz fejlettségük, mint a csatlakozásuk idején. Mindazonáltal fontos a további fejlődés és felzárkózás mind a társadalmi jólét növelése, mind az egységesülő és erősebb Európai Unió érdekében.

JEGYZETEK / NOTES

1. World Economic Forum (2020): Global Risks Report 2020. elérhetőség: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf utolsó letöltés: 2020.01.25.
2. Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt...Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó / Növekedéskutató. Győr. 43. old.
3. International Monetary Found (2020): World Economic Outlook. elérhetőség: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/01/20/weo-update-january2020> utolsó letöltés: 2020.01.25.
4. World Economic Forum (2020)
5. World Economic Forum (2020)
6. Cséfalvay (1999)
7. World Economic Forum (2020)
8. European Commission (2019): Autumn 2019 Economic Forecast: A challenging road ahead. elérhetőség: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-forecasts/autumn-2019-economic-forecast-challenging-road-ahead_en utolsó letöltés: 2020.01.25.
9. Kengyel Ákos (2015): Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Akadémia Kiadó. Budapest. 249. old.
10. Faragó László (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 118. old.
11. Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
12. Lengyel Imre – Rechitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.; Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old.; Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385.old.; Artner Annamária (2016): Egyenlőtlen fejlődés és felzárkózás. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 113-117. old.
13. Lengyel (2010)
14. Mankiw, N. Gregory (2005): Makroökonómia. Osiris Kiadó. Budapest. 564. old.
15. Kengyel (2015)
16. Lengyel – Rechitzer (2004)
17. Cséfalvay (1999)

18. Fábián Attila – Pogácsa Zoltán (2016): Az európai kohéziós politika gazdaságtana. Akadémia Kiadó. Budapest. 271. old.
19. Artner (2016)
20. Halmai Péter (2014): Krízis és növekedés az Európai Unióban, Európai modell, strukturális reformok. Akadémia Kiadó. Budapest. 370. old.
21. Losoncz Miklós (2016): Magyarország az EU-ban – elszalasztott lehetőségek a felzárkózásban. In. Koller Boglárka – Marsai Viktor (szerk.): Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 301-314. old.
22. Barro, R. – Sala-i-Martin, X. (1991): Convergence across states and regions. *Brooking Papers on Economic Activity, Economic Studies Program, The Brookings Institution*, vol. 22(1), pp. 107-182.
23. Sala-i-Martin, X. (1996): The Classical Approach to Convergence Analysis. *The Economic Journal*, Vol. 106, No. 437 (Jul., 1996), pp. 1019-1036.
24. Eurostat Database (2019): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates [pre_ppp_ind] elérhetőség: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> utolsó letöltés: 2019.12.05.
25. European Central Bank (2004): Convergence Report 2004. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr2004en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
26. European Central Bank (2018): Convergence Report 2018. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr201805.en.html#toc1> utolsó letöltés: 2020.01.31.
27. European Central Bank (2008): Convergence Report 2008. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr200805en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
28. European Central Bank (2020): Convergence Report. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/index.en.html> utolsó letöltés: 2020.01.31.
29. European Commission (2020): Convergence Reports. elérhetőség: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/enlargement-euro-area/convergence-reports_en utolsó letöltés: 2020.01.31.
30. Magyarország Kormánya (2019): Magyarország konvergencia programja 2019-2023. elérhetőség: <https://www.kormany.hu/download/5/0d/91000/KP%202019%20HU.PDF> utolsó letöltés: 2020.01.31.
31. Eurostat Database (2020): elérhetőség: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> utolsó letöltés: 2020.01.31.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Artner Annamária (2016): Egyenlőtlen fejlődés és felzárkózás. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 113-117. old.
- Barro, R. – Sala-i-Martin, X. (1991): Convergence across states and regions. Brooking Papers on Economic Activity, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 22(1), pp. 107-182.
- Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt...Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó / Növekedéskutató. Győr. 227. old.
- European Central Bank (2004): Convergence Report 2004. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr2004en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
- European Central Bank (2008): Convergence Report 2008. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr200805en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
- European Central Bank (2018): Convergence Report 2018. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr201805.en.html#toc1> utolsó letöltés: 2020.01.31.
- European Central Bank (2020): Convergence Report. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/index.en.html> utolsó letöltés: 2020.01.31.
- European Commission (2019): Autumn 2019 Economic Forecast: A challenging road ahead. elérhetőség: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-forecasts/autumn-2019-economic-forecast-challenging-road-ahead_en utolsó letöltés: 2020.01.25.
- European Commission (2020): Convergence Reports. elérhetőség: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/enlargement-euro-area/convergence-reports_en utolsó letöltés: 2020.01.31.
- Eurostat Database (2019): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. elérhetőség: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> utolsó letöltés: 2019.12.05.
- Fábián Attila – Pogácsa Zoltán (2016): Az európai kohéziós politika gazdaságtana. Akadémia Kiadó. Budapest. 271. old.
- Faragó László (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 118-123. old.
- Halmi Péter (2014): Krízis és növekedés az Európai Unióban, Európai modell, strukturális reformok. Akadémia Kiadó. Budapest. 370. old.
- International Monetary Found (2020): World Economic Outlook. elérhetőség: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/01/20/weo-update-january2020> utolsó letöltés: 2020.01.25.
- Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old

- Kengyel Ákos (2015): Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Akadémia Kiadó. Budapest. 249. old.
- Lengyel Imre – Rechitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.
- Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385. old.
- Losoncz Miklós (2016): Magyarország az EU-ban – elszalasztott lehetőségek a felzárkózásban. In: Koller Boglárka – Marsai Viktor (szerk.): Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 301-314. old.
- Magyarország Kormánya (2019): Magyarország konvergencia programja 2019-2023. elérhetőség: <https://www.kormany.hu/download/5/0d/91000/KP%202019%20HU.PDF> utolsó letöltés: 2020.01.31.
- Mankiw, N. Gregory (2005): Makroökonómia. Osiris Kiadó. Budapest. 564. old.
- Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old.
- Sala-i-Martin, X. (1996): The Classical Approach to Convergence Analysis. The Economic Journal, Vol. 106, No. 437 (Jul., 1996), pp. 1019-1036.
- World Economic Forum (2020): Global Risks Report 2020. elérhetőség: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf utolsó letöltés: 2020.01.25.

DOMONKOS Endre

tudományos főmunkatárs

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok
Egyeteme
Külkereskedelmi Kar**

senior research fellow

**Budapest Business School University of Applied Sciences,
Faculty of International Management and Business,
Budapest, Hungary**

email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

**A 2019. NOVEMBER 10-I ORSZÁGGYŰLÉSI
VÁLASZTÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI
SPANYOLORSZÁGBAN**

**PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SPAIN ON
NOVEMBER 10TH 2019 AND ITS CONSEQUENCES**

ABSTRACT

As a consequence of the parliamentary elections, which were held on 10th November 2019, the restructuring of the party system in Spain was further continued. The two-party system characterised by the dominance of Spanish Socialist Workers' Party (PSOE) and the People's Party (PP) ceased to exist and new political forces emerged in the political arena. According to the concept of Giovanni Sartori the party system of Spain is quite similar to "extreme" pluralism.

In compliance with the results of the elections, neither the right-wing nor the left-wing political parties succeeded obtaining absolute majority (176 mandates). The PSOE gained together with the radical political party, Unidas Podemos 155 mandates, while PP, Ciudadanos and Vox acquired only 150.

The parliamentary elections showed clearly that the majority of Spanish electors completely disappointed the traditional political forces and elite. The emergence of Vox and its excellent results (more than 2,4 million votes casted) and the shrinking support of the Spanish Socialist Workers' Party clearly show the decreasing trust of Spanish citizens into their traditional political elite and leadership. On 7th January 2020, Pedro Sánchez was voted back in to power as Prime minister by the Congress at the second round of investiture. This put an end of the deadlock, which had lasted more than one and a half years since the beginning of 2019.

Key words: Spain, parliamentary elections, party system, political parties, results of election

Kulcsszavak: Spanyolország, országgyűlési választások, pártrendszer, politikai pártok, választási eredmények

1. Az országgyűlési választások előzményei Spanyolországban

A 2019. április 28-án, Spanyolországban rendezett parlamenti választások eredményeként tovább folytatódott a hagyományos két nagy politikai erő (Spanyol Néppárt és Spanyol Szocialista Munkáspárt) uralmára épülő pártstruktúra átalakulása. A politikai jobboldalon a konzervatív Spanyol Néppárt az elmúlt három évtized legrosszabb választási eredményét érte el, miközben a centrista Ciudadanos és a Vox megszerezte a nemzeti-konzervatív politikai erőből kiábrándult szavazók támogatását. A politikai baloldalon a spanyol szocialisták – intenzív kampánystratégiájukkal – sikeresen mozgósították a baloldali és a bizonytalan szavazók nagy részét. Mindezek következtében a PSOE 123 képviselői mandátummal megnyerte az országgyűlési választásokat, de önállóan nem tudott kormányt alakítani, mert nem szerezte meg a stabil kormányzáshoz szükséges parlamenti többséget (176 képviselői hely).¹

A kormányalakítási tárgyalások a Spanyol Szocialista Munkáspárt és az Unidas Podemos között eredménytelenül végződtek. Pedro Sánchez elzárkózott attól, hogy a miniszterelnök-helyettesi és a munkaügyi tárca élére a baloldali radikális párt jelöltjei kerüljenek. A két politikai erő programjában (lásd gazdaságpolitika terén és Katalónia kérdésében való nézetkülönbség a PSOE és az Unidas Podemos között) fennálló különbségek és az ideológiai ellentétek megghiúsították, hogy kompromisszumos megállapodás jöjjön létre a kormányalakítás kérdésében. 2019. július 25-én a szocialisták

miniszterelnök-jelöltje, Pedro Sánchez a második fordulóban sem szerezte meg a kormányfővé választáshoz szükséges parlamenti mandátumok egyszerű többségét. A balközép politikai erő kormányfő-jelöltjére összesen 124 képviselő szavazott igennel (PSOE és a Partido Regionalista de Cantabria), 155 pedig nemmel (Spanyol Néppárt, Ciudadanos, Vox, JxCat és a Coalición Canaria) Az Unidas Podemos, a Baszk Nacionalista Párt, a Compromís, a Katalán Köztársasági Baloldal, továbbá az EH Bildu frakciója a szavazás során tartózkodott.²

Mivel a két baloldali politikai erő közötti kormányalakítási tárgyalások eredménytelenül végződtek, az alkotmány szabályozásának megfelelően, 2019. szeptember 28-án feloszlatták a Képviselőházat és november 10-ére újabb országgyűlési választást írtak ki az ibériai országban.

A választási kampányidőszak egyik legfontosabb eseménye volt a Legfelső Bíróság a katalán kormány elnöke és elnökhelyettese, valamint a kabinet korábbi tagjai ellen meghozott ítélete volt. A leváltott katalán kormány tagjai ellen még 2017 november végén indított eljárást a madridi Legfelső Bíróság lázadás, zendülés és közpénzek hűtlen kezelésének vádja miatt. Spanyolországban ezen bűncselekmények közül a lázadás és zendülés minősül a hatályos büntetőtörvénykönyv szerint a legsúlyosabbnak. A Legfelső Bíróság 2019. október 13-án meghozott ítéletében a Generalitat korábbi elnökhelyettesét, Oriol Junquerast 13 év, Raul Romeva és Jordi Turull kormánytagokat pedig 12 év börtönbüntetéssel sújtotta zendülés és közpénzek hűtlen kezelése miatt. A bíróság ugyanakkor nem találta megalapozottnak a lázadás tényállását, mert a katalán kabinet tagjai csak nyomást akartak gyakorolni a központi kormányra a függetlenségi népszavazás megrendezése érdekében. A katalán kormány leváltott tagjait a börtönbüntetés mellett 12 évre eltiltották a közügyek gyakorlásától.³ Pablo Llarena főbíró újból kezdeményezte az európai letartóztatási parancs kiadását Carles Puigdemont, a Generalitat korábbi elnöke ellen.⁴ Ennek értelmében a katalán elszakadási törekvést kezdeményező Puigdemont bármikor letartóztatható zendülés és hűtlen kezelés bűncselekménye miatt. A Legfelső Bíróság ítélete tovább növelte a spanyol és a katalán kormány közötti ellentétet és tovább növelte az ibériai ország társadalmának megosztottságát Katalónia kérdésében. A bírósági ítélet óriási felháborodást váltott ki a katalán társadalomban. Több tízezer katalán polgár tüntetett az „igazságtalan” ítélet ellen és követelték a politikai foglyok szabadon bocsátását. A Katalán Nemzetgyűlés (ANC) és az Òmnium kulturális szervezet felhívására valamennyi katalán városban meghirdették a Szabadság menetét, melynek során felvonulással akadályozták a közúti forgalmat és rövid időre a barcelonai El Prat

repülőtér forgalmát is megbénították.⁵ Mindezek az események azt mutatják, hogy a feszült spanyol-katalán viszony változatlanul fennáll és jelenleg kicsi az esélye annak, hogy egy kompromisszumos megállapodással rendeznék Katalónia kérdését.

A katalán parlament külön ülés keretében foglalkozott a Legfelső Bíróság katalán függetlenségi vezetők ellen meghozott ítéletével. A tartományi elnök, Quim Torra elítélte és felháborodásának adott hangot a megszületett bírósági döntéssel kapcsolatosan. Véleménye szerint a bírósági ítélettel figyelmen kívül hagyták azt a kétmillió embert is, aki részt vett a 2017. október 1-jei függetlenségi népszavazáson. Egyúttal párbeszédre szólította fel Pedro Sánchez ügyvezető kormányfőt, mert szerinte sem Spanyolország egysége, sem a katalán függetlenség nem lehet indok az emberi jogok megsértésére. Torra továbbra is kiállt a békés polgári engedetlenség mellett és szorgalmazta egy újabb függetlenségi népszavazás mielőbbi megtartását Katalóniában. Míg a függetlenségpárti politikai erők támogatásukról biztosították a katalán elnököt, addig az ellenzéki pártok egyhangúlag követelték Quim Torra lemondását és az előrehozott tartományi választások kiírását.⁶

Közben Carles Puigdemont feladta magát a belga hatóságoknak, mert nemzetközi elfogatóparancsot adott ki ellene a spanyol Legfelső Bíróság főbírója, Pablo Llarena. A spanyol hatóságok a korábbi katalán elnök kiadatását követelik lázadás és közpénzek hűtlen kezelése miatt.⁷ Ugyanakkor a belga hatóságok 2020. január 2-án felfüggesztették Carles Puigdemont volt katalán elnök és Antoni Comín, egykori katalán függetlenségpárti vezető spanyol kiadatási kérelmével kapcsolatos bírósági eljárást. A belga bíróság az Európai Bíróság ítélete alapján elismerte a két katalán politikus mentelmi jogát, és úgy határozott, hogy felfüggeszti a letartóztatási és a kiadatási eljárást.⁸ Az Európai Unió Bírósága még 2019. december 20-án elfogadott ítélete kimondta, hogy minden megválasztott EP-képviselőnek joga van mandátuma betöltéséhez, így mentelmi joga gyakorlásához. Az unió bírósága ezt a döntést eredetileg Oriol Junqueras, a Generalit korábbi elnökhelyettese ügyében hozta meg.⁹ Az európai uniós jog egységes értelmezésével foglalkozó intézmény döntése merően új helyzetet teremtett a leváltott katalán elnök és kormányának vezetőinek ügyében.

2019. október 18-án két katalán szakszervezet, az Intersindical-CSC és az Intersindical Alternativa de Catalunya (IAC) általános sztrájkfelhívást tett közzé az autonóm közösségben. A munkabeszüntetés valamennyi gazdasági ágazatot (ipart és kereskedelmet, valamint szolgáltatási szektort) érintett. Egyidejűleg a Köztársasági Védelmi Bizottságok radikális függetlenségpárti csoportok felhívására újabb tüntetésekre került sor Katalónia

fővárosában, Barcelonában. A tartományi rendőrség tájékoztatása szerint mintegy 525 ezren vettek részt a megmozduláson.¹⁰

A választási kampány időszakának másik fontos eseménye az egykori diktátor, Francisco Franco exhumálása volt. Az 1939 és 1975 közötti időszakban hatalmon lévő jobboldali diktátor személye a mai napig élesen megosztja a spanyol társadalmat és a politikai erőket. A Legfelső Bíróság szeptember végén elfogadott határozata engedélyezte az 1975. november 20-án elhunyt Franco tábornok exhumálását az Elesettek Völgyében található sírjából. A Franco-család hozzátartozói alkotmánybíróági beadvánnyal próbálták megakadályozni a bírósági döntést, amelyet a taláros testület elutasított. Az egykori diktátor holttestét október 24-én elszállították az Elesett Völgyéből és a Madridtól 20 kilométerre található Mingorrubio El Prado temetőjében helyezték örök nyugalomra.¹¹

Az ügyvezető szocialista miniszterelnök szerint Spanyolország teljesítette kötelezettségeit és véglegesen lezárta múltbeli örökségét. Pedro Sánchez kormányfő hangsúlyozta, hogy egy demokratikus berendezkedésű ország nem őrizheti egy diktátor emlékét. Ugyanakkor a spanyol ellenzéki pártok szerint a síráthelyezés választási kampánycélt szolgált és elterelte a figyelmet az ibériai ország valós problémáiról. A Spanyol Néppárt mellett a Ciudadanos és a radikális jobboldali Vox is mindvégig ellenezte az egykori diktátor exhumálását. A Ciudadanos vezetője, Albert Rivera azzal vádolta az ügyvezető szocialista kormányfőt, hogy egyáltalán nem foglalkozik a munkanélküliség kérdésével¹² és a feszült spanyol-katalán viszonytal.

Megjegyzendő, hogy a történelmi emlékezetéről szóló törvényt (52/2007. számú jogszabály a polgárháború és a Franco-diktatúra áldozatainak védelméről) még 2007. december 26-án a szocialista Zapatero-kormány idején fogadta el a Képviselőház. A jogszabály középpontjában a spanyol polgárháborúban elhunyt áldozatok hozzátartozóinak fizetendő kárpótlás mellett a megbékélés és a spanyol nemzetet megosztó kérdés lezárása állt.¹³

A választási kampány harmadik lényeges eseménye az öt politikai párt (Spanyol Szocialista Munkáspárt, Spanyol Néppárt, Ciudadanos, Vox és Unidas Podemos) vezetőjének 2019. november 4-én Spanyol Közszolgálati Televízióban tartott vitája volt. A közel 3 órás vita során a pártvezetők öt fő területet érintettek: területfejlesztési és gazdaságpolitikát, szociálpolitikát, a demokratikus rendszer főbb jellemzőit, továbbá a külpolitikát. A vitát azonban Katalónia kérdése uralta. A jobbközép Spanyol Néppárt és a radikális jobboldali Vox – a Ciudadanoszal – együtt élesen támadta Pedro Sánchez kormányfőt a katalóniai helyzettel kapcsolatosan. Azzal vádolták a szocialista ügyvezető miniszterelnököt, hogy kormányzásra készül a radikális

függetlenségpárti katalán tartományi elnökkel, Quim Torrával és a Katalán Köztársasági Baloldallal. A Ciudadanos pártelnöke, Albert Rivera kérdőre vonta mind a jobbközép Néppártot, mind a spanyol szocialistákat, hogy indokolatlanul ruháztak át hatásköröket a Katalán Autonóm Közösségre. Rivera a radikális jobboldali Voxot Európa-ellenességgel vádolta meg, mert az olasz Mateo Salvini pártjával kíván szoros szövetséget kialakítani. A leg-radikálisabb álláspontot Santiago Abascal, a Vox pártelnöke fogalmazta meg. Pedro Sánchezt és pártját elmarasztalta az általános erőszak és a történelmi emlékezet törvénye, továbbá a bevándorlással kapcsolatos álláspontja miatt. Bírálta az Unidas Podemos által szorgalmazott protekcionista gazdaságpolitikát és kommunista múlttal vádolta meg Iglesias pártformációját. Pablo Iglesias (Unidas Podemos) a vita során nehezményezte, hogy Pedro Sánchez nem tanúsított konstruktív magatartást a baloldali koalíciós kormányzás kérdésében és a jobbközép Néppárttal akar koalíciós megállapodást kötni. Válaszul Pedro Sánchez kijelentette, hogy az országgyűlési választások után nem fognak koalícióra lépni a Spanyol Néppárttal.¹⁴

Összességében véve elmondható, hogy a televíziós vita során gazdaságpolitikai tárgyú intézkedések háttérbe szorultak, miközben egyáltalán nem fogalmazódtak meg konkrét elképzelések Katalónia helyzetének megnyugtató rendezésére vonatkozólag. A 3 órás pártelnöki vita során nem derült ki, hogy a spanyol pártok, milyen gazdasági és költségvetési tárgyú intézkedéseket fognak bevezetni a választásokat követő időszakban.

2. A 2019. november 10-i országgyűlési választások eredményei

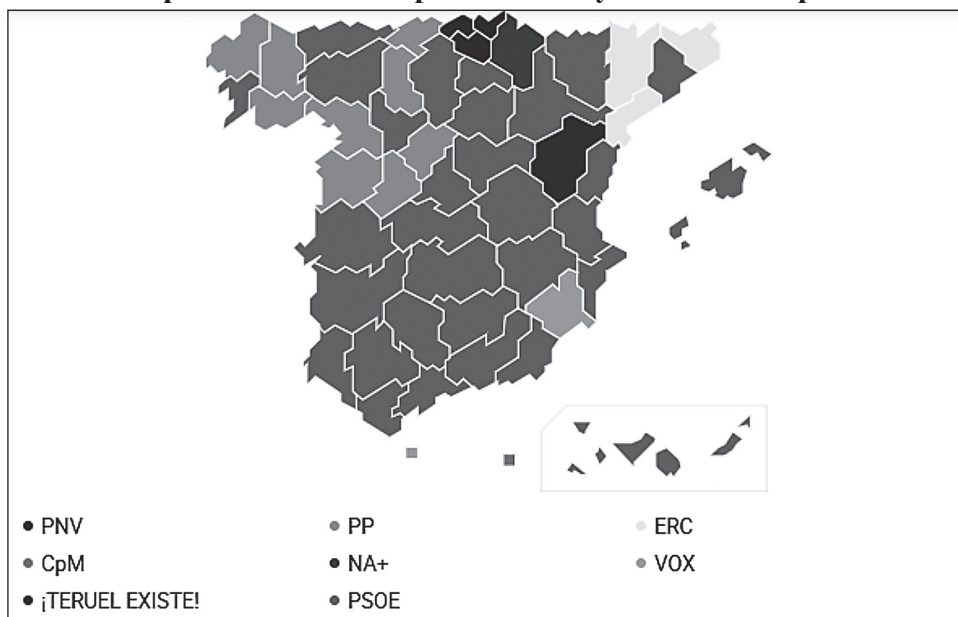
A 2019. november 10-i országgyűlési választáson a részvételi arány 69,8 százalék volt, amely mintegy 5 százalékponttal maradt el az április 28-i választásokhoz képest. A spanyol választópolgárok közel 30 százaléka nem vett részt az országos horderejű eseményen, amely azt mutatja, hogy a spanyol lakosság jelentős része kiábrándult a hagyományos politikai elitből és a pártokból is.

A parlamenti választásokat a balközép Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) nyerte meg a szavazatok 28 százalékaival. A Pedro Sánchez vezette politikai erő támogatottsága ugyanakkor az április végi választásokhoz képest csökkent, és az április 28-i választáshoz képest közel 800 ezer szavazatot veszített. A PSOE a korábbi 123 helyett 120 mandátumot szerzett. A párt Katalónia, Baszkföld, Navarra és Melilla kivételével jó eredményt ért el az autonóm közösségek többségében.¹⁵ A baloldali erő ugyanakkor

nem tudta megszerezni a bizonytalan szavazók támogatását és választási kampányában is a jobb és szélsőjobb oldali pártok kormányra kerülésének veszélyével foglalkozott.

A választásokon a jobbközép Spanyol Néppárt a legerősebb ellenzéki politikai erő lett, mivel a korábbi 66 mandátum helyett 88 képviselői helyet szerzett a Képviselőházban. A párt jól szerepelt Galíciában, Kantábriában, Kasztília és Leónban, illetve Navarrában, ugyanakkor Murciában a radikális jobboldali Vox megelőzte.¹⁶ Összességében véve a PP 646 ezerrel több szavazatot szerzett az április végi választáshoz képest.

1. térkép. Az országgyűlési választások eredményei Spanyolországban
Map 1. The results of parliamentary elections in Spain

Forrás: Resultados elecciones generales noviembre 2019. 10N. ELECCIONES GENERALES. El Mundo, 2019. november 10. szám. In: <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2019/index.html>
 Letöltve: 2020. január 10.

A választások egyik legnagyobb meglepetése a radikális jobboldali politikai erő, a Vox rendkívül jó választási eredménye volt. Santiago Abascal pártja sikeresen megszerezte a bizonytalan szavazók mellett a Spanyol Néppártból és a Ciudadanosból kiábrándult választópolgárok jelentős részének támogatását. A Vox a legerősebb politikai párt Murcia tartományban, és

országos szinten 52 mandátummal, a harmadik legnagyobb frakcióval rendelkezik a spanyol parlament alsóházában.¹⁷

A parlamenti választások egyik nagy vesztese a centrista Ciudadanos. Az Albert Rivera által vezetett politikai erő parlamenti képviselői helyeinek száma 57-ről 10-re, mintegy ötödére csökkent és áprilishoz képest 2,5 millió szavazót veszített. A politikai erő rossz választási szereplésében szerepet játszott a pártvezető merev elzárkózása attól, hogy kívülről támogassa a Pedro Sánchez vezette szocialista kormány megalakítását, miközben tartományi szinten megállapodott a jobboldali radikális Vox-szal (Madridban és Murciában). Mindezek következtében az elmúlt hónapokban a centrista párt négy vezető tisztségviselője és a katalán gyökerekkel rendelkező politikai erő egyik alapítója, Francesc de Carreras is kilépett a pártból.¹⁸ A centrista erő rossz választási szereplése miatt a párt vezetője, Albert Rivera 2019. november 11-én bejelentette lemondását és visszavonulását a politikától.¹⁹

A radikális baloldali tömörülés, az Unidas Podemos az országgyűlési választás másik nagy vesztese. Pablo Iglesias pártja összesen 35 mandátumot szerzett, s ezzel az elmúlt évek egyik legrosszabb eredményét érte el. Ebben szerepet játszott az Iñigo Errejon és Pablo Iglesias közötti konfliktus, valamint a PSOE és az Unidas Podemos között megghiúsult kormányalakítási tárgyalások. A radikális baloldali politikai erő vezetője újból megismételte korábban tett ajánlatát Pedro Sánchez ügyvezető kormányfőnek a koalíciós kormányzásra vonatkozóan, hogy megállítsák a „szélsőjobboldal megerősödését”.²⁰

A nacionalista pártok közül kiugróan jó eredményt ért el a függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) Katalóniában, ahol a szavazatok 22,57 százalékával a legerősebb politikai erő lett. Az ERC 13 mandátummal megelőzte a centrista Ciudadanost, így a kormányalakítási tárgyalások során a mérleg nyelve szerepét játszotta. A Katalónia függetlenségét ugyancsak támogató JxCat a szavazatok 13,7 százalékával 8 képviselői helyhez jutott a parlament alsóházában.²¹ Végül a mérsékelt Baszk Nacionalista Párt 6-ról 7-re növelte mandátumainak számát, és tovább növekedett a támogatottsága a három baszk provinciában.

Az országgyűlési választások értelmében jelentős mértékben átalakult a Szenátus összetétele. A 208 szenátusi helyből a Spanyol Szocialista Munkáspárt a korábbi abszolút többséggel szemben 92 mandátummal rendelkezik. A Spanyol Néppárt 84 szenátusi helyhez jutott. A Katalán Köztársasági Baloldal 11, a Baszk Nacionalista Párt 9, a Navarrai Szocialisták 3, a jobboldali függetlenségpárti katalán Junts 3, a Teruel Existe nevű politikai tömörülés 2, a Vox 2, a Gomerai Szocialista Tömörülés (ASG) és az EH Bildu 1-1 szenátusi helyet szerzett.²²

A baloldali koalíciós kormány megalakítása érdekében tett első lépésként 2019. november 12-én Pedro Sánchez ügyvezető kormányfő és Pablo Iglesias az Unidas Podemos pártelnöke előzetes megállapodást kötött. A 10 pontos megállapodás egy progresszív alapokon működő kabinet felállítását tartalmazza, hangsúlyozva a munkahelyteremtés fontosságát és a gazdasági növekedés fenntartását, a korrupció elleni szervezett harcot, a kis- és közepes vállalatok támogatását, a klímaváltozás elleni közös fellépést, Katalónia kérdésének tárgyalásos úton történő rendezését a párbeszéd és a kölcsönös megértés alapján, továbbá a költségvetés egyensúlyának megőrzését. A kompromisszumokkal záródó egyezség értelmében a miniszterelnök helyettesi pozíciót Pablo Iglesias kapja, a jövőbeni koalíciós kormányban a radikális baloldali párt 4 miniszteri tárca irányítását látja majd el.²³ A két baloldali politikai erő pártelnöke tavaly december végén aláírta a koalíciós kormányzásról szóló végleges megállapodást, amely egy progresszív elemeket tartalmazó programcsomag. Ennek legfontosabb elemei a következők:

- A baloldali koalíciós kabinet hatályon kívül helyezi a néppárti kormány által 2012-ben elfogadott munkaerőpiacot szabályozó törvényt, amely megkönnyítette az elbocsátásokat. Szorgalmazzák a kollektív szerződéskötés szerepének és a munkavállalók jogainak megerősítését. Intézkedéseket fogadnak el a munkaerőpiac duális (határozott és határozatlan idejű szerződések rendszere) szerkezetének felülvizsgálatára. Stratégiai tervet dolgoznak ki a duális szakképzés megerősítésére és módosítják a jelenleg hatályos szakképzési törvényt.
- A koalíciót alkotó két párt kiemelt figyelmet kíván fordítani az oktatási rendszerre. Ennek során 2025-ig a bruttó hazai termék 5 százalékára növelik az oktatásra fordítandó költségvetési források összegét. Konkrét cselekvési tervet készítenek a korai iskolaelhagyás problémájának orvoslására és garantálnák az alapfokú oktatás ingyenességét az ibériai országban.
- Szociálpolitikai téren biztosítják a nyugdíjak inflációt követő emelését, miközben megreformálják a társadalombiztosítási rendszert. A PSOE és koalíciós partnere, az Unidas Podemos az ún. Toledo-paktumot is teljesen megújítaná a szociális partnerek szorosabb bevonásával.
- Állami lakásépítési programot léptetnek életbe és támogatják az állampolgárok lakhatáshoz való jogát.²⁴
- Gazdaságpolitikai téren a koalíciós pártok a társasági adó legalacsonyabb szintjét 15%-ban állapítanák meg nagyvállalatok esetében, míg ennek mértéke pénzügyi intézményeknél és energetikai cégeknél egyévesen 18% körül alakulna. Az 1 millió eurónál kevesebb bevétellel

rendelkező társaságok adóterhét a jelenlegi 25%-ról 23%-ra csökkentenék. Ugyanakkor az évi 130 ezer eurónál magasabb keresetűek esetében a személyi jövedelemadó mértékét 2 százalékponttal (45%-ról 47%-ra), 300 ezer eurót meghaladó jövedelemnél pedig 4 százalékkal emelnék.

- A program külön foglalkozik a klímaváltozás elleni küzdelemmel és a biodiverzitás megőrzésének szükségességével, továbbá a nemek közötti egyenlőség elvének érvényesítésével.²⁵

2020. január 7-én az új összetételű Képviselőház 167 igen és 165 nem szavazattal miniszterelnökké választotta a spanyol szocialisták pártfőtitkárát, Pedro Sánchezt. A szocialista kormányfő-jelöltet a Spanyol Szocialista Munkáspárt és az Unidas Podemos radikális baloldali erő mellett támogatta a Baszk Nacionalista Párt (PNV), a Nueva Canarias, a Compromís, valamint a Teruel Existe nevű regionális politikai tömörülés. Ugyanakkor a legnagyobb ellenzéki párt, a Spanyol Néppárt, a Ciudadanos és a radikális jobboldali Vox nemmel szavazott. A radikális baloldali és függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) 13 képviselője a szavazáskor tartózkodott.²⁶ A kiegyenlített parlamenti erőviszonyok miatt a kormányfő helyzete korántsem egyszerű, mert a kormánykoalíció két pártja (a PSOE és az Unidas Podemos) mindössze 155 mandátummal rendelkezik a 350 fős Képviselőházban. Minden nagyfokú önmérsékletet feltételez a spanyol politikai erők részéről az ország kormányozhatóságának biztosítása érdekében.

Pedro Sánchez kormányfővé történt választásával és a PSOE-Unidas Podemos kormánykoalíció megalakulásával véget ért az ibériai országban 2019 februárja óta fennálló politikai patthelyzet, amely a gazdasági stabilitás egyik legfontosabb előfeltétele. A Gazdasági és Együttműködési Fejlesztési Szervezet (OECD) 2019. november végén készített jelentése a spanyol gazdaság sérülékenység okainak a magas államadósságot (a bruttó hazai termék 96%-a) és az euróövezeti szinten is magas, 14%-os munkanélküliséget tartja. A spanyol gazdaság teljesítményét jelentős mértékben befolyásolja a belföldi kereslet alakulása, és a világgazdaság, illetve az Európai Unió növekedési kilátásai, valamint Nagy-Britannia integrációs szervezetből történő kilépése. Az újonnan megalakuló kormánynak tovább kell folytatnia a munkaerőpiac rugalmasságát növelő intézkedéseket. Szükséges a termelékenység színvonalának érdemi növelése mellett a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, és a versenyképességet javító intézkedések elfogadása. A fejlett piacgazdaságú országokat tömörítő szervezet – figyelembe véve a világgazdaságban fennálló bizonytalanságot – idén 2. jövőre

1,6%-os gazdasági növekedéssel számol. A munkanélküliség várhatóan 2021-ben a jelenlegi 14%-ról 13,6%-ra csökken. Az OECD jelentésében hangsúlyozza, hogy a fogyasztás és a belső kereslet a spanyol gazdasági növekedés két meghatározó tényezője.²⁷

3. Konklúzió

A 2019. november 10-i országgyűlési választások után tovább folytatódott a spanyol pártrendszer átalakulása. A hagyományos két nagy politikai erő (PSOE és PP) uralmára épülő pártstruktúra helyett Spanyolország egyre inkább a politológiai szakirodalomban használatos „szélsőséges pluralizmus” irányába halad, ahol hatnál több párt verseng a kormányzati hatalom megszerzéséért.

A választás során sem a baloldali pártok, sem a jobboldali politikai erők nem szereztek meg a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét (176 mandátum).

Az országgyűlési választások eredményei alapján megállapítható, hogy a spanyol választópolgárok döntő többsége kiábrándult a hagyományos pártokból és a politikai elitből. A Vox népszerűségének erőteljes növekedése és a Ciudadanos, valamint a radikális baloldali Unidas Podemos támogatottságának csökkenése jól mutatja a spanyol polgárok 1978 utáni elittel szemben megfogalmazott fenntartásait.

A balközép spanyol szocialisták (PSOE) és az Unidas Podemos alkotta koalíciós kormány parlamenti többsége azonban a radikális függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldal és kisebb nacionalista pártok (Baszk Nacionalista Párt és Compromís) támogatásától függ, ezért Pedro Sánchez kormányfőnek és Pablo Iglesias miniszterelnök-helyettesnek valamennyi spanyol politikai erővel egyeztetve, kölcsönös kompromisszumokra épülő politikát kell folytatnia, biztosítva az ibériai ország politikai és gazdasági stabilitását, valamint alkotmányos egységét.

JEGYZETEK / NOTES

1. Lásd részletesebben Domonkos Endre (2019): Parlamenti választások Spanyolországban: A kétpárti hegemonia meggyengülése. In: Geopolitikai Szemle, 2019/3. szám. In: <https://vikek.eu/wp-content/uploads/2019/06/GeopolitikaSzemleNo3.pdf> Letölve: 2020. január 10.
2. Hernández, Marisol – Sanmartín, Olga R. – Cruz Marisa, Ángel, Luis Sanz – Álvarez, Rafael J.: Sesión de investidura: El Congreso tumba la elección de Pedro Sánchez como presidente del Gobierno con 155 votos en contra y 67 abstenciones. El Mundo, 2019. július 27. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/07/25/5d399c3efc6c83e04e8b45b5.html> Letöltve: 2020. január 10.
3. Marraco, Manuel – Martialay Ángela: El Supremo sentencia a Junqueras a 13 años por sedición con malversación y a entre nueve y 12 al resto de encarcelados por el 'procés'. El Mundo, 2019. október 14. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/10/14/5da4104f21efa0200a8b461c.html> Letöltve: 2020. január 10.
4. Ángela, Martialay – Marraco, Manuel: El juez Llarena emite inmediatamente una nueva euroorden contra Puigdemont para evitar que huya de la UE. El Mundo, 2019. október 14. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/10/14/5da4623221efa0752d8b468a.html> Letöltve: 2020. január 10.
5. Crisis catalana. Miles de personas llenan las carreteras catalanas con el apoyo del Govern. La Vanguardia, 2019. október 16. szám. In: <https://www.lavanguardia.com/politica/20191016/471024838908/marchas-libertad-cortan-seis-carreteras.html#yusp> Letöltve: 2020. január 10.
6. Új függetlenségi népszavazás megrendezését szorgalmazza a katalán elnök. Magyar Hírlap. 2019. október 17. szám. In: <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20191017-uj-fuggetlensegi-nepszavazas-megrendezeset-szorgalmazza-a-katalan-elnok> Letöltve: 2020. január 10.
7. La Justicia belga deja a Puigdemont en libertad sin fianza pero con condiciones tras notificarle su orden de detención. RTVE. 18.10.2019. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191018/puigdemont-comparece-voluntariamente-ante-justicia-belga-euroorden-detencion-llarena/1982599.shtml> Letöltve: 2020. január 20.
8. Martialay, Ángela – Marraco, Manuel: La Justicia belga suspende la euroorden contra Puigdemont por su inmunidad y le da libertad de movimientos. El Mundo, 2020. január 2. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2020/01/02/5e0de271fc6c8331798b45bb.html> Letöltve: 2020. január 10.
9. Suanzes, Pablo. R.: Oriol Junqueras tenía que haber sido eurodiputado y gozar de su inmunidad, según la Justicia europea. El Mundo, 2019. december 19.

- szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/12/19/5dfb4352fc6c83d5488b466c.html> Letöltve: 2020. január 10.
10. Catá, Josep – Fonseca, Diego: El secesionismo protagoniza otra gran marcha aunque la protesta acusa el desgaste. El País, 2019. október 27. szám. In: https://elpais.com/ccaa/2019/10/26/catalunya/1572080342_687151.html Letöltve: 2020. január 10. szám.
 11. De Almirón, Víctor Ruiz: Sánchez cierra el Valle de los Caídos para ultimar el plan de exhumación. ABC, 2019. október 24. szám. In: https://www.abc.es/espana/abci-sanchez-cierra-valle-caidos-para-ultimar-plan-exhumacion-201910120159_noticia.html#vca=mod-sugeridos-p3&vmc=relacionados&vso=sanchez-cierra-el-valle-de-los-caidos-para-ultimar-el-plan-de-exhumacion&vli=noticia.foto.espana Letöltve: 2020. január 10.
 12. 2019 júliusa és szeptembere között a magánszektorban foglalkoztatottak száma összesen 35 ezer fővel növekedett, amely 2013 óta az egyik legalacsonyabb érték. A kedvezőtlen foglalkoztatási adatok az Egyesült Királyság integrációs szervezetből való kilépése miatti bizonytalansággal, Kína és az Egyesült Államok közötti kereskedelmi háborúval, továbbá a spanyol és a katalán belpolitikai helyzettel magyarázhatók. Lásd részletesebben: Urrutia, César: Las empresas frenan en seco la creación de empleo: reducen la contratación a una cuarta parte en un año. El Mundo, 2019. október 25. szám. In: <https://www.elmundo.es/economia/2019/10/25/5db1dc2afdddf8a408b45e5.html> Letöltve: 2020. január 10.
 13. Lásd részletesebben: Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura. Boletín de Estado. «BOE» núm. 310, de 27 de diciembre de 2007. In: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2007/BOE-A-2007-22296-consolidado.pdf> Letöltve: 2020. január 10.
 14. Gil Grande, Rocío: Elecciones 2019. Datos del debate a cinco: todos contra Sánchez, Rivera dispara pero no recibe y Torra parece un candidato más. 2019. november 5. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191105/datos-del-debate-cinco-todos-contrasanchez-rivera-dispara-pero-no-recibe-torra-parece-candidato-mas/1988201.shtml> Letöltve: 2020. január 10.
 15. Marcos, José: El PSOE revalida su victoria pero sin cumplir las expectativas de avance. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573406228_920710.html Letöltve: 2020. január 10.
 16. Junquera, Natalia: El PP recupera terreno, pero Vox le disputa viejos feudos. El País, 2019. november 10. szám. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573407061_569279.html Letöltve: 2019. január 10.

17. González Miguel: Vox se convierte en tercera fuerza del nuevo Congreso. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573408910_887506.html Letöltve: 2020. január 10.
18. García, De Blas, Elsa: Ciudadanos se hunde. El País, 2019. november 10. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573408491_814381.html Letöltve: 2020. január 10.
19. Ángel, Luis Sanz: Albert Rivera dimite como líder de Ciudadanos y anuncia que deja la política tras la debacle en las elecciones. El Mundo, 2019. november 11. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/11/11/5dc930-9afc6c835f238b4600.html> Letöltve: 2020. január 10.
20. Marcos, Ana: Iglesias: “Es una necesidad histórica un Gobierno progresista que pare a la extrema derecha”. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573407864_789868.html Letöltve: 2020. január 10.
21. Martín, Jessica: ERC baja, pero mantiene el liderazgo en Cataluña y vuelve a ser clave para un gobierno de izquierdas. RTVE. 2019. november 11. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191107/erc-baja-pero-mantiene-liderazgo-cataluna-vuelve-ser-clave-para-gobierno-izquierdas/1989113.shtml> Letöltve: 2019. november 11.
22. Resultados elecciones generales noviembre 2019. 10N. ELECCIONES GENERALES. El Mundo, 2019. november 10. szám. In: <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2019/index.html> Letöltve: 2020. január 10.
23. Hernández, Marisol: Crónica de las horas de negociación exprés entre Pedro Sánchez y Pablo Iglesias: una vicepresidencia y tres o cuatro ministerios. El Mundo, 2019. november 12. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/elecciones-generales/2019/11/13/5dcb317f21efa01f6c8b45d8.html> Letöltve: 2019. november 13. A megállapodásról lásd részletesebben: https://e00-elmundo.uecdn.es/documentos/2019/11/12/Preacuerdo_gobierno.pdf Letöltve: 2020. január 10.
24. El acuerdo de PSOE-Unidas Podemos para un Gobierno de coalición, íntegro. El País, 2019. december 31. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/12/30/actualidad/1577717188_495072.html Letöltve: 2020. január 10.
25. Las 12 principales medidas del pacto PSOE-Unidas Podemos. El País, 2019. december 31. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/12/30/actualidad/1577719769_923422.html Letöltve: 2020. január 10.
26. Cruz, Marisa: El Congreso aprueba la investidura de Pedro Sánchez gracias a la abstención de ERC y Bildu. El Mundo, 2019. január 7. szám. In: <https://www.elmundo.es/espana/2020/01/07/5e148778fdddff37558b45ee.html> Letöltve: 2020. január 10.

27. Ayuso, Silvia: La OCDE advierte de que la “incertidumbre política” en España retrasa los ajustes presupuestarios. El País, 2019. november 22. szám. In: https://elpais.com/economia/2019/11/21/actualidad/1574324506_535638.html Letöltve: 2020. január 10.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Ángel, Luis Sanz: Albert Rivera dimite como líder de Ciudadanos y anuncia que deja la política tras la debacle en las elecciones. El Mundo, 2019. november 11. szám.
In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/11/11/5dc9309afc6c835f238b4600.html>
Letöltve: 2020. január 10.
- Ángela, Martialay – Marraco, Manuel: El juez Llarena emite inmediatamente una nueva euroorden contra Puigdemont para evitar que huya de la UE. El Mundo, 2019. október 14. szám.
In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/10/14/5da4623221efa0752d8b468a.html>
Letöltve: 2020. január 10.
- Ayuso, Silvia: La OCDE advierte de que la “incertidumbre política” en España retrasa los ajustes presupuestarios. El País, 2019. november 22. szám.
In: https://elpais.com/economia/2019/11/21/actualidad/1574324506_535638.html
Letöltve: 2020. január 10.
- Catá, Josep – Fonseca, Diego: El secesionismo protagoniza otra gran marcha aunque la protesta acusa el desgaste. El País, 2019. október 27. szám.
In: https://elpais.com/ccaa/2019/10/26/catalunya/1572080342_687151.html
Letöltve: 2020. január 10. szám.
- Crisis catalana. Miles de personas llenan las carreteras catalanas con el apoyo del Govern. La Vanguardia, 2019. október 16. szám.
In: <https://www.lavanguardia.com/politica/20191016/471024838908/marchas-libertad-cortan-seis-carreteras.html#yusp> Letöltve: 2020. január 10.
- Cruz, Marisa: El Congreso aprueba la investidura de Pedro Sánchez gracias a la abstención de ERC y Bildu. El Mundo, 2019. január 7. szám.
In: <https://www.elmundo.es/espana/2020/01/07/5e148778fdddf37558b45ee.html>
Letöltve: 2020. január 10.
- De Almirón, Víctor Ruiz: Sánchez cierra el Valle de los Caídos para ultimar el plan de exhumación. ABC, 2019. október 24. szám. In: https://www.abc.es/espana/abci-sanchez-cierra-valle-caidos-para-ultimar-plan-exhumacion-201910120159_noticia.html#vca=mod-sugeridos-p3&vmc=relaciona-

dos&vso=sanchez-cierra-el-valle-de-los-caidos-para-ultimar-el-plan-de-exhumacion&vli=noticia.foto.espana Letöltve: 2020. január 10.

Domonkos Endre (2019): Parlamenti választások Spanyolországban: A kétpárti hegemonia meggyengülése. In: Geopolitikai Szemle, 2019/3. szám. In: <https://vikek.eu/wp-content/uploads/2019/06/GeopolitikaSzemleNo3.pdf> Letöltve: 2020. január 10.

El acuerdo de PSOE-Unidas Podemos para un Gobierno de coalición, íntegro. El País, 2019. december 31. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/12/30/actualidad/1577717188_495072.html Letöltve: 2020. január 10.

García, De Blas, Elsa: Ciudadanos se hunde. El País, 2019. november 10. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573408491_814381.html Letöltve: 2020. január 10.

Gil Grande, Rocío: Elecciones 2019. Datos del debate a cinco: todos contra Sánchez, Rivera dispara pero no recibe y Torra parece un candidato más. 2019. november 5. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191105/datos-del-debate-cinco-todos-contra-sanchez-rivera-dispara-pero-no-recibe-torra-parece-candidato-mas/1988201.shtml> Letöltve: 2020. január 10.

González Miguel: Vox se convierte en tercera fuerza del nuevo Congreso. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573408910_887506.html Letöltve: 2020. január 10.

Hernández, Marisol: Crónica de las horas de negociación exprés entre Pedro Sánchez y Pablo Iglesias: una vicepresidencia y tres o cuatro ministerios. El Mundo, 2019. november 12. szám.

In: <https://www.elmundo.es/espana/elecciones-generales/2019/11/13/5dcb317f2-1efa01f6c8b45d8.html> Letöltve: 2019. november 13.

Hernández, Marisol – Sanmartín, Olga R. – Cruz Marisa, Ángel, Luis Sanz – Álvarez, Rafael J.: Sesión de investidura: El Congreso tumba la elección de Pedro Sánchez como presidente del Gobierno con 155 votos en contra y 67 abstenciones. El Mundo, 2019. július 27. szám.

In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/07/25/5d399c3efc6c83e04e8b45b5.html> Letöltve: 2020. január 10.

Junquera, Natalia: El PP recupera terreno, pero Vox le disputa viejos feudos. El País, 2019. november 10. szám. El País, 2019. november 11. szám.

In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573407061_569279.html Letöltve: 2019. január 10.

La Justicia belga deja a Puigdemont en libertad sin fianza pero con condiciones tras notificarle su orden de detención. RTVE. 18.10.2019. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191018/puigdemont-comparece-voluntariamente-ante-justicia-belga-euroorden-detencion-llarena/1982599.shtml> Letöltve: 2020. január 20.

Las 12 principales medidas del pacto PSOE-Unidas Podemos. El País, 2019. december 31. szám.

In: https://elpais.com/politica/2019/12/30/actualidad/1577719769_923422.html
Letöltve: 2020. január 10.

Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura.

Boletín de Estado. «BOE» núm. 310, de 27 de diciembre de 2007.

In: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2007/BOE-A-2007-22296-consolidado.pdf>
Letöltve: 2020. január 10.

Marcos, Ana: Iglesias: “Es una necesidad histórica un Gobierno progresista que pare a la extrema derecha”. El País, 2019. november 11. szám.

In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573407864_789868.html
Letöltve: 2020. január 10.

Marcos, José: El PSOE revalida su victoria pero sin cumplir las expectativas de avance. El País, 2019. november 11. szám. In: https://elpais.com/politica/2019/11/10/actualidad/1573406228_920710.html Letöltve: 2020. január 10.

Martín, Jessica: ERC baja, pero mantiene el liderazgo en Cataluña y vuelve a ser clave para un gobierno de izquierdas. RTVE. 2019. november 11. In: <http://www.rtve.es/noticias/20191107/erc-baja-pero-mantiene-liderazgo-cataluna-vuelve-ser-clave-para-gobierno-izquierdas/1989113.shtml> Letöltve: 2019. november 11.

Resultados elecciones generales noviembre 2019. 10N. ELECCIONES GENERALES. El Mundo, 2019. november 10. szám. In: <https://www.elmundo.es/ecciones/ecciones-generales/2019/index.html> Letöltve: 2020. január 10.

Suanzes, Pablo. R.: Oriol Junqueras tenía que haber sido eurodiputado y gozar de su inmunidad, según la Justicia europea. El Mundo, 2019. december 19. szám.

In: <https://www.elmundo.es/espana/2019/12/19/5dfb4352fc6c83d5488b466c.html>
Letöltve: 2020. január 10.

Urrutia, César: Las empresas frenan en seco la creación de empleo: reducen la contratación a una cuarta parte en un año. El Mundo, 2019. október 25. szám.

In: <https://www.elmundo.es/economia/2019/10/25/5db1dc2afdddf8a408b45e5.html>
Letöltve: 2020. január 10.

Új függetlenségi népszavazás megrendezését szorgalmazza a katalán elnök. Magyar Hírlap. 2019. október 17. szám. In: <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20191017-uj-fuggetlensegi-nepszavazas-megrendezeset-szorgalmazza-a-katalan-elnok> Letöltve: 2020. január 10.

GLOFÁK Péter

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: glofak@t-online.hu

GAZDASÁGI HADVISELÉS A HIDEGHÁBORÚBAN

ECONOMIC WARFARE DURING THE COLD WAR

ABSTRACT

Cold war struggles between the United States and the Soviet Union manifested in many dimensions. Due to the enormous nuclear weapon arsenal available to the two superpowers, the probability of armed confrontation between them was minimal, so other forms of geopolitical struggles came to the fore. One of these alternative forms was economic warfare. Whereas the American economy was stronger and more efficient than the Soviet economy, therefore the means of economic warfare were used primarily by the United States, nevertheless even the Soviet Union applied sometimes these tools.

The aim of this paper is to examine and evaluate the tools of economic warfare applied in the cold war period, such as Marshall-plan (1947-52), COCOM-list (1947-1994), arms race (1980s), manipulation of oil prices (1980s), grain embargo (1980), debt trap (1980s) and Berlin blockade (1948-49). When it is possible this paper tries to quantify (in USD) the effects of these certain economic tools. The research came to the conclusion that the effects of these geoeconomic tools show great differences. While arms race or COCOM-system were successful, grain embargo and Berlin blockade

were more likely to be unsuccessful. This paper analyses the key parameters of these economic tools and points out some factors of the success. These results can be useful in planning geoeconomic strategies even in the 21st century, because cold war experiences help to choose the best possible economic “weapons” in certain geopolitical situation.

Kulcsszavak: Egyesült Államok, gazdasági hadviselés, geoökonómia, hidegháború, katonai költségvetés, Szovjetunió

Keynotes: United States, economic warfare, geoeconomics, cold war, military expenditures, Soviet Union

1. Bevezetés

A II. világháború után a gazdasági hadviselés szerepe felértékelődött a geopolitikai küzdelmekben, mert a világ nagyhatalmai mérhetetlen pusztításra képes nukleáris fegyverezéssel állítottak hadrendbe, így közöttük a katonai konfrontáció esélye minimálisra csökkent, ezért alternatív eszközöket kellett keresni a geopolitikai küzdelmeik során. Ezen alternatív eszközök között kiemelt szerepet kapott – és egyre fontosabbá vált – a gazdasági hadviselés.

A gazdasági hadviselés kutatása tehát fontos szegmense a geopolitikai/geoökonómiai szakirodalomnak, nehézséget jelent azonban a kutatások során, hogy a gazdasági „hadműveletek” jelentős része részben vagy egészben titkos művelet, így megbízható adatok az alkalmazott gazdasági „fegyverekről”, azok volumenéről, elért eredményeiről csak korlátozottan állnak rendelkezésre. Az elmúlt évtizedben azonban a CIA feloldotta számos olyan hidegháború-korabeli dokumentum titkosítását, melyek az Egyesült Államok gazdasági hadviselésével kapcsolatosak, így – legalábbis részben – alaposabban kutathatóvá váltak a hidegháború időszakának geoökonómiai küzdelmei, ezek alapján pedig elemezni lehet olyan eszközök geopolitikai hatásait, mint például a Marshall-terv, a COCOM-rendszer, a fegyverkezési verseny, az olaj árának mesterséges befolyásolása, a gabonaembargó, az államadósság fölötti kontroll vagy a berlini blokád.

Jelen tanulmányban a szakirodalom és a titkosítás alól közelmúltban feloldott CIA dokumentumok feldolgozása révén elemzésre és értékelésre kerülnek a hidegháború időszakának geoökonómiai eszközei és ahol lehetett számzerű becslés is készült az adott eszköz gazdasági hatásaira vonatkozóan.

Bár a hidegháború – köszönhetően a gazdasági hadviselésnek is – lassan három évtizede lezárult, az akkor alkalmazott geoökonómiai eszközök elemzése számos tanulsággal szolgál a 21. századra is, hiszen a nagyhatalmak közötti geopolitikai küzdelmek során jellemzően most sem jöhet szóba a közvetlen katonai konfrontáció. A hidegháborúban bevetett gazdasági fegyverek alkalmazásának tanulságai, a siker vagy sikertelenség tényezői és az általuk elérhető gazdasági eredmények számszerűsítése nagymértékben hozzájárulhat az optimális gazdasági hadviselési stratégia kialakításához.

2. A gazdasági hadviselés bemutatása

A gazdasági hadviselés (economic warfare) fogalmának többféle meghatározása található a szakirodalomban. Jelen tanulmányban George Shambaugh „Encyclopedia Britannica”-ban leírt meghatározásából indultunk ki: a gazdasági hadviselést megindító fél „gazdasági eszközökkel meggyengíti a megcélzott ország gazdasági potenciálját, ezen keresztül pedig politikai és katonai erejét. Gazdasági hadviselésnek tekinthető továbbá, ha gazdasági eszközökkel kényszeríti az ellenlábás országot viselkedésének megváltoztatására, illetve meggátolja, hogy más országokkal normális gazdasági kapcsolatokat tartson fenn. Jellemző eszközei lehetnek a gazdasági hadviselésnek a kereskedelmi embargó, a bojkott, a szankciók, a diszkriminatív vámpolitika, vagyoni eszközök befagyasztása, segélyek felfüggesztése, beruházások tilalma és a kisajátítás.”¹

Shambaugh gazdasági hadviselésnek tekinti azokat az eseteket is, amikor ténylegesen nem kerülnek bevetésre a fenti gazdasági eszközök – de ezen eszközök bevetésének fenyegetésével próbál nyomást gyakorolni egyik ország a másikra.

A gazdasági hadviselés Shambaugh által példaként felhozott elemei a nyilvánosan deklarált, publikus eszközök közé tartoznak. Jelen tanulmányban azonban szélesebb értelemben használjuk a gazdasági hadviselés fogalmát. Beleértünk olyan eszközöket is, amelyek nem deklarált – vagy éppen kimondottan titkos – geoökonómiai eszközök, mint például az alábbiak:

Piaci / tőzsdai manipulációk: lehetnek pénzügyi manipulációk (pl.: államkötvények, devizák árfolyamának befolyásolása révén akár inflációt, gazdasági válságot vagy államcsődöt is elő lehet idézni), vagy árupiaci manipulációk (pl.: a kőolaj árának mesterséges befolyásolása) a megtámadott ország gazdasági helyzetének nehezítésére.

Támadás az ország pénzügyi rendszere ellen: a II. világháború idején Németország próbálkozott nagy mennyiségű hamis dollár és font bankjegy készítésével és szétterítésével (Bernhard-hadművelet). Ma már a pénzügyi rendszerek informatikai alapokra helyeződtek, így a pénzügyi rendszer elleni támadás ma már informatikai alapú támadás is lehet.

Fegyverkezési verseny: az ellenfél gazdaságának meggyengítését célzó, de csak különleges geopolitikai helyzetekben alkalmazható gazdasági hadviselési eszköz. Egyrészt egy geopolitikai szereplő akkor alkalmazhatja ezt az eszközt ellenfelével szemben, ha a tényleges fegyveres konfliktus valószínűsége minimális, ellenkező esetben a fegyverkezési verseny az azt kikényszerítő ország katonai vereségét is eredményezheti.

Adósságcsapda: előidézni az ellenséges ország államadosságának növekedését és pénzügyileg kiszolgáltatottá tenni újabb hitelek felvételének és a meglévő adósság refinanszírozásának során.

A gazdasági hadviselés során értékelni kell, hogy a gazdasági támadás érezhető negatív hatásokat eredményezhet a gazdasági támadást megindító országban is. Például az Iránnal vagy Venezuelával szemben elrendelt kőolaj bojkott emelheti a kőolaj világpiaci árát, amely inflációt eredményezhet az Egyesült Államokban, illetve növeli Oroszország olajexport bevételeit, amely az orosz katonai költségvetés növekedését, ezen keresztül pedig az orosz geopolitikai aktivitás fokozódását is eredményezheti. Értékelni kell továbbá a várható válaszlépéseket is (például: vámemelésre vámemelés a válasz az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelmi háborúban).

Bár a gazdasági hadviselés egyik fontos célja a háborúk és a háborús szenvedések elkerülése, egy-egy gazdasági támadás is eredményezheti sok millió ember mérhetetlen szenvedését vagy sok ezer ember halálát, ha a szankciók eredményeként például élelmiszerhiány, gyógyszerhiány vagy államcsőd következik be a szankciót elszenvedő országban².

További negatív hatása a gazdasági szankcióknak, hogy a tapasztalatok alapján rendszerint csökkentik a demokrácia szintjét a szankciónak kitett országban. Ezen országokban a szankciók hatására rendszerint autokrata (esetleg diktatórikus) irányba tolódik el a hatalomgyakorlás módja³ (pl.: Észak-Korea).

3. Gazdasági hadviselés amerikai koncepciója a hidegháborúban

Mivel a hidegháborúban a nagyhatalmak közötti közvetlen katonai konfrontáció esélye minimálisra csökkent, ezért gazdasági hadviselés eszközei

felértékelődtek ebben az időszakban. A gazdasági hadszíntér „hadműveletei” azonban – hasonlóan a katonai hadműveletekhez – sok esetben titkosak, ezért ezek kutatása és elemzése korlátokba ütközik, így a szakirodalmi feldolgozása is elmarad a témakör megnövekedett jelentőségéhez képest. Márpedig a gazdasági hadviselés a geopolitikai küzdelmek egyik legfontosabb témakörévé lépett elő az elmúlt évtizedekben, ahogy Szilágyi István is megfogalmazta Geopolitika című könyvének bevezetésében: „... a huszadik század kilencvenes évtizedében a geopolitika fogalom szinonimájaként, vagy az azt felváltó irányzatként megjelent a geoökonómia elmélete”⁴.

Az elmúlt évtizedben az amerikai kormányzat számos hidegháború-korabeli hírszerzési dokumentum titkosítását – részben vagy egészben – feloldotta, így kutathatóvá váltak azok a kormányzati és CIA dokumentumok, amelyek a hidegháborús gazdasági hadviseléssel kapcsolatosak. Ezekből kirajzolódik, hogy az Egyesült Államok már az 1950-es évek elejétől tudatosan kidolgozott és folyamatosan értékelt gazdasági hadviselési stratégia mentén helyezte nyomást a szovjet gazdaságra.

A CIA dokumentumokból lesűrhető, hogy a 70-es 80-as években a gazdasági hadviselés célja nem az volt, hogy a szovjet gazdaság és ezáltal a Szovjetunió összeomljon. Nincs erre utaló célzás az Reagan kormányzat Szovjetunióval szembeni politikáját meghatározó legfőbb politikai dokumentumban, az NSDD 75-ben sem⁵. A célkitűzés inkább a szovjet gazdaság meggyengítésén keresztül a szovjet gazdasági és katonai potenciál visszafogása volt, hogy a Szovjetuniót tárgyalóasztalhoz lehessen kényszeríteni és a szovjet-amerikai tárgyalásokon egy meggyengült Szovjetunióval szemben az Egyesült Államok a – gazdasági és katonai – erőfölény pozíciójából tárgyalhasson és érhesse el eredményeket. Ebből a szempontból a Szovjetunió gazdasági és politikai összeomlása a 80-as 90-es évek fordulóján bizonyos szempontból még az Egyesült Államokat is meglepte, nem várt – talán inkább kicsit félt – eredményként volt értelmezhető.

További tanulság, hogy a gazdasági hadviselés alkalmazását az 1980-as években folyamatos viták és belső harcok kísérték az Egyesült Államokban is. Erős véleménykülönbségek voltak egyrészt az úgynevezett keményvonalasok (Weinberger, Casey és Perle) másrészt az egészpályás gazdasági hadviselést ellenző kormányzati képviselők (pl.: a Mezőgazdasági Minisztérium vagy a Kereskedelmi Minisztérium) között. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az Egyesült Államok európai szövetségesei is ellenezték az erőteljesebb gazdasági nyomásgyakorlást a szovjetekkel szemben. Nem csak Franciaország és Németország, hanem az Egyesült Államokkal erősebb atlantista kapcsolatokat ápoló Nagy-Britannia is számos alkalommal

fejezte ki ellenérzéseit az amerikaiak erőteljesebb gazdasági hadviselési terveivel szemben⁶. A szövetségesek bevonása a gazdasági hadműveletekbe azonban létfontosságú volt, mert a közvetlen amerikai-szovjet kereskedelem volumene csekély volt, így érdemi kereskedelmi korlátozások megvalósítása elképzelhetetlen lett volna az európai szövetségesek együttműködése nélkül.

Ronald Reagan amerikai elnök a fenti erők és érdekek között hozott döntéseket hol a gazdasági hadviselés fokozásáról, hol annak enyhítéséről, így az amerikai gazdasági hadviselési politika nem mutatott folyamatos konzisztenciát a hidegháború utolsó évtizedében – de folyamatosan napirenden volt⁷.

4. CIA elemzések a gazdasági hadviselés stratégiájának kidolgozásában

A CIA központi szerepet játszott a gazdasági hadviselés stratégiájának kidolgozásában. Rendszeresen készített titkos jelentéseket a szovjet blokk gazdasági rendszerének sebezhetőségéről, ez alapján meghatározta a szovjet gazdaság gyengeségeit és kialakította a gazdasági hadviselési stratégiáját az Egyesült Államokban.

A CIA jelentéseiben megállapítja, hogy a gazdasági szankciók alapvetően nem befolyásolják a Szovjetunió képességét egy háború esetleges megindítására, de jelentősen csökkentik a Szovjetunió képességét arra, hogy egy elhúzódó háborút sikerrel megvívjon⁸.

Az alábbiakban röviden bemutatásra kerülnek a CIA 1951-ben készült „A szovjet blokk sebezhetősége a gazdasági hadviseléssel szemben” (Vulnerability of the Soviet Bloc to Economic Warfare) című, eredetileg titkos dokumentuma alapján a gazdasági hadviselés alapjául szolgáló elemzés főbb megállapításai (a titkosítás 2012-ben került feloldásra)⁹.

- Vasérc és acél: kritikus hiány mutatkozik, ezért nem tud a Szovjetunió nagyméretű kereskedelmi hajókat építeni. A szovjet gazdaság hozzászokott az acélhiányhoz, az import nem jelentős. A gazdasági hadviselés ezen a téren nem érhet el túl sok eredményt. A csehszlovák és lengyel acélipar viszont jelentős mértékben függ a svéd vasérc importtól és a nyugati acélipari berendezések importjától. Ez a kiszolgáltatottság jelentős sebezhetőséget eredményez.
- Szén: súlyos hiány tapasztalható, ezért jelentős az importfüggőség, ami erős gazdasági sebezhetőséget okoz.

- Üzemanyag: a Szovjetunió jelentős kőolajmezői ellenére üzemanyag hiány van, mert nincs elegendő kőolajipari berendezés a kőolaj a kitermeléséhez, finomításához és szállításához (csővezetékek). Ezen berendezések bevitelének tilalma jelentősen visszafogja a szovjet gazdaság fejlődését.
- Villamos energia: a szovjet blokk államai nem tudnak elegendő villamos energiát termelni, elsősorban a megfelelő energetikai berendezések (erőművi berendezések, transzformátorok és kapcsolók) hiánya és ezek alkatrész ellátásának hiányosságai miatt.
- Vörösréz és ólom: jelentős hiány. Háború esetén a vörösréz hiánya jelenti a legnagyobb problémát, mert a katonai eszközök vörösréz igénye igen magas. A vörösréz import csaknem kizárólag nyugati importból származik.
- Cink, volfrám, nikkel, bronz és sárgaréz: szűkösen elegendő a szovjet gazdaság számára békeidőben. A szovjet atomerőmű program nikkel igénye igen magas, ezért ez különösen fontos nyersanyag. Volfrám kínai importból részben beszerezhető.
- Alumínium: bauxit és feldolgozó kapacitás kellő mértékben rendelkezésre áll (kivéve az alufólia gyártást).
- Vegyipar: a szovjet blokk országai viszonylag önellátóak vegyipari nyersanyagokból (kivéve kén és piritek), de erős a törekvés feldolgozott vegyipari termékek importjára (ami hiányra utal): műanyagok, gumi, cellulóz és nitrítok terén. Vegyipari berendezésekből hiány: a gazdaság háborús teherbíró képességét jelentősen csökkentti ezen berendezések hiánya.
- Fémmegmunkáló gépek: a fémmegmunkáló gépek exportjának további szigorítása súlyos következményekkel járna a szovjet fémipar számára (például a repülőgépgyártásban jelentkezne jelentős visszaesés).
- Elektronikai berendezések: bár a szovjet gazdaság kifejlesztett minden jelentősebb elektronikai termelési ágazatot, még sincs elegendő kapacitás a gazdaság ellátására (berendezések beszerzése és alkatrészellátás egyaránt problémás), ezért jelentős importra szorul, ami különösen háború esetén hamar problémákhoz vezetne.
- Kereskedelmi hajók: a szovjet blokk egyik legjelentősebb sebezhetősége, hogy – elegendő acél híján – nem rendelkezik nagyméretű kereskedelmi hajókkal. Bár a szovjet áruimport 65%-a hajón érkezik, ezen szállító hajók 90%-a nem szovjet hajó. A nyugati országok tudatosan vezettek be embargót hajókra és hajóépítő berendezésekre, így a szovjet külkereskedelem volumene kontroll alatt tartható. Szintén korlá-

tozott mértékben nyújtanak csak tengeri szállítási szolgáltatásokat a Szovjetunióknak a nyugati országok.

- Tartalék alkatrészek: a Szovjetunióban működő gépek kb. 35%-a nyugati gyártmányú, míg a specializált gépek esetén ez az arány 75%. A gépek átlag életkora pedig öt év feletti, az alkatrész export leállítására révén már rövid idő alatt komoly problémákat lehet okozni a szovjet ipar számára.

5. A gazdasági hadviselés eszközei a hidegháborúban

Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok gazdasági potenciálja a hidegháború időszakában mindvégig erősebb volt mint a Szovjetunióé, így a gazdasági hadviselés eszközeit elsősorban az Egyesült Államok tudta alkalmazni, bár nem volt példa nélküli a gazdasági hadviselés bevetése szovjet részről sem (pl.: berlini blokád 1948-49). Az alábbiakban röviden bemutatásra és elemzésre kerülnek jelentős példák a hidegháború gazdasági hadviselésének eszköztárából.

A gazdasági hadviselés közvetlen céljai lehetnek gazdasági, illetve politikai jellegűek. A gazdasági hatás sok esetben matematikai modellekkel jól becsülhető. Azon geoökonómiai eszközök esetében, ahol volt lehetőség becslések készítésére, az alábbiakban a becsléseket is ismertetünk az adott gazdasági hatás számszerű értékére vonatkozóan (dollárban).

5.1. Marshall-terv

Truman elnök külügyminisztere, George C. Marshall nevéhez fűződik az Európa újjáépítését célzó nagyszabású segélyprogram, melynek során 1948 és 1952 között a programban résztvevő európai országok amerikai gazdasági támogatást kaptak a háború utáni mielőbbi újjáépítés érdekében¹⁰.

A II. világháború után az Európa újjáépítéséhez szükséges eszközöket és a lakosság ellátáshoz szükséges élelmiszert elsősorban az Egyesült Államokból lehetett volna beszerezni, de Európában krónikus dollárhiány volt. Az ebből eredő általános élelmiszer- és áruhiány elégedetlenséget szült Európában, gyakoriak voltak a sztrájkok és reális veszély volt, hogy Európában gazdasági válság bontakozik ki. Az Egyesült Államok néhány egyedi segély nyújtása után belátta, hogy nem kisebb egyedi segélyekre, hanem nagyobb összegű, rendszerszintű segélyezésre van szükség. 1947-ben az Egyesült Államok felajánlotta mindazon európai országoknak a Marshall programban való részvételt, amelyek hajlandóan vele együttműködni

Európa újjáépítésében¹¹. A Szovjetunió élesen ellenezte a Marshall-tervet, szatellit államainak meg is tiltotta az amerikai támogatás elfogadását, Nyugat-Európában pedig a helyi kommunista pártokon keresztül agitált a Marshall-program ellen.

A Marshall-terv végül sikerrel járt: 17 európai ország összesen 14 mrd dollár támogatásban részesült, az európai újjáépítés a programban részt vevő országokban sikeresen beindult és a programban érintett országok amerikai gazdasági és politikai kapcsolatai jelentősen megerősödtek. Az európai gazdaság növekedési pályára állításának köszönhetően – figyelembe véve a multiplikatív gazdasági hatásmechanizmusokat – a tényleges gazdasági eredmény messze meghaladja a folyósított 14 mrd dollárt.

5.2. COCOM-lista

A 4. fejezetben bemutatottakhoz hasonló CIA elemzések alapján az Egyesült Államok jól látta, hogy a célzott exportkorlátozás kiemelten hatékony eszköz lehet a szovjet gazdasági és katonai fejlődés visszafogására. Eymagában azonban nem tudta hatékonyan érvényesíteni az exportkorlátozáshoz kapcsolódó előnyöket, ezért a technológiailag fejlett országok széles körét bevonva 1947-ben nemzetközi együttműködés keretében létrehozta a „Coordinating Committee for Multilateral Export Controls” (rövidítve COCOM) szervezetét, amely több bővítés nyomán az 1980-as évek végére 17 fős szervezetté bővült, és a szervezet munkáját 6 további „külsős” ország is támogatta. Célja volt, hogy megakadályozza olyan csúcstechnológiát képviselő eszközök bejutását a KGST országaiba és Kínába, melyek jelentős mértékben elősegíthették volna az adott országok gazdasági és katonai fejlődését. A COCOM-bizottság a hírszerzési információk és CIA elemzések alapján létrehozta – és folyamatosan frissítette – az úgynevezett COCOM-listát. A COCOM tehát egy több országra kiterjedő multilaterális embargó volt. A kis létszámú, 20-30 fős titkárság az Egyesült Államok párizsi nagykövetségén működött¹².

A COCOM rendszert gyakran nevezték a NATO „gazdasági kar”-jának is, tekintettel a szovjet katonai képességekre gyakorolt erőteljes hatása miatt¹³. David Baldwin nagy hatású „Economic Statecraft” című művében megállapítja, hogy a COCOM rendszer „a lehető legjobb eszköz volt a Szovjetunió meggyengítésére a II. világháború utáni időszakban”¹⁴.

A COCOM-listán szereplő eszközök embargóját szigorúan felügyelte az Egyesült Államok, a Szovjetunió pedig stratégiai feladatnak tekintette az embargó kijátszását. A KGB-n belül külön részleg, az úgynevezett X-vo-

nal (Line X) foglalkozott az embargóval érintett gépek, technológiák titkos beszerzésével – és jelentős sikereket tudott elkönyvelni. A francia DST titkosszolgálatához átállt szovjet KGB tiszt, Vladimir Vetrov (fedőneve: Farewell) 3617 megbízásról és 1085 sikeresen teljesített KGB akcióról számolt be a szövetségeseknek¹⁵. (A „Farewell” ügyről Christian Carion rendezésében Emir Kusturica szereplésével film is készült 2009-ben „L'affaire Farewell” címmel). A KGB eszköztára sokrétű volt, például: műszaki leírások eltulajdonítása/lemásolása, fedett vállalkozások nevében COCOM-listán szereplő eszközök beszerzése, nyugati mérnökök beszerzése/zsarolása¹⁶.

Voltak tehát jelentős szovjet sikerek a COCOM rendszer kijátszásában, ennek ellenére elmondható, hogy a COCOM-lista a hidegháború időszakának egyik legsikeresebb geopolitikai/geoökonómiai eszközeként jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió a hidegháborút elveszítette és gazdaságilag, majd politikailag is összeomlott.

A COCOM rendszerrel okozott szovjet veszteségekre nehéz számszerű becslést adni a gazdaság egészére kiterjedő multiplikatív hatások miatt.

5.3. Fegyverkezési verseny

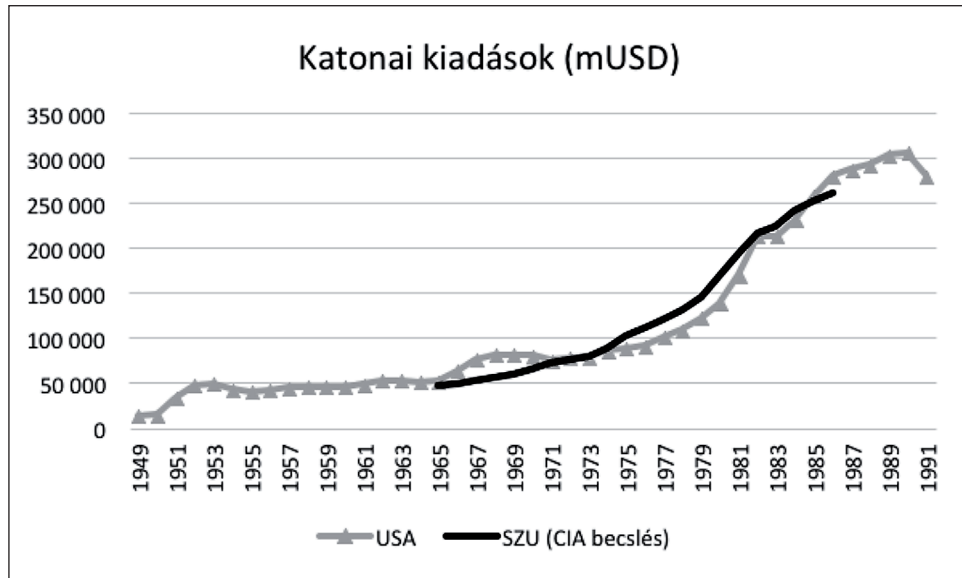
Az amerikaiak felismerték, hogy egy tudatosan generált fegyverkezési verseny révén további terheket lehet rakni a kevésbé hatékonyan működő szovjet tervgazdaságra, tekintettel a fegyverkezési verseny óriási gazdasági erőforrásigényére.

A Szovjetunió katonai kiadásaira vonatkozóan megbízható adatok nem állnak rendelkezésre, de a CIA becslését felhasználva szemléltetni lehet, hogy a hidegháború időszakában – összességében – hozzávetőlegesen azonos összeget költött a két nagyhatalom katonai célokra.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a jellemző éves összeg a szovjet nemzeti jövedelemnek hozzávetőlegesen kétszer akkora hányadát (10-20%) tette ki, mint az amerikaiak (5-10%), vagyis a fegyverkezési verseny az 1980-as években mintegy kétszeres terhet jelentett a Szovjetunió gazdaságára, mint az amerikai gazdaságra nézve.

A Reagan-kormányzat által tudatosan provokált fegyverkezési verseny következtében a szovjet katonai kiadások 80-as évek elején jellemző évi 150 Mrd dolláros szintről az évtized végére 270 Mrd dollár közelébe emelkedtek, így a teljes többletthez a 80-as évtized egészében 600 Mrd dollárra becsülhető.

1. ábra: Az USA és a Szovjetunió katonai kiadásai (millió USD)
Figure 1.: Military expenditure of the US and the USSR (million USD)

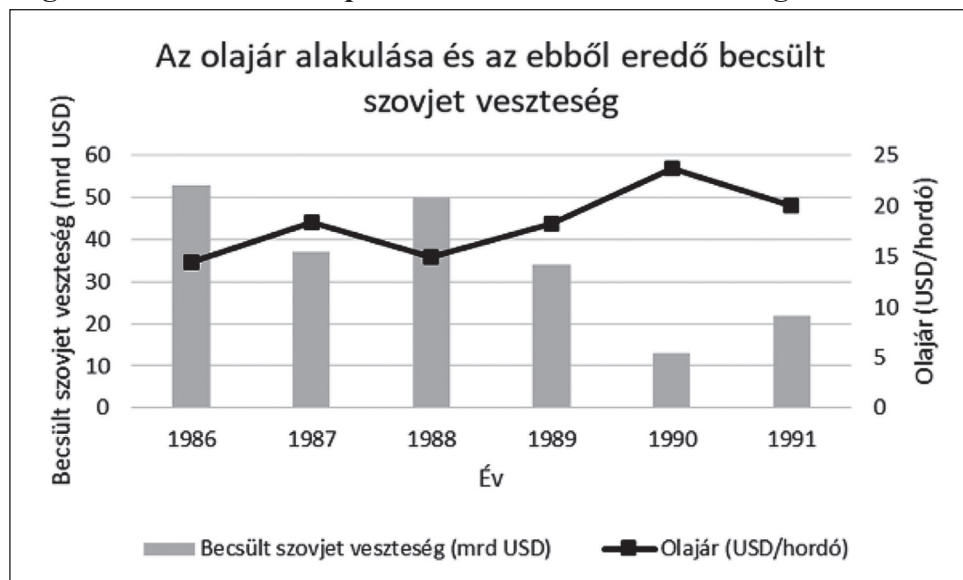
Forrás: SIPRI és Ricón, José Luis, “The Soviet Union: Military Spending”¹⁷ (ábra: saját szerkesztés)

5.4. Olajár befolyásolása

Egyes feltételezések szerint az olajár meredek esése az 1980-as évek közepén nem pusztán a szabadpiaci folyamatok eredménye volt, hanem az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia közös gazdasági hadviselési manővere¹⁸. Olajpiaci adatok alapján megállapítható, hogy az olyan jelentős olajtermelők mint az Egyesült Államok vagy Szaúd-Arábia képesek olyan mértékű olajkinálat bővülést produkálni az olaj világpiacán, ami az árak meredek és tartós esését eredményezi¹⁹.

Az 1985-ös 28 dollár körüli olajár 1986-ra 15 dollárra esett²⁰ és az ezt követő években végig alacsony szinten maradt (1986-tól 1991-ig, a Szovjetunió felbomlásáig a Brent átlagára 18,3 USD volt). Az olajárak alakulása és a Szovjetunió olajtermelése alapján becsülni lehet, hogy az olajár esése mekkora veszteséget okozott a Szovjetuniónak a vizsgált ötéves időszakban (a becslés azt mutatja, hogy az 1985. évi 28 dolláros olajárhoz képest mekkora szovjetek vesztesége az egyes években).

2. ábra: Az olajár esése és az ebből eredő szovjet veszteség becslése
Figure 2.: The fall of oil prices and the estimated ensuing Soviet losses

Forrás: adatok forrása: British Petrol, ábra: saját szerkesztés

A vizsgált hat évben összesen 210 mrd dollárra becsülhető a szovjetek olajáresésből eredő vesztesége, amely súlyos pótlólagos teher volt az amúgy is gyengén teljesítő és igen költséges nukleáris fegyverkezési versennyel terhelt szovjet tervgazdaságon.

5.6. Gabonaembargó

Az Egyesült Államok és az egész világ számára váratlan lépés volt 1979 decemberében a Szovjetunió afganisztáni offenzívája²¹. Az Egyesült Államok válaszul 1980. január 4-én gabonaembargót vezetett be a Szovjetunióval szemben: a tervezett 25 millió tonnás gabonaexportból csak 8 millió tonnát szállított le²².

A gabonaembargó nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a Szovjetunió ugyanis egyéb forrásokból (pl.: Argentína, India, Brazília, Venezuela) be tudta szerezni a kieső 17 millió tonnás mennyiséget, az Egyesült Államokban pedig a megnövekedett kínálat áresést eredményezett a gabonapiacokon, amely a gabonatermelők elégedetlenségét váltotta ki²³.

Becslésünk szerint az új importforrások felkutatása, a magasabb szállítási költségek és magasabb vételár miatt 20%-kal drágult a szovjeteknek a gabona beszerzése, így 1980-as árakon számítva tonnánként 28 dollár

körüli többletköltség adódik, amely 17 millió tonna gabonára nézve 476 millió dolláros szovjet veszteséget jelenthetett.

5.7. Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll

A II. világháború után a Szovjetunió megtiltotta a szatellit államainak, hogy csatlakozzanak az 1945-ben megalapított Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF). Az 1970-es években a két olajárrobbanás hatásai – a helyi kormányok ígéretével ellentétben – begyűrűztek a szocialista országokba is, inflációt és a fizetési mérleg jelentős romlását eredményezték. A gazdasági egyensúlytalanság már pénzügyi összeomlással és a lakosság életszínvonalának drasztikus esésével fenyegetett, amely a szocialista rendszerrel szembeni súlyos elégedetlenségekhez és zavargásokhoz vezethetett volna, ezért a 70-as évektől kezdve a Szovjetunió már nem tiltotta meg kategorikusan a szocialista országok IMF-hez való csatlakozását. Ennek nyomán sorra csatlakoztak a szovjet blokk országai a Valutaalaphoz: Románia, Jugoszlávia, Afganisztán, Dél-Jemen, Etiópia, Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Lengyelország után 1982-ben a pénzügyi összeomlás szélére sodródott Magyarország is csatlakozott a szervezethez és jelentős hiteleket vett fel tőle²⁴.

A 80-as években a szocialista országoknak a fizetési mérlege rendszerint évről évre tovább romlott és világosság vált, hogy ezeket a hiteleket lejáratkor csak újabb IMF hitelek felvételével tudják majd visszafizetni, ha pedig az újabb hitelek felvételét nem engedélyezi az IMF, akkor rövid időn belül államcsőd következhet be, amely beláthatatlan problémákat eredményezett volna a szocialista blokkban. A hidegháború utolsó évtizedében tehát számos szocialista ország esetében az államcsőd elkerülése az Egyesült Államok által dominált IMF jóindulatától függött. Ilyen módon az IMF-en keresztül történő hitelnyújtás a szocialista országokkal szembeni gazdasági hadviselés egyik eszközévé vált.

Nehéz számszerűsíteni, hogy a szocialista országok kialakuló államadóssága és a fölötte gyakorolható amerikai kontroll mekkora gazdasági károkat eredményezett a szovjet blokk országai számára. Ebben az esetben inkább a politikai haszon volt számottevő.

5.8. Berliini blokád

A hidegháború időszakában a Szovjetunió is alkalmazott gazdasági eszközöket geopolitikai céljai elérésére, erre volt példa az 1948-49-es berliini blokád.

A II. világháború végén nem csak Németország egésze került felosztásra négy (brit, amerikai, francia és szovjet) megszállási övezetre, hanem az egyébként szovjet megszállási övezetben lévő Berlin városa is.

1. térkép: Németország megszállási övezetei 1947-ben

Map 1.: Occupation zones of Germany in 1947

Forrás: World of Coins, <http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=45480.0> Letöltve: 2020.01.23.

1948-ban a brit, amerikai és francia megszállási övezetben a szovjet ellenkezés dacára új valutát vezettek be, amelyre válaszul a szovjetek lezárták a nyugati hatalmak Berlinbe vezető szállítási útvonalait. Ennek nyomán a nyugat-berlini lakosság ellátása rövid idő alatt súlyos problémákba ütközött. A szovjetek nem titkolt szándéka volt, hogy a gazdasági hadviselés

lés ezen eszközével a nyugati hatalmakat Németország szovjet megszállási zónájába ékelődő nyugat-berlini pozícióik feladására kényszerítsék.

A nyugati hatalmak Berlin ellátásának érdekében légihid létrehozatala mellett döntöttek. A szovjetek tudatában voltak, hogy a blokáddal a fegyveres konfliktus kézzel fogható közelségbe került, – amit mindenképp el akartak kerülni – ezért nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a blokáddal mellett semmivel ne provokálják a nyugati hatalmakat. Ebből kifolyólag semmi módon nem zavarták a légi hidat biztosító repülőgépek közlekedését és a légi irányítást sem.

A berlini blokáddal csaknem egy éven keresztül tartott (1948. június-1949. május), a légihid fenntartása a CIA becslései szerint mintegy 225 millió dollárt emésztett fel (ez napi szinten csaknem 700 ezer dollárt jelentett)²⁵.

6. Konklúziók

A hidegháborús gazdasági hadviselés tapasztalatai jól hasznosíthatók a 21. században is, tekintettel arra, hogy a nagyhatalmak közötti geopolitikai küzdelmek első sorban ma sem katonai jellegűek, hanem jelentős részben gazdasági síkon folynak. A gazdasági hadviselés keretében alkalmazott geoökonómiai eszközökkel kapcsolatos kutatások új lendületet kaphatnak, mert az elmúlt évtizedben számos kapcsolódó CIA dokumentum titkosítását feloldotta az amerikai kormányzat, így lehetővé vált, hogy a hidegháborús geoökonómiai fegyverek részletesen is elemzésre kerülhessenek, becslésük pedig matematikai modellek segítségével számszerűsíthető legyen. Az alábbiakban összefoglalásra kerülnek a hidegháborús gazdasági hadviselésének nevezetesebb eszközei a becslésükkel együtt:

Marshall-terv: közvetlenül 14 milliárd dollár támogatást jelentett a programban résztvevő európai országoknak, de az európai gazdaság növekedési pályára állítása révén a multiplikatív hatásoknak köszönhetően a teljes gazdasági haszon ennek többszöröse volt.

COCOM-lista: szerteágazó hatásai miatt, megfelelő adatok és megfelelő ökonometriai modell hiányában a gazdasági hatás nem becslhető megbízhatóan.

Fegyverkezési verseny: az 1980-as évtized egészében 600 milliárd dollárra becsülhető a szovjet gazdaságra kifejtett többlet teher.

Olajár befolyásolása az 1986-1991 között: mintegy 210 milliárd dollárra becsülhető veszteséget okozott a Szovjetunióknak.

Gabonaembargó: 1980-ban 476 millió dollárra becsülhető veszteséget okozott a Szovjetunióknak.

Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll: a gazdasági hatás megbízható adatok és módszertan hiányában nem számszerűsíthető, inkább a politikai haszon volt meghatározó.

Berlini blokád: a CIA becslései szerint a blokád szűk egy éve alatt összesen 225 millió dollárba (vagyis kb. napi 700 ezer dollárba) került a légi-híd fenntartása a nyugati szövetségeseinek. A politikai haszon azonban igen jelentős volt. A Szovjetunió megértette, hogy a nyugati hatalmak nem engednek a már megszerzett európai pozícióikból.

A hidegháborús gazdasági „fegyverek” hatásainak becslése segítséget nyújthatnak a modern kor geoökonómiai stratégiáinak kialakítása során is, hozzájárulhat ahhoz, hogy a jelenkor gazdasági hadviseléssel kapcsolatos eszközeinek hatékonyságát előzetesen becsülni lehessen és beazonosításra kerüljenek azok a kritikus paraméterek, melyek a gazdasági támadás sikere szempontjából döntőnek bizonyulhatnak.

JEGYZETEK / NOTES

1. Shambaugh George (2002): Encyclopedia Britannica „Economic warfare”: <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> Letöltve: 2020.01.31.
2. Weiss, Thomas G et al. (1997): Political Gain, Civilian Pain – Humanitarian Impacts of Economic Sanctions. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
3. Peksen, Dursun – Drury, Cooper (2010): Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy. In: International Interactions Volume 36, 2010 – Issue 3, 240-264 old.
4. Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO, Budapest, 16. old.
5. Clark, William (1983): NSDD 75 on "U.S. Relations with the USSR", National Security Council, Washington, White House.
6. Dobson, Alan (2005): The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War, In: Diplomatic History, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
7. Dobson, Alan (2005): 531-556. old.
8. CIA (1951): Vulnerability of the Soviet bloc to Economic Warfare, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01012A000500030001-4.pdf>, Letöltve: 2020.01.12.
9. CIA (1951).

10. US Department of State (1948): Transcript of Marshall Plan <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=82&page=transcript> Letöltve: 2020.01.31.
11. CIA (2011): CIA and the Marshall Plan, <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2011-featured-story-archive/the-cia-and-the-marshall-plan.html>, Letöltve: 2020.01.15.
12. Cupitt, Richard-Grillot (1997): COCOM is Dead, Long Live COCOM: Persistence and Change in Multilateral Security Institutions. In: British Journal of Political Science, Vol. 27, No. 3. (Jul., 1997) 361-389. old.
13. Cupitt, Richard-Grillot S. (1997): 363. old.
14. Baldwin, David (1985): Economic Statecraft, Princeton University Press, New Jersey, 250. old.
15. Dobson, Alan (2005): The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War, In: Diplomatic History, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
16. Dobson, Alan (2005): 531-556. old.
17. Ricón, José Luis (2016), "The Soviet Union: Military Spending", Nintil (2016-05-31), available at <https://nintil.com/the-soviet-union-military-spending>, Letöltve: 2020.01.15.
18. Salameh, Mamdouh (2015): What is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics? IAEE Newsletter 2015. 2nd Quarter 2015, 25-28. old.
19. Glofák Péter (2019): Mérsékelhető-e Oroszország európai geopolitikai aktivitása az olajár mesterséges befolyásolása révén? In: Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok, 2019. I. szám. 19-44. old <https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksv/article/view/2236>, Letöltve: 2020.01.29.
20. British Petrol (2019): <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>, Letöltve: 2020.01.15.
21. Brown, D. J. James (2013): Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan. In: Post-Soviet Affairs, 29:1 56-94 old.
22. Paarlberg, Robert L. (1980) Lessons of the Grain Embargo, In.: Foreign Affairs LIX (fall 1980) pp. 144-162. old.
23. Paarlberg, Robert L. (1980) 144-162. old.
24. Járai Zsigmond (2002): Hogyan csatlakoztunk az IMF-hez? Heti Válasz, II. évf. 51-52. sz., 2002. december 20. <http://valasz.hu/uzlet/hogyan-csatlakoztunk-az-imf-hez-6252>, Letöltve: 2020.01.15.
25. Davison, W. Phillips (1957): Project Rand – The Berlin Blockade – A Study in Cold War Politics, United States Air Force / CIA: CIA-RDP81-

01043R002100180004 1957 Santa Monica, California, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002100180004-1.pdf>,
Letöltés: 2020.01.23.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Baldwin, David (1985): *Economic Statecraft*, Princeton University Press, New Jersey, 250. old.
- British Petrol (2019): <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>, Letöltve: 2020.01.15.
- Brown, D. J. James (2013): *Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan*. In: *Post-Soviet Affairs*, 29:1 56-94 old.
- CIA (1951): *Vulnerability of the Soviet bloc to Economic Warfare*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01012A000500030001-4.pdf>,
Letöltve: 2020.01.12.
- CIA (2011): *CIA and the Marshall Plan*, <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2011-featured-story-archive/the-cia-and-the-marshall-plan.html>, Letöltve: 2020.01.15.
- Clark, William (1983): *NSDD 75 on "U.S. Relations with the USSR"*, National Security Council, Washington, White House.
- Cupitt, Richard-Grillot (1997): *COCOM is Dead, Long Live COCOM: Persistence and Change in Multilateral Security Institutions*. In: *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 3. (Jul., 1997) 361-389. old.
- Davison, W. Phillips (1957): *Project Rand – The Berlin Blockade – A Study in Cold War Politics*, United States Air Force / CIA: CIA-RDP81-01043R002100180004 1957 Santa Monica, California, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002100180004-1.pdf>, Letöltés: 2020.01.23.
- Dobson, Alan (2005): *The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War*, In: *Diplomatic History*, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
- Glofák Péter (2019): *Mérsékelhető-e Oroszország európai geopolitikai aktivitása az olajár mesterséges befolyásolása révén?* In: *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 2019. I. szám. 19-44. old <https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksv/article/view/2236>, Letöltve: 2020.01.29.
- Járai Zsigmond (2002): *Hogyan csatlakoztunk az IMF-hez? Heti Válasz*, II. évf. 51-52. sz., 2002. december 20. <http://valasz.hu/uzlet/hogyan-csatlakoztunk-az-imf-hez-6252>, Letöltve: 2020.01.15.

- Paarlberg, Robert L. (1980) Lessons of the Grain Embargo, In.: Foreign Affairs LIX (fall 1980) pp. 144-162. old.
- Peksen, Dursun – Drury, Cooper (2010): Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy. In: International Interactions Volume 36, 2010 – Issue 3, 240-264 old.
- Ricón, José Luis (2016), “The Soviet Union: Military Spending”, Nintil (2016-05-31), available at <https://nintil.com/the-soviet-union-military-spending>, Letöltve: 2020.01.15.
- Salameh, Mamdouh (2015): What is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics? IAEE Newsletter 2015. 2nd Quarter 2015, 25-28. old.
- Shambaugh George (2002): Encyclopedia Britannica „Economic warfare”: <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> Letöltve: 2020.01.31.
- Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO, Budapest, 16. old.
- US Department of State (1948): Transcript of Marshall Plan <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=82&page=transcript> Letöltve: 2020.01.31.
- Weiss, Thomas G et al. (1997): Political Gain, Civilian Pain – Humanitarian Impacts of Economic Sanctions. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.

Suba János

Térképtárvezető

**Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár
Budapest**

Directory map collection

**Military history Institute and Museum
Map Archive, Budapes**

email: subajanos@mail.militaria.hu

**KATONAI FORRÁSOK ROMÁNIA TÖRTÉNETI
FÖLDRAJZÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 1923-1941**

**MILITARY SOURCES FOR THE STUDYING OF
HISTORICAL GEOGRAPHY OF ROMANIA 1923-1941**

ABSTRACT

The documentation of different military authorities (archives, map collections) provides a lot of source material for the studying of historical geography. The relevant area can be the territory of the country as well as the neighbouring countries, which could be taken into account as a potential battlefield. For this reason, the military leadership did their best to have military geographical descriptions completed both about the homeland and the territory of the possible battlefield. These descriptions were continuously corrected. Their role was to make planning easier for the higher headquarters and the staff officers.

They depicted the territory of the potential battlefield from a military perspective. More types are known: military geography, operations manual, descriptions of rivers and strongholds as well as military statistical operations manual. Due to the size restriction of this study, we review three types of sources as regards to the Romanian Kingdom. An operations manual's first edition from 1923 (maps, descriptions, statistics). Aerial photos taken and reviewed by the air force (1919-1940), whose value as sources have not

been taken advantage of yet. Administrative and logistical fluke manual (statistics) to make the military administration's work easier, which was supposed to be organized in the territories returned under the Second Vienna Arbitration. These sources supplement and sophisticate the others that are being used at historical geography.

Kulcsszavak: katonaföldrajz, országleírás, hadműveleti segédlet, katonai statisztika, tematikus térkép.

Key words: military geography, country description, operations manual, military statistics, thematic map.

Bevezetés

A katonaföldrajz a hadtudomány rendszerének önálló területe, amely katonaföldrajzi térségek (országok, országcsoportok, hadszínterek stb.) társadalmi-politikai, természeti, gazdasági és katonai tényezőit vizsgálja a honvédelemre gyakorolt hatásuk szempontjából. Kutatásainak célja továbbra is a katonaföldrajzi tényezők hatásainak kimutatása, a fegyveres erők lehetőségének feltárása fegyveres tevékenységekre a különböző térségekben.

A katonaföldrajz napjainkban általános katonaföldrajzra és alkalmazott katonaföldrajzra tagozódik. Az általános katonaföldrajz alapvető törvényszerűségeket, elveket és módszereket foglal magában. Feltárja a katonaföldrajz helyét és szerepét a tudományok rendszerében, vizsgálja a katonaföldrajzi tényezők konkrét térségektől független, általánosítható befolyását, meghatározza a katonaföldrajzi kutatás sajátos módszereit, feladatát a honvédelmi igények rendszerében.

Az alkalmazott katonaföldrajz a rendelkezésre álló adatokat felhasználva értékeli az adott térséget, elemzi az egyes területek társadalmi, gazdasági, természeti és katonai adottságait a fegyveres küzdelem előkészítésére és megvívására, az ország védelmére vonatkozó befolyásuk szempontjából. Tagozódásánál a rendezőelvek: a cél, a rendeltetés, a hadművészeti szempontok, illetve az értékelt területek méretei. Ennek megfelelően kapcsolódik a különböző katonaföldrajzi térségek értékeléséhez.

Az önálló magyar katonaföldrajz kezdetét Korponay János (1819-1881) Hadiföldleírás című könyve jelzi. Korponay katonaföldrajzi elméletének fő kérdése már nem általában a természeti környezet és a háború közötti kapcsolat, hanem a fegyveres küzdelem és annak konkrét színhelyei, a had-

színterek közötti viszony. A magyar katonaföldrajz másik nagy alakja Csálány Géza (1848-1907) ezen irányzatot fejleszti tovább, amikor a természeti tényezők általános hatásait vizsgálva olyan katonaföldrajzi mutatókhoz jutott, amelyek lehetővé tették a katonai döntések alátámasztását tudományos alapokon. Az első világháború utáni korszak legjelentősebb személye a katonaföldrajz területén vitéz Somogyi Endre (1891-1966) volt. Rendszerezte és leírta a katonaföldrajzi tényezőket és feltárta azok összefüggéseit a fegyveres küzdelemmel. Az általa megfogalmazott értékelési mutatókat napjainkban is használják.

A korban született katonaföldrajzi leírások általában leíró jellegűek voltak. A rendelkezésre álló és egyre bővülő katonaföldrajzi adatok gyűjtése, feldolgozása, értékelése és belőlük új információk előállítása hagyományos módon történt, tematikus térképeken, táblázatokban, stb.

Az osztrák-magyar Monarchia Hadseregének vezérkarának országleíró irodája évtizedes tervszerű munkával – egységes szempontok alapján – a szárazföldi haderők részére kijelölt hadszínterek területét dolgozta fel és írta le katonaföldrajzi vonatkozásban.¹ A hadszínterek leírása és feldolgozása, illetve ezek értékelése-térképeken történt, így szoros kapcsolat alakult ki a térképészet és a katonaföldrajz között, amely összefüggött a térképészeti biztosítással is.

A hadműveleti segédletek általában a hadihasználatra alkalmas segédletek voltak, amelyek a mozgás, elszállásolás, és a „hadiszükségletek” tekintetében fontos területek, vonalak és erődítmények leírásából álltak. Ezek a segédletek a magasabb parancsnokságok, vezérkari tiszték, esetenként csapatparancsnokok részére is tanulmányi anyagul szolgáltak.

A segédletek fajtái:

- a). katonai földrajz (elvileg az összes tényleges tiszt és hadbiztos számára tanulmányi segédletnek számított).
- b). hadműveleti segédletek
- c). egyes katonai szempontból különösen fontos területek részletes segédletei,
- d). folyóleírások,
- e). vasúti tábori segédletek,
- f). a külföldi erődítések részletes leírása,
- g). az európai államok haderőire vonatkozó segédletek,
- h). katonai statisztikai hadisegédletek

1. A M. Kir. Honvédség Hadműveleti segédletei

1. 1. Ideiglenes hadműveleti Segédlet 1923²

A segédlet magán viseli az ideiglenesség összes jegyét. Tartalmában is észrevehető az időhiány: a szerkesztési elvek következetlensége, a megfogalmazások pontatlansága, a földrajzi nevek eltérő használata. Különböző: német, magyar, lengyel, és egyéb nyelven fordulnak elő a nevek, éppen amilyen forrásművet, térképet használtak. Látszik, hogy a készítői (összeállítói) a „szakmát” akkor tanulták, a Térképészeti Intézet Országleíró osztálya³ a rendelkezésre álló erőforrások: emberek, technika, pénz és információ tekintetében mindent megtett azért, hogy a követelményeknek megfelelő és színvonalas művet alkosson.

1. 2. A segédlet felépítése

A segédlet felépítése hadszínterek szerint történt. Az 1923-as segédletben a hadszínterek felosztása és megnevezése földrajzilag történt meg. Három hadszínteret különböztettek meg: az Északi, a Keleti, és Déli és Nyugati hadszínteret, ez utóbbit összevonva együtt tárgyalták.

A hadszínterek tanulmányozására a különböző tartalommal felülnyomott térképeket⁴ és rövid írásbeli összefoglalókat vázlatokkal, táblázatokkal használtak, csak azt írták le, amit nem tudtak grafikusán kifejezni.

1.sz. térkép: A M. Kir. Honvédség hadszíntér beosztása

szerkesztette: Suba János

A leírás 9 részből áll:

- 1). jelkulcs a tematikus térképekhez.
- 2). Térképek a hadszíntér tanulmányozásához (ezek az 1: 200 000 méretarányú hadműveleti térkép színes felülnyomott változatai).
- 3). Folyamleírás,
- 4). Közlekedési viszonyok jellemzése (leírása): Útleírás,
- 5). gazdasági és iparvasutak, sodronykötélpályák.
- 6). katonaföldrajzi méltatás (szöveges).
- 7). Hadtápségület: Minden olyan információ (adatok a terület eltartó képességéről), ami a hadsereg ellátásához, a harácsolás végrehajtásához (kiszámításához) kell. Ezek az egészségügyi viszonyok, állatállomány megoszlása, terület, népesség, házak, járművek, mezőgazdasági termények, vasutjainak jellemzői útsűrűség, növénytermelés, állattenyésztés, halászat, ipara és kereskedelem legfontosabb adatait rögzítik.
- 8). Keleti rész hadászati méltatása (szöveges leírás a támadás és védelem szempontjából).
- 9). Mellékletek a hadászati méltatáshoz (Térképek és statisztikák): Középső és Alsó Duna medencék áttekintő térképe (1926), talajviszonyok térképe, Dunai államok néprajzi térképe, Keresztmetszetek (terepjellegek a katonaföldrajzi méltatáshoz, Románia katonai beosztása, Románia közigazgatási térképe, Fontosabb helyek román elnevezése, és végül tájrajzok (18 oldalon 58 rajz) a hadszíntér jellegzetes területei, tájai, látképeivel.

Későbbiek során ez a felosztás megmaradt, hadszínterekre lebontva. A katonai vezetés állandóan frissítette és igyekezett a lehető legpontosabb képet adni a várható hadszínterről. Ezen segédleteknek több kiadásai is ismert.

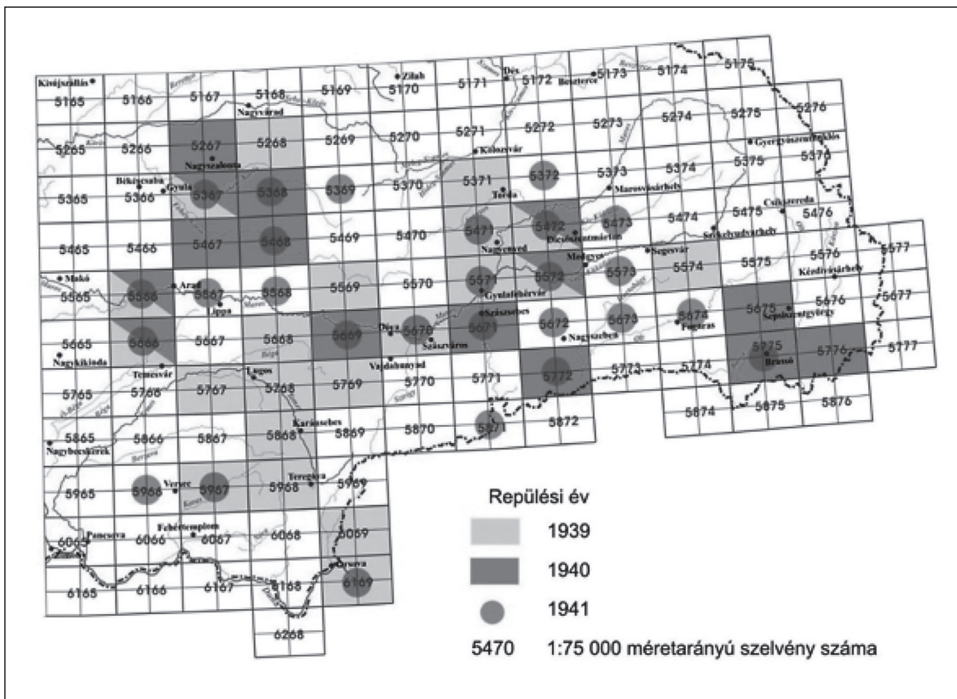
2. Légifényképek a Román királyság területéről a Hadtörténeti Térképtárban

A II. világháború kitörése előtti feszült nemzetközi helyzetben a magyar hadvezetés is fokozta a szomszédos államok irányába a katonai felderítést. Ebbe tartozott bele hogy hadászati szinten légi felderítést folytatott, és légi-fényképeket készített a fontosabb katonai és ipari létesítményekről. Ezeket kiértékeltek, feldolgozták, és az információkat beépítették a hadműveleti tervekbe.

A Hadtörténeti Térképtár őrzi ezen légi felderítések kiértékelt anyagainak megmaradt részét. A távolfelderítő repülők által készített fényképeket a Mátyásföldi repülőtéren őrizték, amely a háborús események következtében zömében elpusztult. A megmaradt anyagok 10 dobozban, ezen belül, mappákban tematikusan kerültek elhelyezésre.

A légifotókat fedőterületüket tekintve két részre lehet bontani, az egyik Dél –Erdély területét, másik az Ó–Romániai területeket fedi le. Ez meghatározza légifotók beazonosítását is, utalva a térképszelvények számaira. Dél-Erdély területén 42 db 1: 75000 méretarányú térképszelvény, Románia területéről 7 db 200 000 méretarányú térképszelvény fedőterületén lévő területről, illetve azok településeiről, objektumairól készültek fényképek.

2.térkép. A kiértékelt objektumok (légifotók) fedőterületi kimutatása 1: 75 000 méretarányú térképek alapján

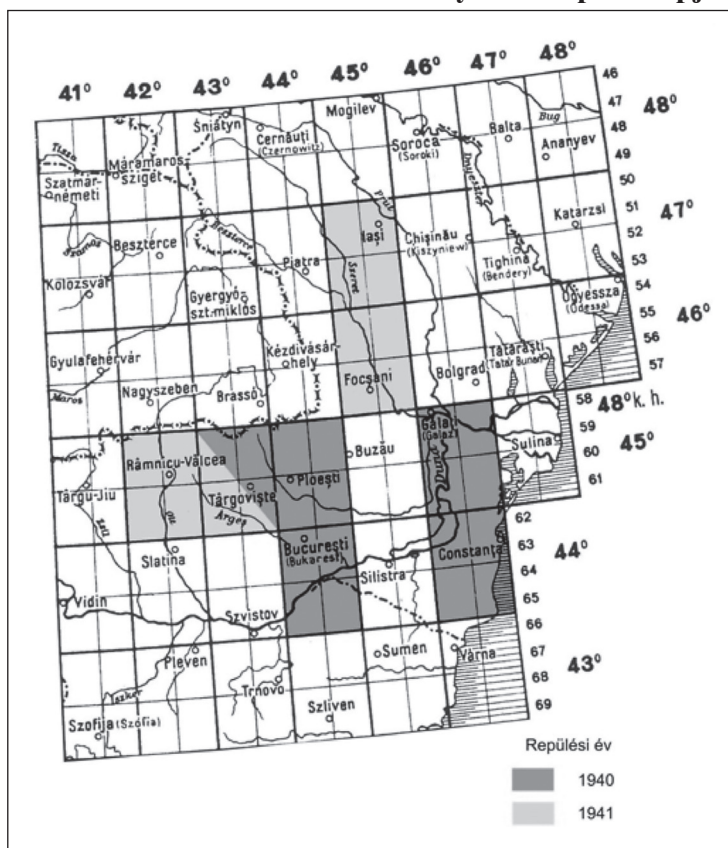
szerkesztette: Suba János

A repülést és a légifényképezést a fényképek tanulsága szerint a M. Kir. Légierő 1/3 H távolfelderítő repülőszázada végezte 1939. júniusa és 1941. augusztusa között. Az időpontok 1939 júniusa, júliusa, 1940 ősze (aug.-szept.), illetve 1941 júliusa és ősze.

A fényképek méretarányát tekintve 1: 12-16 000, 1: 34-38 000 között vannak, mit egy 30 féle méretarányban a repülési magasságtól függően. :1:12 000; 1:12 800; 1:13 000; 1:13 400; 1:13 500; 1: 13 800; 1:14 000; 1:14 100; 1:14 400; 1:14 500; 1:14800; 1:15 000; 1:15 500; 1:15 600; 1:15 700; 1:15 800; 1:16 000; 1:16 400; 1:16 500; 1:16 800; 1:32 000; 1:33 500; 1:34 000; 1:35 000; 1:36 000; 1:37 000; 1:37 500; 1:37 500; ,1:38000; , 1:44 000.

A légifotók kontaktmásolatok, 30x30 cm papíralapú másolatok, rajta fehér tussal, egyezményes jelekkel kirajzolva a fontosnak ítélt és az új objektumok feltüntetve, a térképszelvény száma, amely lehetővé teszi az objektumok gyors térképi beazonosítását. Az objektumok meg vannak írva, esetenként listába szedve. Az eredeti kirajzolt fényképekről újabb másolatok készültek. Ezek találhatóak mag a térképtárban, esetenként több példányban.

3.sz.térkép: A kiértékelt objektumok (légifotók) fedőterületi kimutatása 1: 200 000 méretarányú térképek alapján

szerkesztette: Suba János

A fényképeken kiértékelt katonai szempontból fontos létesítmények vannak. Az objektumok egy része a közlekedési hálózat vasúti tényezőit: vasútállomás, új vasútállomás pályaudvar, rendező pályaudvar, vasúti megálló, vasúti elágazás, vasúti híd, új vasútvonalak vannak kirajzolva. A másik nagy csoport a repüléssel függ össze: a leszállásra alkalmas repülőhelyeket, repülőtereket, rádióállomásokat jelölték meg. A közlekedésnél a közúti hidak, révátkelőhelyek, viaduktok, útelágazások vannak feltüntetve.

1.sz. táblázat: A légifotón látható erdélyi települések és objektumok

szám	település	szám	település	szám	település
1	Avasfalva	52	Herkulesfürdő	103	Mikeshásza
2	Ada-Kaleh	53	Hetur	104	Miklóslaka
3	Alcsil	54	Homoród	105	Miriszló
4	Al-Orbó	55	Illye	106	Nadab
5	Al-Pián	56	Inakfalva	107	Nagybodófalva
6	Alsóorbó	57	Karánsebes	108	Nagycesztve
7	Alvinc	58	Kardó	109	Nagyenyed
8	Apácza	59	Karna	110	Nagyszeben
9	Apatelek	60	Kavarán	111	Nagyalmács
10	Arad	61	Keresztvár	112	Nagyzsupány
11	AranyosGyéres	62	Kis-Ekemező	113	Oravicabánya
12	Asszonyfalva	63	Kisjenő	114	Oravicafalu
13	Bacea	64	Kiskapus	115	Orosva
14	Bácsi Piskitelep	65	Kis-Talmács	116	Ószagyva
15	Balázsfalva	66	Kis-Torony	117	Perjámos
16	Bálineczn	67	Koromnok	118	Péterfalva
17	Belényes	68	Kökaró	119	Petrozsény
18	Bene	69	Kőrösjánosfalva	120	Predal
19	Bodzaforduló	70	Krassó-Barlang	121	Radnót
20	Borosjenő	71	Krassócser	122	Rákosd
21	Borzás	72	Krassóvár	123	Resicabánya
22	Botfalva	73	Kriesó	124	Sarkad
23	Brassó	74	Kudzsir	125	Segesvár
24	Bukovecz	75	Kutas	126	Sellenberk
25	Buziásfürdő	76	Kutyafalva	127	Sósszentmárton
26	Czintos	77	Lippa	128	Stájerlakanina

27	Csapó	78	Lőrincréve	129	Szákul
28	Cserestemes	79	Lugos	130	Szászhermány
29	Csermő	80	Magyarcsesztve	131	Szászsebes
30	Csernabesenyő	81	Magyarkapud	132	Szászujfalu
31	Csicsóholdvilág	82	Máriaradna	133	Szászváros
32	Csiklóbánya	83	Marosbogát	134	Székelykocsárd
33	Csiklófalú	84	Maroscúcs	135	Szentandrás
34	Csombord	85	Marosdécse	136	Szókefalva
35	Csüdötelve	86	Marosgezse	137	Temesgyarmat
36	Décse	87	Marosgombás	138	Temesremete
37	Déva	88	Marosillye	139	Temesvár
38	Dicsőszentmárton	89	Maroskoppánd	140	Temesszlatina
39	Egerbegy	90	Marosludas	141	Tenke
40	Erdőhegy	91	Marosnémeti	142	Tesöld
41	Facsád	92	Marossolymos	143	Tompa
42	Felek	93	Marosújvár	144	Tompaháza
43	Felvincz	94	Marosszentkirály	145	Torda
44	Fogarás	95	Medgyes	146	Tövis
45	Gáldtő	96	Megykerék	147	Tuffás
46	Gavosdia	97	Mehádia	148	Turnu-Szeverin
47	Gyorok	98	Méhkertek	149	Vajdahunyad
48	Gyulafehérvár	99	Ménés	150	Vajdaszeg
49	Gyüreg	100	Merítő	151	Városfenes
50	Háromalmás	101	Mezőbaj	152	Zséna
51	Herepe	102	Miháczfalva		

A katonai létesítmények minden típusát feltüntették: laktanyák (esetenként a fegyvernem megnevezésével), barakktáborok (épülőket is), parancsnokságok elhelyezkedése, katonai iskolák, lőterek, gyakorlóterek, régi vár laktanyával, erődök, lőszerraktárak, raktárak, (újak), légvédelmi tüzelőállások, a Károly vonal harckocsi árkai. Katonai ipari létesítmények: lőszergyárak, gépgyárak, stb., más ipari létesítmények: villanytelepek, erőművek, duzzasztógáták, vízművek, víztorony. A gyárakat és egyéi ipartelepeket is megjelölték: pl.: fűrésztelep. Román területen még a kőolajmezőket, olajfinomítókat, olajtartályokat jelölték be. A tengerparton a kikötőket, hajógyá-

rakat, rakodópartokat és egyéb tengerparti létesítményeket is feltüntettek. A légifotókon még a bolgár terület is látható.

Ezekon a fényképeken több mint 150 erdélyi település található. Román területről pedig 30 román település.

2. sz. táblázat: A légifotón látható román települések és objektumok

szám	település	szám	település
1	Adâncea	15	Ghirdovent
2	Băicoi	16	Giuugiu
3	Bizoghești	17	Gura-Ocnitii
4	Brăila	18	Iasi
5	Buda	19	Mărășești
6	Bukarest-Băneasa	20	Moreni
7	Câmpina	21	Pestera-Mare
8	Cernavoda vízgyűjtő és olajfinomító	22	Pleasa
9	Constanza olajfinomító	23	Ploești
10	Constanza	24	Ploesti olajfinomító
11	Dăești	25	Sâmbotinu
12	Făurei	26	Secueni
13	Focșani	27	Slobozia
14	Galati	28	Valea-Lungă

A légifényképek alapján elmondhatjuk, hogy a honvéd légierő távolfelderítő repülőgépei Erdélyt teljes mértékben, harcászati szinten, a román területeket hadászati szinten felderítették, lefényképezték. A kiértékelt légi-fényképek alapot szolgáltatottak a vezérkarnak a Románia elleni hadműveleti tervek kidolgozásához.

3. A „Katonai közigazgatási és hadtáp segédlet

1940. évi augusztus 24-én rendelt el a vezérkari Főnök a „Katonai közigazgatási és hadtáp segédlet kiadását,⁵ amely a visszatért kelet-Magyarországi és Erdélyi területeken működő katonai közigazgatás szervei számára kíván támpontokat valamint adatokat szolgáltatni. Ezenkívül Útmutatásul és tájékozással szolgált a működő seregtest parancsnokságoknak a szükségszerű katonai közigazgatási szolgálat ellátására és a hadműveleti terület anyagi kihasználásába végül az ország közgazdaságát, irányító központi szerveknek is.

A segédlet összeállításánál a legfelső katonai vezetést az a szempont vezette, hogy azt még idejében a megszállás kezdete előtt eljuttassák a parancsnokságokhoz, úgy gondolták, hogy a legtökéletesebben megszerkesztett segédlet is értéktelenné válik, ha elkésve készül el. Másik szempont az volt, hogy megbízható és a lehetőség szerint az közigazgatás minden ágazatára kiterjedő adatokat adjanak közre.

Ezért a rendelkezésre álló igen rövid idő miatt, háttérbe szorult néhány a segédlet belső felépítésének tökéletességére, (lényeges részek kiemelése, kevésbé lényeges adatok elhagyása) és főleg az alakításokra irányuló követelmény.

A „Katonai közigazgatási és hadtáp segédlet Általános részre (I.) és Részletes részre.(II.) tagozódik. Az I. rész Erdély (Romániához csatolt magyar területek) általános leírását tartalmazza, a II. rész pedig e terület: Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda és Csík vármegyénkénti leírását tárgyalja az I. résszel azonos sorrendben (közigazgatás, népesség, közgazdaság mezőgazdaság, ipar, külkereskedelem, pénzügyek, közlekedés, posta, vallás- és közoktatásügy, igazságügy, katonai berendezések).

A megyei részben összegyűjtött anyag helyenként terjedelmes, sőt előfordul az is, hogy azonos tárgykörbe tartozó adatok – bár különböző csoportosításban, – de mégis a segédlet több helyén ismétlődnek. A kevésbé lényegesnek látszó adatok kiválasztása és az azonos vonatkozásúakkal történő összehasonlítása valamint összedolgozása idő híján – de egyéb technikai okok miatt sem volt mindig lehetséges – ezért azokat több helyen változatlanul hagyták. Ezzel azonban lehetővé tették azt, hogy az egyes parancsnokságok, illetve szakelődök, különböző szempontok szerinti érdeklődésükre gyorsan, és könnyen megtalálható módon is feleletet kaphassanak.

A segédletben szereplő statisztikai adatok különböző forrásokból származnak. Ezért előfordulhatnak olyan esetek, hogy a valóságtól eltérnek. A legmegbízhatóbbnak a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a katonai hírszerzés adatait tekintették. A helyes kiértékelés céljából az adatok származását és annak időpontját a lehetőséghez képest igyekeztek feltüntetni. A román közigazgatási beosztásban – a segédletben szereplő 1938. évi helyzethez képest – a megyéken belül időközben bekövetkezett változásokra vonatkozólag újabb adatok nem állottak rendelkezésre.

A megyei rész első fejezetébe foglalt „Általános leírás” az 1938. évben megjelent román enciklopédia nyomán készült, annak átjavított fordítása. A benne szereplő adatok és leírások természetesen erősen román szempontok szerint vannak összeállítva. Ezért, valamint az adatok számszerű pontat-

lansága miatt is, a segédlet e részének "fenntartással kell fogadni és kezelni szólt az előírás. A rendelkezésre álló rövid idő alatt a szó szerinti fordítás magyartalanságait sem tudták kiküszöbölni. Mindezek ellenére e leírások Erdély vármegyéiről és nagyobb helységeiről oly átfogó és az akkori helyzetben a legjobban megközelítő képet adnak.

JEGYZETEK / NOTES

1. Lásd: Suba János (1995): A Császári és Királyi hadügyminisztérium ország-leíró irodájának működése In: Hadtörténelmi Közlemények 111. évf. 1995. 3. szám. 150-159. p.
2. A segédletre lásd: Suba J (2018): A Magyar Királyi Honvédség hadszíntér-leírása 1923-ból. In: Történeti Földrajzi Közlemények 2018. 6 évf. 3-4. szám 239-250.p.
3. Suba János (2017): A Térképészeti Intézet Országleíró osztályának működése 1919-1945 In: Történeti Földrajzi Közlemények 2017. 5. évf. I.sz. 131-142.p.
4. A Magyar Honvédség térképekre lásd: Suba J (2005): A Honvédség térképei In: „...És Újfént hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939- 1945 (Szerk.: Ravasz István) Petit Real Könyvkiadó. Bp. 2005. 328-332 p., Suba J (2008): A magyar katonai térképészet In: Hazánk dicsőségére 160 éves a Magyar Honvédség Bp. 2008, Főszerk.: Holló József, 461-472.p. A katonai térképészet történetére Buga László – Hegedüs Ábel – Jankó Annamária – Mihalik József – Rajkó Annamária – Suba János – Szabó Béla – Szabó Gyula – Szabóné Szalánczi Erika – Tremmel Ágoston – Várszegi Lajos, (alkotószerkesztő: Buga László) A Magyar katonai Térképészet 100 éve 1919-2019 Bp., Zrínyi kiadó.
5. Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. Általános rész (I. rész.) 196.p.II. rész (II. kötet) 419.p. Budapest, M. Kir. Állami nyomda. 1940.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Buga László – Hegedüs Ábel – Jankó Annamária – Mihalik József – Rajkó Annamária – Suba János – Szabó Béla – Szabó Gyula – Szabóné Szalánczi Erika – Tremmel Ágoston – Várszegi Lajos, (alkotószerkesztő: Buga László) A Magyar katonai Térképészet 100 éve 1919-2019 Bp., Zrínyi kiadó.
- Nagy M M (2002): Geográfia és hadelmélet. Földrajzi értesítő 2002. 1-2. 237-247. p.,
- Nagy M M (2008): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006. 224 p.
- Nagy M M (2015): A magyar katonaföldrajz negyed évszázada (1989-2014), In: Szerk.: Pap Norbert Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989-2014). Pécs 2015. 45-78.p.
- Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. Általános rész (I. rész.) 196.p.II. rész (II. kötet) 419.p. Budapest, M. Kir. Állami nyomda. 1940.
- Suba J (1995): A Császári és Királyi hadügyminisztérium országleíró irodájának működése In: Hadtörténelmi Közlemények 111. évf. (1995) 3. szám. 150-159. p.
- Suba J (2005): A Honvédség térképei In: „...És Újfént hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939- 1945 (Szerk.: Ravasz István) Petit Real Könyvkiadó. Budapest 2005. (424.p.) 328-332 p.
- Suba J (2008): A magyar katonai térképészet In: Hazánk dicsőségére 160 éves a Magyar Honvédség Bp. 2008, Főszerk.: Holló József, 461-472.p.
- Suba J (2010): A II Világháborúban készült kiértékelt légifényképek a Román királyság területéről a Hadtörténelmi Térképtárban In: Acta Musei Militaris in Hungaria A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 11. (2010), Hadtörténelmi Múzeum, Budapest. 2010. 319-331.p.
- Suba J (2017): A Térképészeti Intézet Országleíró osztályának működése 1919-1945 In: Történelmi Földrajzi Közlemények 2017. 5. évf. I.sz. 131-142.p.
- Suba J (2018): A Magyar Királyi Honvédség hadszíntérleírása 1923-ból In: Történelmi Földrajzi Közlemények 2018. 6 évf. 3-4. szám 239-250.p.
- Suba J (2018): A Magyar Királyi Honvédség speciális térképművei a Hadtörténelmi Térképtárban In: Hadtörténelmi Közlemények 131 évf. 2018. Különszám 184-214.p

Dr. habil. GARACZI Imre

**Tudományos főmunkatárs
Stratégiautató Intézet**

**Senior research fellow
Institute for Strategic Research**

email: garaczi.imre@gmail.com

**KELET-KÖZÉP-EURÓPA MENTÁLIS GEOPOLITIKAI
ÉS GEOSTRATÉGIAI KÖZELMÚLTJA**

**MENTAL BACKGROUND TO GEOPOLITICS AND
GEOSTRATEGY IN MODERN EAST-CENTRAL EUROPE**

Abstract

After Hungary had joined the EU in 2004, the problem of defining the term ‘nation’ developed a new angle and gave us the opportunity to revisit the geopolitical, social and cultural position of East-Central Europe. In this region, questions about the future of minor nations are on the agenda for two hundred years and political decisions could not avoid addressing mutual relationships of local nations in almost all political periods. In the 19th century, ethnic groups struggled expressing their wishes and find their own way in the arena of dynastic politics. The fight of great powers set the scene for the 20th century where these nations tried to influence their fate and set the quality of their life – with less or more success. Four events were fundamental for the geopolitics of the region over these two hundred years: the Congress of Vienna in 1814-1815, the Treaty of Versailles in 1919, the Yalta Conference in 1945 and regime changes in Easter Europe in 1989-1990. This study depicts the mental background to emerging geostrategic and geopolitical opportunities in East-Central Europe over the last hundred years, a topic less researched compared to economic and political dimensions of the same period.

Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, személyiségetika, Mitteleuropa-terv, szláv kölcsönösség, legalitás-legitimáció, kettős történelmi kötöttség, szupranacionális hatások, a civilizáció, mint az iparosított felejtés világa.

Key words: East-Central Europe, personal ethics, Mitteleuropa Plan, Slavic mutuality, legality, legitimacy, dual historical attachment, supranational influence, civilisation as industrialised oblivion

Kelet-Közép-Európa utóbbi száz esztendejének sorsát elsősorban gazdasági, történelmi és politikai folyamatok alapján értelmezzük, s kevésbé figyelünk a geopolitikai és geostratégiai következmények mögött fellelhető mentális-spirituális összetevőkre, amelyek a hagyományokból fakadóan határozzák meg az egyes etnikumok kulturális és pszichológiai habitusát. Ennek jelentősége Kelet-Közép-Európa népeinek 20-21. századi sorsában meghatározó.

A térség utóbbi 200 évének geopolitikai rendjét négy eseménykör határozta meg alapvetően: a bécsi kongresszus 1814/15-ben, a versaillesi békeszerződések 1919/20-ban, a jaltai egyezmény 1945-ben és a kelet-közép-európai rendszerváltások 1989/90-ben. E négy fordulópont közül az első három egyértelműen külső és dinasztikus-nagyhatalmi attitűdök alapján döntött az adott status quo-k alapján az itt élő nemzetek határviszonyairól, gazdasági és társadalmi rendszereiről. Az utolsó azonban különbözik a korábbiaktól, mert a kelet-európai szovjetizált szocializmusok önmagukban lehetetlenültek el, és zömmel alulról építkező módon az egyes nemzeti erők konszenzusai teremtették meg a független államokat. Trianon döntései azonban alapvetően érvényben maradtak, hiszen geopolitikai határkorrekció csak viszonylag kevés történt. A nemzeti és nemzetiségi kérdések szemlélete és jelentősége is átalakult, hiszen – a diktatúrák és nagyhatalmi kényszerek elmúltával – a fiatal demokráciákban a nemzetfogalom és nemzeteszme kérdéseinek megítélése új látószöveget és metszéspontokat vetett fel. A tíz újonnan csatlakozó állam, 2004-ben ismét újabb perspektívákat kellett, hogy megfogalmazzon, de immáron az Európai Unió keretei között.

Természetesen Kelet-Közép-Európa jövőjét napjainkban már az új típusú, globalizációs világrend keretein belül kell értelmeznünk. Létezik-e, aktuális-e Kelet-Közép-Európa, mint koherens politikai fogalom, avagy geopolitikai valóság, vagy pedig e gondolatok mindössze álomszerűek maradnak. De vajon létezik-e egyáltalán maga Közép-Európa, azon kívül, mint földrajzi fogalom?

A Közép-Európa fogalmi meghatározása körüli vita több mint két évszázados múltra tekinthet vissza. A herderi, nemzethalált sejtető, de literátoraink által alaposan félre is értett gondolat a Nyugat és Kelet határmezsgyéjét, mint a germán és szláv etnikum ütköző övezetét jellemzi, ahol a térségben idegen eredetű magyarság, akkor már 900 esztendeje vívta identifikációs történeti küzdelmét. Jelentős hatást gyakorolt a fogalom értelmezésére a 19. századi orosz szellemi élet, amelynek két karakterisztikus iránya első sorban a vallásfilozófiai és kultúr-morfológiai definiálást tette követendővé. A modernebb, zapadnyik-gondolatkör az orosz történelem nyugati kapcsolódási mozzanatait hangsúlyozta, s így Európa keleti határvidékét az Urál hegység vonalán állapította meg. Az ezzel szemben álló szlavofil irányzat elég erőteljesen ütközteti a germán-latin és a görög-szláv civilizációt, amelyek „küzdelméből” az ortodox-szláv világnak jósol fényes jövőt, s a klaszszikus Nyugat „hanyatlását” már évtizedekkel a spengleri megfogalmazás előtt hirdeti. Mindez a nyugati gondolkodásban, mint szlavofil vallási-messianisztikus apokalipszis jelenik meg. A Közép-Európa centrumát alkotó Habsburg birodalomban a bécsi kongresszus (1814-15) és a versailles-i békerendszer (1919-20) között viszonylag keveset foglalkoznak Közép-Európa egyetemes és különös vonatkozású értelmezésével, inkább a birodalmon belüli államalkotó és állam nélküli nemzetek nacionalizmusainak a konfrontációja és kiegyenlítődése a diskurzusok témája. Nem véletlen, hogy a 20. század első harmadában az európai történészviták homlokterébe kerül a Közép-Európa-fogalom sajátosságainak értelmezése. Legfőképpen a lengyel és cseh történészek érvelése játszik kulcsszerepet.¹ Például a varsói egyetem történésze Oscar Halecki bírálja az orosz szlavofilek nézetét, miszerint az orosz és a többi szláv nép között alapvetően jelentős kulturális különbségek lennének. Szerinte Oroszország nem része Európának, hanem inkább a keleti, eurázsiai gazdasági-kulturális modellhez tartozik. Lengyelország viszont teljes mértékben Európához sorolható, mondja, annak is keleti részét alkotja. Jaroslav Bidlo, prágai történész professzor, pedig a harmincas évek elején – talán Oswald Spengler friss hatása alapján is – Nyugat- és Kelet-Európa osztóvonalát a kereszténység és a bizantin ortodoxia találkozásánál húzta meg.

Bidlo az orosz szlavofil történészeket bírálva a nyugati civilizációt tartja mintegy a korábbi civilizációk beteljesülésének. A keleti világot az ortodoxia konzervatizmusa, a vallási hagyományok megmerevedése és az állami despotizmus miatt megújulásra képtelennek ítélte. A harmincas évek második felében a lengyel M. Handelsmann egy rendkívül sajátos Kelet-Európa fogalmat kristályosít. Azt állítja, hogy Európa egyedüli

keleti fele csak Lengyelország. Tehát a Kárpátoktól délre fekvő területek Európán kívüliek, s csak áhítoznak a Kelet-Európába való integrálódásról. A második világháború alatt és után megjelenik a diszkusszióban a régió és alrégió fogalma. Például Michel Lhéritier, Alan Palmer és Bibó István műveiben. Ebben az időben több Kelet-Európát kutató intézet, tan-szék, folyóirat jön létre Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, hiszen a szovjet orientáció alá kerülő „keleti blokk” országaiban megszűnt a lehetősége a fogalom reális értelmezésének. Nagyjából elfogadottá vált, hogy a Nyugat és Kelet határa a két kereszténység találkozása, tehát északon Karélia déli határától a Duna deltájáig.

Magyarországon a Közép-Európa-fogalom vizsgálata Bibó korábbi tanulmányai alapján Szűcs Jenő történész 70-es évekbeli elemzéseiben nyert korszerűbb értelmezést.² Ő a Szovjetunió Uráltól nyugatra eső területét Kelet-Európához rendeli, s megkülönbözteti a Lengyelországtól a Balkánig terjedő sávot – felelevenítve egy 20. század eleji fogalmat – a „Köztes-Európát.” (Zwischeneuropa) Ez a terület, mint a nyugati gazdasági, politikai, kulturális és vallási modellt követő régió egyértelműen a Nyugathoz tartozik, de sajátosan. A nyugati, szervesen alakuló történeti viszonyrendszerek ebben a régióban egyenetlenül, torzultan, akadozva és kitérőkkel valósultak meg.

Szűcs Jenő hármas tagolású Európa-fogalma, amelyben elemzésünk tárgya a Közép-Kelet-Európa megnevezést kapta, a létező szocializmus 70-es és 80-as éveiben politikai felhangot is kapott. Metaforisztikusan ugyanis kiolvasható volt belőle a demokratizálódás iránti igény üzenete, a korban megszokott történeti munkák szóhasználatához, stílusához képest újszerű hangütést képviselt, s a régiók önállóságára, az egyéni kulturális összetevőkre való apellálásával egyértelműen szovjetellenes éle volt.

A kilencvenes években immár hatalmi szándéktól mentesen számtalan konferencia, szeminárium és tanácskozás témája a Közép-Európa-fogalom vizsgálata, s nemcsak ebben a történeti régióban, hanem világszerte. Igazi történetfilozófiai entitássá vált e diskurzus; s nemcsak a globalizmus megjelenése miatt kell újragondolnunk e történeti-geomorfológiai Európa-szegmenst, hanem a téma sajátosan egyedi genezise miatt is.

A Közép-Európa gondolatkör feltérképezésekor nem elsősorban e zóna földrajzi, gazdasági, politológiai relevanciáit kell vizsgálnunk, hiszen ezt az elmúlt kétszáz esztendő kulturális vitái a maguk sokszínűségében, összetettségében, bonyolultságában már megtették, hanem a közép-kelet-európai létezését személyiségtikai és lelki-morfológiai vonatkozásai alapján érdemes feltárnunk. Ez nem véletlen, hiszen az individuális személyiség szorul

napjainkban a legfokozottabb védelemre. Az utóbbi száz esztendőben a sajátos közép-európai tudattartalmak között megérlelődött, kifejeződött személyiség-attitűdök, mint S. Freud, F. Kafka, H. Broch, R. Musil, Wittgenstein, Carnap, J. Hasek, Canetti, Kundera, Brodskij és még hosszan sorolhatnánk a neveket, mind-mind attól féltettek, az ellen harcoltak, ami jelenleg végbe megy és bekövetkezőben van a globalizáció zászlaja alatt.

A közép-kelet-európai identifikációs küzdelmekben e sajátos személyiségek átértékelték azt, hogy ebben a régióban tiszta, átlátható, végigvihető és a klasszikus etikai bázisok alapján vállalható megoldások, folyamatok, modellek nem léteznek. A sírva-vigadó hanyatlás, az enyészet dicsérete, a bomlás lesz „Mitteleuropa” sajátja, exegézise.³ A dinasztikus politikai kultúra, „a boldog békeidők” K.u.K. – „KÁKÁNIA” (R. Musil) sziget-csendje, s a Nyugatról Kelet felé zúduló modernizáció, új mítoszokba kergette a közép-kelet-európai létsors emancipációs lehetőségeit. Milyen érvénytartalokat próbált feltérképezni, feldolgozni e régió halmozott etnicitás-problémákkal terhelt személyisége?

Európa, mint a planétánk sikeres érték- és sorsbeteljesítője, története során a *nemzetek* feletti universalizmus megvalósulásában érte el egyik legitimitációját. A makropolitikai egységek, mint a római birodalom, a katolicizmus, a frank-Karoling birodalom, a német-római császárság, a veszfáliai-békerendszer, a Habsburg állam, a 19-20. századi nagy szövetség-kohéziók mind-mind előbb vagy utóbb meginogtak az alkotórészek érdekérvényesítésén. A „Mitteleuropa”-eszmét, mint a karakterisztikus történeti régió kohéziós lehetőségét szétforgácsolta az a tény, hogy a geopolitikai helyzet a pángermánizmus és a *pánszlávizmus* ütközőzónájává tette Európának e „köztes” szelvényét. A Visztula- és Duna-menti országokat, vagy más frazeológiával a Ciszlajtán régiót mindkét hatalmi aktus a másik ellen akarta megvédeni. A térség nacionalizmusokkal terhelt kisnemzetei éppen a kulturális hagyományokban is megőrzött, nemzetek feletti universalizmus egységábrándjában is bízva próbálkoztak a nagy állam eszméjébe kapaszkodni, s így elérni önérvényesítésüket. Mindehhez azonban hiányzott a legfontosabb feltétel, az *etnikai egység*. Kelet-Európa történetiségének sajátja, az államiság nélkül bolygó nemzetek tragikuma. A természetes és oktrojált határok nagyhatalmi-dinasztikus érdekek szerint metszették szét a kisnemzetek testét. Ez az egyik súlyos ténye a közép-kelet-európai személyiség sors-krízisének. Hogyan is lehetett feldolgozni a történelmi mindennapok arculcsapásai között, hogy valaki például német nyelven eszmélő prágai zsidó; vagy egy másik, aki élete 80 éve alatt ki sem mozdult Munkácsról, Ungvárról vagy Beregszászról és mégis öt államban élt, tízféle regruta

alatt. A dinasztikus állameszme megvalósulása hosszútávon és eredményesen feltételezi az állam etnikai összetevőinek homogenizációját.

Ez egy kényszer, főleg a birodalom jellegű államalakulatok fenntartásában. Ilyen például II. József jozefinizmusnak nevezett kísérlete. Ennek elemei: az egységes adórendszer, amely a nemességre is érvényes, az egységes tulajdon-összeírás, s a német nyelvnek az egész birodalomban államnyelvévé tétele. Mindez kísérlet maradt. A felvilágosult, művelt, népei boldogulását programként viselő aszkéta-császár összeomlott e súly alatt. Birodalmi szinten a homogenizáció hasznos. Szilárddá teszi a hatalom gyakorlását, áttekinthető az államigazgatás, működik a nagy szervezet. Ámde a homogenizáció alá kerülő etnikumok kulturális emlékezete, hagyományörzése, gazdasági-kishatalmi érdekei áldozattá válnak. Kellene az állam, a rend, a biztonság, a közjó, a jólét, de mégis mindig úgy érezzük, az állam nem mi vagyunk. Kellene az egyetemes egység, mint keret, kellene az egységes piac, amely jelentős gazdasági előnyöket nyújt minden etnikumnak, de mindezt úgy, hogy közben a kismemzeti tradicionális sors megőrizhesse a kulturális sokszínűségét.⁴

Tehát a kismemzeti nacionalizmusokhoz való azonosságtudat-kötődés és a modernizált birodalmi egyetemesség összebékítése a csomópontja Közép-Kelet-Európának. Az imént felemlített *közép-európai személyiség-tudat ezt a folyamatot nem viselte megfelelően, mert hiányoztak azok a közvetítő technikák, visszacsatolások, individuális átjárhatóságok, amelyek a törvény jéghideg személytelensége, az adminisztrációs gépezet kihűlt racionalizmusa, a megcsontosodott bürokratizmus kegyetlen malomköve ellenében megvédték volna a polgár mindennapjait.* Ez a fő konfliktusa R. Musil *Tulajdonságok nélküli emberének*, Kafka Jozef K.-jának, Broch Pasenow-jának és az 1956. november 4-én éjszaka a magyar parlamentben feljegyzéseket fogalmazó Bibónak is.⁵ Az egyetemes eszme megvalósulása és a személyiség közös tragédiája feloldódódik az *ügymenet* és a *működés* személytelenségében. Vagy szélesebb történetfilozófiai mezsgyére emelve e kérdést: *a személytelenség azonossá válik a racionalizmussal.* A ráció, mint a Kartéziánus századok győzelmi lobogója, önmaga bukásának igazolója lesz. A racionalizmus a személytelenség megdermedt maszkjává deklásszálódik. *A Habsburg Monarchia klasszikus példájává vált annak tragikusán hanyatló hatalomnak, amely a „boldog-békeidők” átmeneti korszaka után nem volt képes a sokféle etnikum zöme számára önbecsülésüket elismerő értelmet nyújtani.* Maga a császár, Ferenc József, a hatalmi piramis csúcsán is ennek a személytelenedő sors-beteljesülésnek vált áldozatává. Egyetlen szabállyá formálta önmagát, törvénnyé, elvvé emelte személyi-

sége kiüresedett én-jét. A bécsi modernnek költészete, regény és novellairodalma híven tükrözi Közép-Európa lelki-pszichikai tragédiáját. Husserl az „európai tudományok válságaként” értelmezi ezt a folyamatot.

E kérdésekből következik az, hogy miként is függ össze alapidimenzióiban a kultúra és a civilizáció? A kultúra – létrejöttét tekintve – szigorúan etnicitáshoz kötött, és egy-egy nemzethez kötődve hozza létre a csak rá jellemző specifikumait. Ha ezek a specifikumok kiáramlanak e kultúra hatóköréből, és diaszpóráként más kultúrákba emelik vagy ejtik belső genetikumuk sajátosságait, civilizálódnak. Ebben az ételemben terjedt el például a kereszténység, az ipari termelés kultúrája vagy a demokrácia elve. Korunk legnagyobb civilizációs szétáramlását, mindent felfalni óhajtó hatalmát, a technikai kultúra produkálja. Valójában az inter- és multikulturalizmus perspektívájából szemlélve nem tekinthető problematikusnak, ha egy sajátos régióhoz kötődő specifikum más kultúrában is megjelenik. A gond ott kezdődik, amikor ez a sajátosság *nem képes szervesülni és gyökértelenül bolyong*.

A közép-európai személyiség sorstragédiájának jelentős oka, hogy a nemző-környezetüktől elszakadt kulturális entitások keringenek légtüres terekben, s csak az agresszív-annektív hajlamú nacionalizmusok lepkehálójába futnak bele, ahol ürügyül szolgálnak; vélt és valós revizionizmusok, sovinizmusok szimbiózisa lesz rabságuk tere. Így lehet játszani a lakosság-cserékkel, a szabad nyelvhasználat fortélyos korlátozásával, a másság degradáló manipulációjával. A Közép-Európa-fogalom kulturális és civilizációs összetevőit önmagukban elég ritkán lehetséges érvényességük szerint értelmezni. A történeti múlt sajátosságai miatt ezt legtöbbször a politikum, illetve az ökonómia szemüvegén keresztül tesszük.⁶

Ahhoz, hogy az imént bemutatott folyamatban a személyiségfogalom miért és hogyan torzult Kelet-Európában, adalék Broch, Musil vagy Kundera által is többszörösen metaforává emelt *uniformis-szindróma*. Az eszményt megjelenítő formaruha, a jelkép, az igazolvány, a tányérsapka, s mindezen tárgyakhoz a bevett viselkedésmód álarcszerű felvétele. A porosz iskola- és életmodell, mint a személytelenség éthosza, rányomta bélyegét a térség kismemzeteinek sorsára. Az univerzalizmus mögé bújás csak az egyéniség részleges vagy teljes korlátozásával lehetséges? Nem itt keresendő az európai nihilizmusok egyik legtipikusabbja?⁷

Létezhet-e a személyiség a kulturális alkotóelemek felmutatásával párhuzamosan, képletesen fogalmazva, uniformis nélkül. S ha úgy működik, miért jelenik meg legtöbbször groteszk és paradoxon formában, a közép-európai régióban. Elég, ha az ismert filmalkotásra, a *Szigorúan ellenőrzött*

vonatokra gondolunk. Mindez meggyőzően jellemzi, hogy mindenki osztozhat az ÁLLAM személytelen racionalizmusában. Ez tipikusan átszövi a legtöbb Mitteleuropa-ideológiát, s ez a „racionalitás” az egész társadalmat irányító eszmeeként tűnik fel. Így a *legalitás* helyettesíti a *legitimációt*, s ez teszi paradoxonná, groteszkké a Monarchia és utódállamai világát. Jelenkori történelmünk általános jellemzőjeként is érzékelhetjük az *értelem azonosítását az uniformissal*. A modern ember számára a ráció szolgálata, a pusztá szolgálat etikájává süllyed. Így képes a személytelen *Állam* a rend nevében rendet tartani.

R. Musil szerint a rend, a legbensőbb szellemi-lelki szárait tekintve, a halállal rokon: a tökéletes rend nem más, mint egyfajta geometria szerint merevített fagyhalál. S máris az utólagosan adott történetfilozófiai mítoszok tárházában bolyongunk, ahol csak ennyit mondhatunk

Czesław Miłosz szerint Közép-Európa nem földrajzi fogalom: „Nehéz meghúzni határvonalait, jóllehet ha utcáit járjuk, makacs létezését aligha vonhatjuk kétségbe. Közép-Európa lakóinak érzésvilága és gondolatai – akár az én barokkos hangulatú Vlnában, vagy a másképpen barokk Prágában, de a középkort s reneszánszot idéző Dubrovnikban is – elegendőnek látszanak azoknak a szellemi vonalaknak a megrajzolásához, amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál.”⁸

Miłosz felfogása alkalmazkodik a térség kultúr-nemzet-felfogásához. Ezt erősíti az a megfigyelése is, hogy például a közép-európai irodalmak legszembetűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte. Ennek oka, hogy a nyugat-európai típusú gondolkodás számára az idő alapvetően semleges tényező, míg a kelet-közép-európai szerzők gondolkodásában az idő fogalma, a nemzetre állandóan leselkedő veszélyhelyzetek miatt, domináns jelentőségű.⁹

A közép-európai nemzeti tudatok sajátos alakulásával kapcsolatban Miłosz felhívja a figyelmet a marxizmus ideológiájának közel fél évszázados befolyására. A szovjet mintájú bábkormányok időszakában e térségben is kialakult egyfajta urbanizált tömegtársadalom. Ám mindez azzal a következménnyel is járt, hogy ezen országokban a második világháború előtti, szervesen jellemezhető történelmi és politikai állapot egy másik irányba fordult, ami *ugyancsak szervesen dimenziókat próbált ráerőltetni az itt élő nemzetre*. Jellemző volt a politikai és gazdasági erőket monopol módon birtokló, bürokratikus és totalitárius állam.¹⁰

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy társadalmi méretekben reprezentálódott az az embertípus, amelyik *kettős tudatúvá* vált, ugyanis ugyanarról a dolgról egyrészt otthon, családi körben megfogalmazta a valódi

álláspontját, ezt azonban a társadalom közös terein – a diktatúra besúgó gépezete miatt – már megváltoztatva, rendszer-konform módon mondhatta csak el. Mindez azzal a tipikus tendenciával járt együtt, hogy jellemzővé vált a lélek kiüresedése, és a magánélet szinte illegálissá vagy kódolttá vált. Minderről Milos úgy véli, hogy a *klasszikus humanizmus* képviselőjének a lehetősége szenvedte a legnagyobb csorbát a térség államaiban. Ehhez történeti vonatkozásban szinte egyenes út vezetett: „A napóleoni háborúkat követően a bécsi kongresszuson osztották fel egymás között a zsákmányt a győztesek, s az ott elfogadott rend, jelentéktelen változtatásokkal, 1914-ig tartott. A forradalmárok kitartó küzdelme a szövetséges uralkodók álnokságával szemben nem akadályozhatta meg, hogy mindez megismétlődjék Jaltában. Moszkva szemszögéből nézve az újonnan szerzett terület saját birtok, amelyet fokozatosan asszimilálni és szovjetesíteni kell, még ha ez mindeddig nem is járt teljes sikerrel, miként azt az 1956-os magyar, 1968-as csehszlovákiai és az 1980-as évek lengyelországi eseményei megmutatták. A szovjet tankok mindenestre készen állnak, hogy megleckéztessék a nyugtalankodókat. Ilyen körülmények között legyen szabad kertelés nélkül kijelentnem, hogy a *humanista képzeletét nem szabad a politikai képzelettel azonosítani, hiszen éppen az ellen támad.*”¹¹

Ez a Közép-Európa-kép egyértelművé teszi, hogy Európának egy olyan sajátos területén élünk, amelynek legfontosabb sajátossága a szervesen politikai döntések következményeinek turbulenciája, s sokáig kérdés volt az, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltások után a térség államai képesek-e egy olyan Közép-Európa-felfogást kialakítani, amely – mint eszmény – a 21. század elején újfajta és közös cselekvőerőket alakíthatna ki. (Ennek – szerencsére – napjainkban érzékeljük a pozitív fejleményeit).

Mindennek egyik oka, hogy a nyolcvanas évek értelmiségi ellenzékének Közép-Európa-koncepciója már a múlté, és amit kulturálisan közép-európainak tartunk, már nem éleszthető föl újra. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy ne léteznének úgynevezett közép-európai értékek. Mindezt már az ezredvég-ezredkezdet globalizálódó világában kell értelmeznünk.

Danlio Kiš értelmezésében a kelet-európai rendszerváltások után reménytelen az identitás szempontjából egy újraépíthető Közép-Európát feltételezni. „Hogy olyan hirtelen megnőtt az érdeklődés az úgynevezett Közép-Európa iránt, az nem annyira annak a felismerésnek a következménye, hogy ez az egész kultúra az árnyékszónában maradt, hanem mindenekelőtt annak, hogy Nyugaton tudatosult, miszerint a manicheus Kelet-Nyugat felosztás révén Európának egy jókora darabja úgy eltűnt, mintha kód nyelte volna el. Amikor a nyugati értelmiség magához tért a „kicsiny Euró-

pán kívül ragyogó vörös Napok” káprázatából (Morraine), nem minden csodálkozás nélkül ébredt rá, hogy Európának ez a fele, amely „földrajzilag a középpontban, kulturális értelemben nyugaton, politikailag pedig keleten helyezkedik el” (Kundera), mindörökké elveszett.”¹²

Közép-Európa fogalmát legfőképpen társadalmi és kulturális vonatkozásban ragadhatjuk meg az elmúlt kétszáz esztendő történetét szemlélve. Talán a legjellemzőbb szakasz, amikor igazán megerősödött a Közép-Európa-tudat, a 19. század végének és a 20. század elejének századfordulója, amikor a legmarkánsabbá vált Bécs, Prága és Budapest szellemi élete. Mindhárom város a kiegyezés utáni Monarchiában indult el a gazdasági és kulturális fejlődés útján, és elsősorban egy polgárosodó és kulturálisan érzékeny életforma hasonlósága volt közös jellemzőjük. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy Közép-Európa, mint a latin Nyugat része, a második világháború után jelentős részt a Kelet befolyása alá került. Kundera figyelmeztet arra, hogy a nagyhatalmi politika szempontjából Közép-Európa a német és orosz érdekek metszéspontjában, pergőtüzében állt. Leszek Kofakowski megfogalmazásában a közép-európaiság legfontosabb összetevői a görög-zsidó-keresztény hagyomány alapján létrejövő szabadságtudat, amely kialakította a szubjektivitás és a személyi autonómia attitűdjét.

Más aspektusból, de rendkívül érzékletesen jellemezte Barbara Coudenhove-Kalergi a térség hangulatát: „Közép-Európa: ez barokk templomok, kávéházak, almás rétes és fröccs, Közép-Európa: ez katolicizmus és zsidó zsinagógák, Közép-Európa: ez Prága és Trieszt, Innsbruck és Lemberg.”¹³ Mindez rávilágít arra, hogy a közép-európaiság mindig is a sokféleségben megnyilvánuló köztességet jelentette, ahol a térség lakóinak mindig is volt valamilyen félelme, szorongása és bizalmatlansága a külső tényezők iránt. Ez az elv maximálisan kifejezte azt a jellegzetesen közép-európai tudatformát, mely szerint a társadalmi-közösségi élet jelenti az alkotófolyamatok kibontakoztatásának lehetőségét, míg az adott államok pedig mindezt korlátozni próbálták.

Mivel az elmúlt kétszáz esztendőben a közép-európai létmódokat elsősorban a dinasztikus nagy- és középhatalmi érdekek uralták, és az etnikai határok nem estek egybe az államhatárokkal, ezért a nemzeti identitás legfontosabb kifejező eszközévé a nacionalizmus vált. Ezt erősíti az a tény is, hogy a Nyugathoz képest a közép-kelet-európai nemzetek lakosaiban sokkal nagyobb volt az egyéni kiszolgáltatottság érzete, s mindezt erősítette a poroszos típusú, centralizált és személytelen intézményi bürokrácia is (lásd Franz Kafka szemléletét!). A 19. század elejétől fokozatosan feléledő nacionalizmusok mindig is valamilyen ideológia maszkjában jelentek

meg. A kis etnikumok polgárai autentikus nemzeti létüket egyfelől veszélyeztetve érezték a térségben gyakran jelentkező dinasztikus hegemóniáktól, másfelől a szomszédos nemzetek érdekeitől is. Ugyanakkor a nacionalizmusokból bátorságot lehetett meríteni a jövő irányába, egy esetlegesen szerencsésebb és modernebb társadalom kialakításához.¹⁴

Hanák Péter felvetette, hogy „...sűrűsödik a publicisták, sőt a szaktörténészek száma, akik a feltámadt Közép-Európa eszmét reakciós mítosznak, a német imperializmus kísértetjárásának minősítik.”¹⁵ Ennek gyökere a 20. század elejétől elterjedt német koncepciók alapján megfogalmazott Mitteleuropa tervek eszméi, amelyek elsősorban a közép-európai német gazdasági és politikai hegemónikus törekvéseket szolgálták. Ezek ellenében jöttek létre egy határoltabb Közép-Európát alapnak tekintő, Duna-konföderációs tervek, amelyek a német és az orosz birodalmi fenyegetettségek között kívántak létrehozni egy középhatalmat. A közép-európai gondolkodók mindig is igyekeztek bizonyítani a térség önálló létének jogosultságát. Ez a kettős szorítás – politikailag és gazdaságilag – jelentette a geopolitikai keretet a közép-európai identitás megfogalmazásának kísérletére.¹⁶ Mindezek alapján jellemezhető e régió egy *kettős történelmi kötöttség* alapján. Ezen belül a térség történeti fejlettségének szintje a Nyugathoz képest minden vonatkozásban elmaradott volt. Az identitászarvak legfőképpen a egyes nemzetiségű etnikumok ellentéteiből fakadtak. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a különféle nacionalizmusok következményeit a vallási ellentétek is fokozták. Például gyakorta forrása a konfliktusoknak, hogy egy vallást több nemzetiség is vallott, illetve egy nemzetiségen belül is tartoztak több valláshoz. Mindezek ellenére – az elmúlt kétszáz esztendőben – a térségben élő nemzetek magas színvonalú szellemi és kulturális teljesítményeket hoztak létre. Ezeknek az volt a kikényszerítő ereje, hogy a régióban élő kisnemzetek szinte állandóan szembesültek a nagyhatalmi szupremáciák fenyegető veszélyével.¹⁷

A nyelvi és kulturális sokféleség elősegítette a nemzeti pluralisztikus gondolkodás kialakulását. A nagyvárosokban élő polgárság, amely legfőképpen német, magyar, szláv és zsidó eredetű volt, nemcsak kulturális, hanem gazdasági vonatkozásokban is tett tanúbizonyságot. A legéletképebb és legmozgékonyabb etnikum a térségben a zsidóság volt. Mivel vallási hagyományait szigorúan megtartotta, ezért a zárt identitás nehézséget okozott az egyes befogadó nemzetekhez fűződő asszimilációban.

Az egyes nemzetek identitásának forrása szempontjából érdemes megvizsgálni a nemzetképzések gyökereit. Szűcs Jenő felosztása szerint a magyarságot a 19. század előtt háromféle nemzetképzés jellemezte: az

első, a *területi-alattvalói* az állami szuverenitás alapján sorolta be a nemzetbe a térségben élőket, a második, a *nyelvi-kulturális* kategória az eredet, a nyelv és a hagyományok alapján fejezte ki az együvé tartozást, a harmadik, a *rendi-korporatív* forma, pedig a nyelvhasználattól függetlenül a nemességre vonatkozott. Ez a hármas koncepció elégséges alapot nyújthatott volna egy korszerű államnemzet kialakításához. A 19. század elejétől azonban megerősödött a nyelvi alapú, kultúrnemzet-koncepció, s ez megosztotta az önálló államisággal nem rendelkező etnikumok integrálódási lehetőségeit. A 20. századra pedig egyre szélesült a szakadék az államnemzet és a kultúrnemzet koncepcióját valló népcsoportok között. Mindezek alapján az integratív típusú, több etnikumot is magába foglaló államszerveződés lehetősége helyett megerősödött az *önálló nemzetállam* megteremtésének igénye. A Kárpát-medencében a magyar nemzet töltötte be az „etnikai olvasztótégely” szerepét. Mivel a nemzeti identitás sok esetben a Monarchia területén nem azonosult az állampolgársággal, ezért egymás mellett volt jelen az etnikumok közötti asszimiláló és disszimiláló tendencia. Ennek a folyamatnak a szerves alakulását azonban megszakította a trianoni döntés, amely az új határok kialakításakor nem vette figyelembe a nemzeti hovatartozást.¹⁸

A trianoni döntés, majd az azt jóváhagyó párizsi békeszerződés is, még jobban felerősítette a nacionalizmusok idegengyűlöltre építő tulajdonságait. A Horthy korszakban a magyar nemzettudat ismét és egyértelműen a kulturális nemzet formáját öltötte a határainkon kívül maradt magyar tömbök iránti szolidaritás-érzet miatt. Ezt azonban megnehezítette a revizionista és sovinizta ideológiák feléledése.¹⁹ Az ellentéteket még feszítette az is, hogy például Csehszlovákiában és Romániában a hivatalos állami koncepció nem vette figyelembe a területükhöz csatolt idegen etnikumok jogait, és hivatalosan is azt hirdették, hogy csak az államalkotó nemzet létezik nemzetiségek nélkül. A trianoni majd a párizsi békeszerződések alkalmával egyaránt kiderül, hogy a nyugati politikusok a legkevésbé sem próbálták megérteni a kelet-közép-európai etnikumok legfontosabb kérdését, a nemzeti hovatartozás ügyét. Általában azt az elvet vallották, hogy a nemzetiségek olvadjanak be az államalkotó etnikumba. A nyugat-európai és amerikai politikusok úgy vélték, hogy az emberi jogok egységes biztosítása megoldást nyújthat az etnikai feszültségek levezetésében.

A két világháború közötti Magyarországon egy dologban minden társadalmi csoport képviselői egyetértettek, a trianoni döntés igazságtalansága nyomán felmerülő revízió igényében. Ezen belül azonban két koncepció fogalmazódott meg: a hivatalos keresztény-kurzus nemzeti programja,

amely a kezdetektől ébren tartotta a revízió lehetőségét. Ezt legfőképpen a középosztály és a konzervatív értelmiség támogatta. A bajok gyökereit a háborúban győztes nagyhatalmakban, illetve a nemzethez nem tartozó (?) zsidóságban látták. A zsidóságot még amiatt is bírálták, mert közülük sokan vállaltak szerepet a Tanácsköztársaság vezetésében. A másik koncepció a népnemzeti értelmiség tevékenysége nyomán bontakozott ki, és elveikben és céljaikban elsősorban a parasztságra támaszkodtak, mint a nemzetet fenntartó erőre. Ideológiájukban főképpen egy magyar modellben, egyfajta harmadik útban gondolkodtak. Ennek alapja, hogy egyaránt félték – természetes történelmi okok alapján – a német és szláv veszélytől. A népnemzeti értelmiség ezen kívül még elkülönült a szellemi élet azon csoportjaitól, akiket *urbánus*oknak neveztek, mert elveikben a nyugati civilizációhoz kötődtek. A második világháború kezdetén a két irányzat oppozíciója a keresztény-kurzus javára dőlt el, ugyanis a bécsi döntések következtében visszacsatolták a trianoni diktátum alapján elcsatolt területeket. Az „országgyarapítás” nemcsak a magyar népesség visszafogadását jelentette, hanem egy újfajta megosztottságot is eredményezett, hiszen Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával közel egymillió román nemzetiségű polgár is a magyar állam fennhatósága alá került, s ezzel egy időben viszont Dél-Erdélyben négyszáz-ezer magyar maradt. Kárpátalja vonatkozásában, pedig a visszacsatolt területen kisebbségbe került a magyarság. A nyelvi kérdés ismét politikaivá vált abban az értelemben, hogy Teleki Pál ugyan kiállt a nemzetiségek nyelvének megőrzéséért és szabad használatáért, de feltételezi, hogy a közös életforma fogja majd elősegíteni a „szabad akaratból történő” magyarosodást.

Csak érdekességképpen fűzzük ide, hogy 1941-ben, az Angliában élő Eduard Beneš, aki ekkor az emigráns Csehszlovák kormány miniszterelnöke, Új Közép-Európa címmel egy föderatív jellegű politikai tervezetet tesz közzé, amelyben a kelet-közép-európai nemzetállamokat kívánja egységes szövetségbe vonni.²⁰ Az új államalakulat neve Kelet-Közép-európai Szabad Népek Szövetsége lett volna. Természetesen a jaltai szerződés egyértelművé tette, hogy a Nyugat nem kíván egy – esetlegesen közep-hatalommá törekvő- új államalakulatot garantálni a Szovjetunió ellenében. Beneš neve azonban a szlovákiai kisebbségek sorsát negatívan befolyásoló dekrétumokról vált a második világháború után hírhedtté.

A negyvenes évek második felétől Kelet-Közép-Európa országaiban szinte megszűnt a klasszikus diszkusszió a Közép-Európa eszméről, hiszen a jaltai szerződés értelmében a Szovjetunió fennhatósága alá került országok hasonlóképpen jártak végig politikai és gazdasági sorsukat a létező szo-

cializmus idején. A nemzeti kérdés és a Közép-Európa-fogalom vizsgálata az 1989-90-es rendszerváltások nyomán újult fel a térségben. A kilencvenes évek elejétől e fogalmak vizsgálata szinte divattá vált, és átszötték különféle mítoszok és nosztalgiák. Történtek ugyanakkor komoly és reális kísérletek is a régió országai közötti együttműködések, integrációk újraélesztésére.²¹ Ilyen volt például Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország közös elképzelése, amely Visegrádi Együttműködés néven vált ismertté. E kapcsolat nyomán számtalan pozitív döntés és kezdeményezés született, de az adott országok különféle irányzatú kormányváltásai több ízben visszavetették, elhanyagolták a pozitív kezdeményezéseket, pedig a Benelux-országok vezetői több ízben is felajánlották tapasztalatukat és segítségüket a regionális politikai és gazdasági integráció vonatkozásában. 2015 óta viszont kiszélesült és jelentőssé vált – a migrációs válsággal párhuzamosan a V4-gyek együttműködésének jelentősége.

A térség geopolitikai helyzetének elemzésében egyrészt többféle hagyományos értelmezés került napirendre, másrészt új szempontok is a diskurzusok tárgyaivá váltak. Például, kialakult egy geomorfológiai vita is, amely megkísérelte összeegyeztetni, illetve megkülönböztetni a térség etnikai, gazdasági és politikai eredőit. A klasszikus Közép-Európa-fogalom többféle szempont alapján oszlott meg a megnevezések tekintetében, ugyanis más aspektusok alapján értelmezték Kelet-Közép-Európa kiterjedését, mint Közép-Kelet-Európa elhelyezését, s mindez különbözött még a Kelet-Európa fogalomtól is. Mindennek oka, hogy más alapokat feltételezett a megnevezés-vita történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben. A térség történéseinek alapvetései hosszabb távon nehezen állják ki a próbát, hiszen az elemzésekben gyakran tapasztalhatunk elfogultságot, egyoldalúságot és ideológiai vetületeket. Új szempontra hívta fel a figyelmet Werner Conze a Kelet-Közép-Európa című könyvében (1993), amelyben a korszerű Közép-Európa-fogalom értelmezését a településtörténet vizsgálata alapján kísérte meg felújítani.

E folyamatok praktikusán mutatnak rá arra, hogy nem elvetendő a térség országaiban a nemzeti identitás szempontjából Közép-Európa fogalmát újragondolni. A kilencvenes évek elején, elsősorban nyugat-európai elemzők írásaiban, megjelent a Nyugathoz csatlakozni kívánó posztkommunista országok vonatkozásában egy új típusú, prakticista megközelítés. Ennek lényege, hogy a történelmi és kulturális alapú megközelítést vegyük ki a diskurzusok szótáraiból, és a régió országainak jövőjét kezeljük pusztán gazdasági és politikai ügyként. Tehát a globalizáció fundamentális törekvéseit mintegy „megzavarják” a különféle nemzeti érdekekről szóló viták. Emil

Brix szerint „A nemzeti érdekek nyelvén nehéz meggyőzni egy „gazdag” ország lakosságát, miért kellene megosztani jól megérdemelt jólétét egy „szegény” országgal. Európai biztonságról, stabilitásról és hosszú távú gazdasági előnyökről beszélni nem elég. Ezek „hideg” projektumok, melyek aligha keltik fel a szolidaritás érzését a közösségek között. Közvetlenül 1989 után a szolidaritás érzése bizonyosan segítette a két külön Európa gondolatának leküzdésében. De ezek az idők már rég elmúltak. Még Ausztria is, ahol pedig az életet sohasem a „vagy-vagy”, hanem mindig az „is-is” értelemben fogták föl, a közvélemény gazdasági hátrányoktól való féltében inkább légmentes határokról beszél, mintsem határátkelésekről. Így „Közép-Európa” üzenete még nem tárgyaltan: a közép-európai kultúra állandó mementóként figyelmeztet arra, milyen irreális dolog Európát kettévágni Keletre és Nyugatra.”²² Tehát az euro-bürokrata szemlélet ellenére Kelet-Közép-Európa kultúrája csodálattal tölti el Nyugat-Európa, az USA és például Japán polgárait, amikor Budapesten, Prágában vagy Triesztben járnak. Ezt erősíti az a folyamat is, amely a régió összes országában jellemző a kilencvenes évek elejétől, hogy a kulturális hagyományok a nemzeti keretekben szorosan hozzákötődnek a késő-modern létformák világához.²³ Brix fontos megállapítása az, hogy „...A közép-európai országok kulturális életének pluralitása mindvégig a nyugati képzelőerő jegyében állt, és a totalitárius rezsimektől menekülő művészek és értelmiségiek a kulturális pluralitás eszméjét ébren tartva befogadó országaik kulturális életére is alakítólag hatottak.”²⁴

Természetesen Kelet-Közép-Európa felzárkózása során a Nyugat szemléletének alakításában legtöbbit az egyes nemzeti kultúrák értékeinek bemutatásával tehetünk. Például az utóbbi 20 esztendőben óriási siker és publicitás kíséri Londonban és szerte Angliában a magyar kultúra kinccseinek bemutatását, amelyet a londoni Magyar Ház szervezett. Mindezek a kezdeményezések jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy Kelet-Európát, amelyet Kundera egy, a nyolcvanas években írott esszéjében kikökkentett régióknak nevezett, a Nyugat embere az ezredforduló után immáron Európa koherens és természetes részének tekintse. Ugyanakkor pontosan az a sokszínűség, köztesség, egzotikum adja Európa keleti felének identitását és értékeit, amelyet az elmúlt kétszáz esztendő megosztottságai, szétszakítottságai alakítottak ki, hiszen ne feledjük azt, hogy Kelet-Európa például a rendszerváltások előtti fél évszázadban ugyan nyugati módon gondolkodott, de politikailag a Kelet fennhatósága alatt élt. Pontosán ez a térség országainak az egyik fő feladata; immáron az Európai Unióhoz csatlakozva, hogy ezt a sokféleséget, mint tradicionális és plurális értékhalmozatot, érvényesen tudja képviselni és megőrizni a glo-

balizáció – amerikanizáló és uniformizáló módon – technicista világában. Mindezek alapján természetesen érdemes és szükséges napirenden tartanunk Közép-Európa fogalmának újragondolását.

Ebben a folyamatban az egyik legkarakteresebb feladat Európa keleti régiójának országai számára, hogy a társadalomra, a politikára és a gazdaságra szorosan ható kulturális örökség különféle megjelenéseit, metszeteit és kifejezőmódjait szerves módon legyen képes összekapcsolni. Mindebben kiemelkedő szerepe van az egyéni és a kollektív emlékezetek olyan típusú érvényesítésének, amelyek a közösségi szerveződésekben intézményesen képesek támogatni a mindennapi élet különféle területein szükséges alkotóerőt. A kulturális örökség értelmezéséhez való viszony ugyanis a társadalom egyes szerveződési szintjein egyrészt különböző lehet, másrészt az eltérő fejlettségi okok miatt nem kapcsolódik szervesen össze. Sonkoly Gábor elemzése szerint „Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális, a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelentése azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét.”²⁵

Ebben a folyamatban példaként említhető az 1100 esztendeig fennálló Velencei Köztársaság megőrzésének modellje. A „Velence-paradigma” egész Európa közös ügyévé vált, hiszen a lagúna-köztársaság 300 évig szerepelt az akkoriban Európa vezető hatalmai között, s ez alatt mindvégig megtartotta függetlenségét, fejlesztette kultúráját és a modern szellem magasiskolájává vált. Ebben az ügyben Európa maradéktalanul összefogott, pedig „Kezdeitől fogva, számtalan háborúja ellenére, Európát a „határok kultúrája” jellemzi, mint sorompó és nyitás, a fülke koncepciója, az ellentétek integrációja és történeti tudat, röviden: a pluralitás igénye és asszimilációs tehetség. Milyen hozzájárulást, milyen kezdeményezést tudnak tehát mindenki számára az élet legkülönbözőbb szakágaiból biztosítani, hogy ezt a civilizált „szoftver”-bázist a gazdasági és kulturális túlélési képesség és innováció, szolidaritás és egy „vállalkozás” határtalan nyíltságának szolgálatba állítsák, melyben mindannyian szabadon mozognak, ötleteiket és szolgálataikat akadály nélkül kicserélik? Az orientáció, Ariadne fonalának keresése szinte teljesen átszővi, mint egy széles folyó, Európa háromezeréves képződményét, melynek eredete visszavezet Kelet és Nyugat közé a

krétai-minoszi kultúrában. Az orientáció hiánya, a minotauruszi labirintusban fogvatartott merészség és fogyatékoság, felelősség és elcsábíthatóság között tékozló ember dilemmája ma aktuálisabb, mint valaha.²⁶

A történelmi Velence azért is lehet egy sajátos példa a későbbi nemzeti államok létrejöttéhez, mert itt jelenik meg legkorábban, Európában a civitas, amely a szabad polgárok közösségét jelentette. Ugyancsak modell-erejű példaként szolgálhat az a tény is, hogy Velence, ugyan geomorfológiailag kis állam, de ugyanakkor több száz esztendőn keresztül kulcsszerepet töltött be az akkori világpiacon, s mindemellett óriási civilizációs hatást is gyakorolt az akkori világ számára. Talán ők tekinthetők a modern Európa első világvállalkozóinak. A Rialto volt a világ első Wall Street-je. Ugyanakkor a Velence szakértők szinte mindegyike utal arra, hogy itt – éppen a jól működő köztársasági forma miatt – alapvetően a kapitalizmusnak egy „megszelídített” (Werner Sombart) változata működött. Karbe szerint ahhoz, hogy „Megtudja-e őrizni Európa civilizációja alapjait és ezzel együtt saját immunrendszerét: ez még ma is önmeghatározáson alapul, önfelelőség és öntúllépés az egész szolgálatában. Az optimalizálást, mint az értéktelenség, az identifikáció folyamatát máig a hatalom alternatívájaként szavatolja. Ez a nyugati kultúra követsége az úgynevezett felhőkarcoló ökonómia ellentételeként, a maga mértéktelenségével és anonimitásával.”²⁷

Velence sorsa karizmatikus példaként szolgálhat a 21. századi Európa számára is, hiszen az épített, a társadalmi, valamint a szellemi- kulturális környezet változóképessége, esztétikuma bizonyítja, hogy nemcsak a túlépített és felpuffadt metropoliszok alaktalansága lehet irányadó egy civilizációban. Ugyancsak tekintsünk Velencére akkor is, amikor az Európai Unióban egyre anakronisztikusabbnak tartják a nemzeti állammodellt a tőzsdei-piaci globális állammal szemben. Karbe szerint Európa túlélési képességének kulcsa múltjában rejlik.²⁸

Ennek a programnak a legfontosabb eleme a politika, az ökonómia és a kultúra európai szintű összeszövődése, s mindebben van kiemelkedő szerepe a nemzetek erejéből összeadott európai örökségnek. Ebben a legfontosabb feladat a 21. század elején a különféle szinten megjelenő örökségek összekapcsolása és képviselése. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet az ezzel ellentétes gyakorlatra is, hiszen „...a világörökség központjában is (nemzet)államok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökség-stratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződéseket kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erőkkkel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a

helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen járhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.”²⁹

Ezek a kérdések fokozottan érvényesek a 2004-ben, az Unióhoz csatlakozott Magyarország azóta eltelt másfél évtizedére is. Fel kell ismerni a jelen helyzet körülményei között a magyarság lehetséges perspektíváit, és a nemzeti örökség értékeit a középpontba állítva kell meghozni minden kormánynak azokat az intézkedéseit, amelyek a magyarság jövőjét a nyitottság politikája alapján fogalmazzák meg az Unióban. Így például a globalizmus mindent elsöprő gőzhengerével szemben szükséges tematizálni a nemzet-specifikus érdekeket. Kiemelkedő fontosságú, hogy a nemzetek feletti politikai erőterekben megfelelő hatékonysággal legyünk képesek képviselni kulturális, tudományos és társadalmi értékeinket. A nyitott határok új helyzetet teremtettek, ugyanis lehetőséget adnak az önbizalomhiány leküzdésére, és a más kultúrákkal való kölcsönösségi alapú párbeszéd kezdeményezésére. Fel kell készülni arra is, hogy képesek legyünk elfogadni és vállalni – kompromisszumok alapján – a globalizmus azon lehetőségeit, amelyek elősegítik a más kultúrákkal való integrációk megteremtését. Óvnunk kell magunkat a liberális demokráciának attól a megjelenésmódjától, amely társadalmi, gazdasági és politikai értelemben a parttalanságot tükrözi, ugyanis ez a veszély egyre jobban fennáll, ha a döntések teljesen a szupranacionális rendszerek kezébe kerülnek. Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy a hagyományos közösségi rendszerek kezéből kicsúszik az egyén biztonsága és bizonyossága. Így könnyen annak az érdekeknek a csapdájába kerülhetünk, ahol a hagyományhoz kevésbé kötődő individuumok – a nemzetek feletti, globális érdekkolosszusok tervei szerint – a szabadságot szinte csak a fogyasztói mezők kiszélesülésében érzékelik, és a globális érdekek hatalmáért cserébe élvezhetik az arctalan kollektivitás langyos fürdővizét.³⁰

A globális civilizáció tömegtársadalma a szupranacionális hatalmak számára igen fontossá vált, hiszen az egyre szélesülő fogyasztás garantálja a tőzsdei egyensúlyok fenntartását és a megnyugtató profit gond nélküli újratermelését. Azonban az igazi alkotóerő gyökérzete továbbra is a nemzeti azonosságához való viszonyból fakad. Éppen ezért kiemelkedően fontos a modernizáció kockázataival szemben az értékőrző alapok képviselése.

A késői modernitásban, a globalizáció égisze alatt eluralkodott egy technokrata, túlgépesített, deszakralizált, léktelenített világ, ahol azt látjuk, hogy egyre jobban növekszik a távolság a nemzetek feletti dimenziókba költözött elit és a „röghöz kötött” mindennapi ember között. Az elmúlt két évtized,

s benne a szeptember 11.-e árnyéka, és a legutóbbi 11 esztendő válsága új dimenziókba helyezi a magyarság aktuális sorskérdéseit. Ennek egyik fontos eleme, hogy a nemzetközi kapcsolatok lényegét, az együttműködés kívánalma mellett, már elsősorban a kockázatok veszélyközössége jelenti. Mindebből új függőségek, újfajta érintettségek keletkeznek. A Kárpát-medencében élő, s jelenleg részben Schengenben belül, illetve Schengenben kívül tartózkodó magyarság számára is tényszerű valóság az, hogy az ipari társadalom szembe állított egymással a természetet és a civilizációt, így a természet fogalma immáron a társadalomba integrálódott és társadalmi problémává vált. Ebből fakad az is, hogy a fokozatosan szekularizált, „varázstalanított” világ magányosságra ítéli a tömegtársadalom emberét. Azt kérjük tőlünk, hogy isten helyett a hivatástudattal töltsük fel önmagunkat, és elhagyatottságunkat a termelői és fogyasztói fölényrel kompenzáljuk.

Örömteli viszont az, hogy a kapitalizmus négyszáz esztendeje alatt a kulturális emlékezetből kitörölt hagyományhoz a magyarság itt, a 21. század elején is foggal-körömmel ragaszkodik. Sokan próbálják a nyakunkba varrni a kapitalizmust, mint kultúrát, de be kell látnunk, hogy ez nem más, mint üzleti kísérlet. Sok más egyéb mellett azért is, mert a fogyasztói magatartásra fókuszálja a szabadságélményt, de ez még talán nem lenne a főbűn, az igazi probléma az, ahogyan a külsővé vált ember, az érzékeire hallgatva, elmerül a fogyasztói kultúra langyos vizében, ahol az emberi tartása, a jelleme meggyengül, képlékennyé, könnyen kenhetővé válik. Ennek releváns következményeit mutatják népünk jelenleg kedvezőtlen egészségügyi, oktatási, kulturális és innovációs mutatói.³¹

Napjaink világpolitikájának egyik kulcsfontosságú kérdése az alávetett, gazdaságilag ellehetetlenített, monetáris pórázra fogott népek és nemzetek fennmaradása. Nekünk, magyaroknak óriási szerencsénk van: az ősi kultúránk, a legtöbbször alkalmazkodó történelmünk, illetve a Szent István-i államiság perspektívájából. Egyrészt, minden történelmi kihívásra rendelkezünk a gazdag kultúránkból adódó válaszokkal, másrészt hihetetlenül bőséges a szintén kulturális adottságainkból fakadó hozzáadott érték, amit a világ tudományában hoztunk létre. Nemcsak a tizenhárom magyar Nobel díjról beszélhetünk, hanem, enyhe túlzással, a Karácsony Sándor által oly csodálatosan leírt magyar észjárás fedezett föl az elmúlt kétszáz esztendőben „majdnem minden” fontos találmányt a világon.

Mindennek gyökere, hogy Európának ezen a részén, ezeregyszáz esztendő óta mi alapítottuk, közvetítettük, építettük azt a kultúrát, amelyben a ma is érvényes értékeink vannak. Ezek közül a legfontosabb a nemzetmegtartó erő. Ez egy olyan érzés és tudás egyszerre, amely az egyén és közösség

ölekezésében fejeződik ki, és sohasem volt olyan fontossága az értékörzésnek, mint napjainkban, amikor Európa egy magasabb egységének vagyunk a részesei.

A vesztfáliai béke (1648) utáni Európa különféle hatalmait, szövetségeit óriási felelősség terheli folyamatosan azért, hogy a XXI. század elején ilyen helyzet alakult ki. Nem vették észre a pozitív társadalmi küzdelmek, a polgárosodás, a modernizáció, a demokrácia-küzdelmek, a szabadság- eszmények favorizálása közben, hogy a XIX. század végétől a harmonikus társadalmakat alkotó szuverén intézmények közül az egyik fokozatosan és kíméletlenül főhatalomra tett szert. Minden érték a pénz-mammon ítélőszéke elé került. Nem vették észre ennek a folyamatnak a kultúrára és Európa sorsára fenyegető veszélyeit. Azt, hogy ha minden értéket a gazdaság fősége alá helyezünk, akkor ezzel fokozatosan megindítjuk, elősegítjük a kultúra önfelszámolását. Nem véletlen, hogy a keynesiánus roosevelti gazdaságpolitika a Bretton Woods-i rendszer létrehozásával tetőzte be az államkapitalizmust, és pontosan azért, hogy védelmet nyújtson a dolgozó és a munkabérükből élő állampolgárok részére, mert már akkor látszott, az 1929-33-as nagy gazdasági világválság mementójaként, hogy a későmodern gazdasági világrend nagy iramban halad a munka gazdasága felől a spekuláció gazdasága felé.

Az állam, mint látható kéz, sikeresen beavatkozott akkor, amikor a piaci érdekküzdelmek (láthatatlan kéz) bajokat okoztak a civil polgároknak. Az 1940-es évek második felétől viszont hatalmas gazdasági erők szövetkeztek arra, hogy megszüntessék, feloldják a világgazdaság nemzeti államok által való felügyeletét. 1971-ben következett be a fordulat, s ettől fogva a folyamatos válságjelenségek, válságkommunikációk szemtanúi vagyunk. A '90-es évektől még jobban megnehezült a világgazdaság ellenőrzése, hiszen a korábbi, körülbelül háromszáz nemzetközi vállalat, az elmúlt másfél évtized fúziói és felvásárlásai folytán, 13-14 hiper-világvállalattá szerveződött. Az ezredfordulót már e vállalatok vezetésével léptük át. Ők fölötté állnak minden nemzetállamnak, nemzeti érdekeknek, és a tőzsdei árfolyamok mesterséges irányításával tarják a kezükben a világgazdaság gyeplőjét és ostorát. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján az egypólusú világrendünk irányítója, az Egyesült Államok sem érezheti magát biztonságban. Ezt érzékeltetik a jelenlegi geopolitikai-geostratégiai küzdelmek a BRICS országok, a Sanghaji Együttműködési Szervezet a Délkelet-ázsiai Unió és az euroatlani Nyugat között, amiknek szerves része a 2015 nyarán megindult migráció-özön Európa szíve, Németország felé. Talán egy évtized, másfél és valóra válik Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Rudolf Pannwitz

és Hamvas Béla jóslata, betetőződik a civilizációnk hanyatlása, megszűnik az egypólusú világrend, és egy új, eszkalációs válság alakul ki planetárisan 5-6 vagy 7 új középhatalom felemelkedésével. Mire kell nekünk figyelni ebben a folyamatban? Legfőképpen a kultúra és a civilizáció kapcsolatára, összefüggéseire.³²

Nem bízhatjuk a kultúránkat csak a civilizációra. A civilizáció látványos, hangos, trendi, vágykeltő, érzéki, gyors kielégülést nyújt, de ugyanakkor rossz gazda. A szeniális francia gondolkodó, Jean Baudrillard szerint: a civilizáció az iparosított felejtés világa, ahol a hipermarketek lesznek a modernitás templomai. Tehát nekünk magunknak kell a kultúrát kézben tartani, egyénenként, kis közösségekként, mindig is figyelve a lakókörnyezetünk génuszaira. Hamvas Béla szerint az emberi személyiség lelki, pszichikai valósága, beágyazódva a tágabb lakókörnyezetébe, szellemi génuszként jelenik meg. Összesen nyolc génusz létezik, s általában egy tájegységen Európában egyszerre a nyolcból három vagy négy jelenik meg, de a mi történelmi létvilágunk, a Kárpát-medence, kivétel. Nekünk öt génuszunk van. Miben segíthetnek bennünket e génuszok?

A legelső s legfontosabb, önmagunk megfogalmazása. Hogy tisztában legyünk azzal, hogy mik azok az értékek, amelyeknek mi birtokosai vagyunk, és át tudjuk nyújtani a közösségünknek, nemzetünknek. Elődeinktől gazdag örökséget kaptunk, s eddig, úgy látszik, jól sáfárkodunk vele. Az imént fölvezetett világfolyamatokat nekünk innen Pannóniából kell néznie, és elsősorban kulturális aspektusból. Saját helyi identitásunk értékei nagymértékben járulhatnak hozzá a kollektív nemzeti identitásunk összképéhez. Ahogy korábban említettem, a XX. századi magyar történelem nem mondható egy csendes, nyugodt folyamatnak. Rendre kellett szembesülnünk a nemzetközi politikai erőviszonyokból fakadó kihívásokkal, kényszerpályákkal. Megtanulhattuk, immáron sokadszor a magyar történelemben, hogy hihetetlen erőket kell összpontosítanunk a kompromisszumokra, sokszor a képességeinket meghaladó módon kell érvényesítenünk a tolerancia-készségünket, és a nagy történelmi kataklizmák, tragédiák szüneteiben pedig dolgoznunk kell, alkotnunk kell, és gyermekeinkben a bizalmunkat a jövőbe kell helyeznünk.

A közösségben, a társadalomban való lét egy sokoldalú folyamat. A környezet hatással van az egyéniségre, ugyanakkor az egyéniség is kifejeződik a társadalomban. Mi egymásnak kölcsönös szocializációs partnerei vagyunk. Egyszerre vagyunk alanyok és tárgyak. S mindezt a társadalom többszintű szövetrendszerében kell érvényesítenünk: család, iskola, egyházak, médiumok, politika és gazdaság. A kultúrával való azonosságunk

nem csak emóciókat és tudásokat hagyományoz ránk, hanem benne rejlenek a kihívások, a kudarcok és a felelősségvállalások. Mindebben nagyon fontos szerepe van a kulturális emlékezetnek. A jelenkor fogyasztói világa alapvetően múlttagadó. El akar fordítani bennünket a történelemtől, mint az „élet tanítómesterétől”. Egyre jobban beszippantanak bennünket a virtuális világok, a nem mentális kapcsolatok, az a szándék, hogy minden percünknek és pillanatunknak legyen valami üzleti vonatkozása, soha ne tudjuk magunkat kivonni már a digitális informatikai rendszerek hatalma alól, amelyek részvét nélkül, hidegen számolják a kamatot, és csak az opcionális hozamra irányítják tekintetünket. A kultúrával kézen fogva tudjuk azt megtenni, hogy kilépünk ebből a falanszterből, megálljunk és követeljük önmagunknak az önálló gondolkodás jogát. A történelmünk kataklizmái azt akarják velünk elhitetni, mintha nem lenne magyar út. A trianoni vesszőfutásnak ma is érzékelhető valósága a Kárpát-medence-i etnikumok közötti gyakorta bizonytalan viszony. *Tudnunk kell azt, hogy a problémák soha nem a népek között állnak fönt, hiszen szeretjük egymást a szlovén, a horvát, a szerb, a román, ukrán és szlovák barátainkkal. Nekünk egyszerű polgároknak nincs gondunk egymással, kölcsönösen elismerjük egymás kultúráját, elfogyasztjuk egymás étkeit, megisszuk egymás italaikat, ám nem szabadulhatunk a politikai érdekkülönbségekből fakadó gyűlöletkeltéstől.* Egy gyűlöletet nagyon könnyű elindítani, hiszen ürügy mindig akad. A gyűlölet még a pletykánál is gyorsabban terjed. Ám megállítani szinte lehetetlen, hiszen a gyűlöletkeltés a józan ítélőképességet negligálja, pontosan azt, ami ahhoz kell, hogy mi, az együtt élő népek gyermekei, kölcsönösen tiszteljük és elismerjük egymás kultúráját. Mi, magyarok, önmagunkban nem megyünk sokra, csak akkor érhetünk el bármilyen tartós sikert, ha a kelet-közép-európai sorsközösségben velünk együtt élő népekkel kölcsönösen felemeljük egymást és összetartunk. Ebben folyamatban jelenleg pozitív elem, hogy a migráns válsággal kapcsolatban felgyorsult és erősödni látszik a Visegrádi Négyek együttműködése. Mindehhez szükséges a kultúrák kölcsönös biztosíték rendszere. Így még az Európai Unió keleti felének erős magállamai is lehetnének!

JEGYZETEK / NOTES

1. Jól reprezentálja a Közép-Európa-fogalom értelmezéseinek sokféleségét a Gyurgyák János et al. szerk. (1989): *Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég*. Budapest.
2. Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető. Budapest.
3. A Közép-Európával kapcsolatos politikai, gazdasági és kulturális tervek, elképzelések korszerű összefoglalását nyújtja Irinyi Károly (1973): *Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
4. A téma alapos és korrekt feldolgozása: Niederhauser Emil (1976): *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Budapest, továbbá Niederhauser Emil (1977): *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest. II. József kísérletére vonatkozóan az újabb feldolgozások közül lásd még Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 24-28. old. Továbbá Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest. 27-36. old.
5. Bibó István (1986): *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: Bibó István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. I-III. Magvető. Budapest.
6. A 25 évvel ezelőtti kelet-európai rendszerváltások időszakában gyakorta kerültek terítékre a legalitás-legitimáció kérdéskörei. E fogalompárt most nem elsősorban jogfilozófiai vagy politikaelméleti kategóriaként vizsgáljuk, hanem történetfilozófiai és pszichológiai fogalmakként.
7. A korszak és a térség hangulatának legklasszikusabb és legpregnánssabb megfogalmazása Franz Kafka (1984): *A per*. Európa, Budapest.
8. Czesław Miłos (2005): *A mi Európánk*. In: Módos Péter szerk. (2005): *Közép-európai olvasókönyv*. Osiris-Közép-Európai Kulturális Intézet. Budapest. 75. old.
9. „Szomorú történelem. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy a művészetek és az irodalom virágzása feltétlenül az állam nagyságából és hatalmából következik. Böven találunk ennek ellentmondó példákat, úgyhogy nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a politikai elnyomás valószínűtlen rengetegei és útvesztői elengedhetetlenek az emberi lélek ébredéséhez, ha másért nem, hogy ellenükben kivívja szabadságát, és kimutassa függetlenségét.” Miłos (2005) 76. old.
10. „Csöppet sem túlzás a maxizmust a démoni jelzővel illetni. A démonikus jelző

- a marxizmusra alkalmazva nem túlzó. Először is azért, mivel a nevében meggyilkolt és halálra kínzott emberek száma többszörösen meghaladja a nemzeti szocializmus áldozatainak számát. Másodszer azért, mert az állam fokozatos elhalását hirdető doktrína mindenható államot hozott létre, mindenható rendőri apparátussal. Harmadszor pedig, ahelyett, hogy véget ért volna az ember ember általi elnyomatása, és megszűnt volna az elidegenedés, az embert a teljes elidegenedettséggé állapotába kényszerítették, ahol mind szó szerinti, mind átvitt értelemben megszűnt önmagához tartozni.”” Miłos (2005) 78-79. old.
11. Miłos (2005) 82. old..
 12. Danilo Kiš (1994): Kételyek kora. Forum-Kalligram. Újvidék-Pozsony. 158. old.
 13. Idézi Erhard Busek (1992): Bécs és Közép-Európa. In: Az elképzelt Közép-Európa. Európai Utas – Századvég, Budapest. 96. old.
 14. A nacionalizmusok eleinte ideológiákhoz kötődtek, de a 20. század kezdetétől már önmagukban váltak ideológiákká. Ez igaz maradt a második világháború utáni szovjet-hatalom alá került Kelet-Európára is. A nacionalizmusok legfőbb problémája a térségben az, hogy igen könnyedén azonosulnak az idegengyűlölettel. A kelet-európai rendszerváltások után – igaz már redukált formában – továbbra is fennmaradtak az etnikumok közötti ellenérzések annak ellenére, hogy a pluralizmus és a demokrácia számtalan eszközt kínál az identitások kifejezésének humanisztikusabb formáira.
 15. Hanák Péter (1993): Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: Glatz Ferenc szerk. (1993): Európa vonzásában. Budapest. 219. old.
 16. „A Nyugatot az alulról építkező, rendi és városi szabadságjogokkal körülvett, viszonylag mobil társadalom jellemzi, amelyben korán megjelentek a piacgazdaság elemei, a Keletet a felülről elrendezett és irányított társadalom, az immobilitás, az ázsiai feudalizmus és autokratizmus elemeit fenntartó uralmi formák jellemzik. A markáns vonalakkal és ismérvekkel elkülöníthető két nagy régió nem közvetlenül érintkezett egymással, hanem mindkét oldalról lépcsőzetes ármenetek lejtőin és emelkedőin keresztül. Évezredünk első felében ez a közbülső régió a Nyugathoz igazodott, annak vallási és kulturális közösségébe integrálódott. Az évezred második felében azonban számos történelmi csapás: a Mediterráneum lehanyaglása, a hosszú török uralom, a perifériává süllyedés s a XIX. századba mélyen belenyúló jobbágyrendszer megakasztotta a gazdasági-társadalmi integrációt, s a keleties uralmi formákat erősítette, annál is inkább, mert ez a régió sokkal heterogénebb volt a Nyugatnál. Az átmeneti övezetek szintjein nemcsak különböző fejlettségű területek, országok, hanem nagyon különböző etnikumú népek keveredtek, torlódtak össze.” Hanák (1993) 220-221. old.
 17. „A XVIII-XIX. század fordulóján rohamosan és roppant erővel teremtette meg önkifejezési formáit a nemzeti pluralizmus. A császárhűségként értelmezett

- állampatriotizmus nem tudott ellenállni a szabadság, a nemzetiség és a haladás eszmei rohamának. Közép-Európában a szabadság eszményében, az egyéni, a társadalmi és a nemzeti szabadságban a felvilágosodás racionalizmusa és a romantika szenvedélyes érzelmekultusza harmonikusan összecsendült. Egy fél évszázad, és alapelemeiben készen áll a kis népek régiója. Nyelvi és etnikai különbözőség a köznapi evidencia szintjén persze évszázadok óta létezett. Ám a létezés nem azonos a létezés tudatával. Az „alvó nemzet” ébresztése, az eredetmitoszok historizálása, úgy látszik, a nemzeti közösség identifikációjának szükséges kelléke volt.” Hanák (1993) 224. old.
18. A trianoni békeszerződés a történelmi Magyarország kétharmadát az újonnan alakuló szomszédos államokhoz csatolta. Ezzel a döntéssel a korábbi Magyarország lakosságának közel 30%-a került az új államhatáron kívülre.
 19. „A Trianonban újrarajzolt határokbba bele volt kódolva a 20. század európai történelmének jó néhány későbbi, etnikai jelleget is magán viselő konfliktusa. A nyelvi-kulturális egységként államot alkotó nemzet koncepciója önmagában hordja annak a veszélyét, hogy egyesek etnikai alapon elsőrendű, míg mások másodrendű állampolgároknak minősülnek. (Ezért nem érezték jól magukat az Osztrák-Magyar Monarchiában a nem magyar anyanyelvűek, annak ellenére, hogy a kor viszonyaihoz képest számottevő kulturális, nyelvi és önszerveződési jogaik voltak). Az a tény pedig, hogy az új nemzetállamok egy másik állam rovására jöttek létre, és polgáraik egy része kényszerként élte meg az impériumváltást, politikailag kiélezte az interetnikus viszonyokat, és kedvezett az etnikai színezetű bűnbakképzési mechanizmusok felerősödésének. A két világháború között Magyarországon is felerősödtek a szomszéd népek elleni indulatok, és felerősödött az antiszemitizmus. Az 1920-as népszámlálás során a lakosság 90 százaléka magyarnak vallotta magát, de még ugyanebben az évben törvénybe iktatták a numerus clausust, amely az ország területén lakó „egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozók” arányában határozta meg az egyetemekre bekerülők kvótáját. Ez az intézkedés elsősorban a zsidóság ellen irányult.” Szabó Ildikó – Lázár Guy (1997): Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest. 7-8. old.
 20. Beneš második világháború alatti föderációs elképzeléseiről lásd Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. Továbbá. Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
 21. Az elmúlt kétszáz esztendő térségi együttműködéseinek és elképzeléseinek kiváló elemzését nyújtja az Bán D. András et al. (1997): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest.

22. Emil Brix (2005): Az újragondolt Közép-Európa. In: Közép-Európai olvasókönyv. Szerk.: Módos Péter, Osiris-Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest. 269-270. old.
23. „Ma, több évvel a vasfüggöny leomlása után a térség kulturális színtere olyan erővé fejlődött, amely választ jelent olyan régi és új uralkodó eszmékre, mint etnicitás, örökség, piac.” In: Brix (2005) 270. old.
24. Brix (2005) 270. old.
25. Sonkoly Gábor (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Bárdi Nándor-Lagzi Gábor szerk. (2001): A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. 11. old.
26. Lars Cassio Karbe (1996): Európa és a Velence-paradigma. Pro Philosophia Füzetek, 1996/1. 18. old.
27. Karbe (1996) 21. old.
28. „A saját történelem megfontolása – mint az aktuális jelen dimenziója – képes a diszkrepancia örökségét a mérték és rossz viszony között felfogni, és arra kritikusan reflektálni: „a szükségletek határtalanságának” teorémája; a közösség és a bankok hatalmának intézményesített bűnössége (mint régen Genovában), politikai pártok hatalom-visszaélései, mint kvázi politikai kartellek, akik a választóknak a választás „alternatívájának illúzióját” kívánják nyújtani; politikai pártok, melyek lemondanak a közvetlen reprezentációról (érvelésről), identifikációs ajánlatukat sokkal inkább a látszatnak, a tele-ontológia időritmusának áldozzák; az ökológiai egyensúly felborulása globális síkon tükörképként állítódik szembe a magatartásökológiai egyensúly elvesztésével (a vágyak kielégülésének és a teljesítménynek a félreértése) egyéni síkon (Európában), vagy az Európáért való tanulás, képzés problémája és a (kötelező) iskolarendszerek anakronizmusa.” Karbe 21. old.
29. Sonkoly (2001) 22. old
30. Óvnunk kell magunkat az új virtuális birodalmak mámorától is, hiszen ez az új „földrészt” (Paul Virilio) igencsak alkalmas a véleményformálás gyarmatosítására. Itt ismét csak a kulturális örökség látszik megfelelő védőpajzsunk, annak érdekében, hogy az egzisztenciális értékek ne essenek áldozatul a konzum-civilizáció konform igényének. A nemzeti értékek feloldódása és virtualizálódása során csak úgy állíthatjuk meg a negatív folyamatokat, ha saját kultúránk értékeit – kölcsönösségi alapon – más kultúrák értékeivel együtt védjük. Ezzel összefüggésben a posztmodern viták kereszttüzeiben divattá vált a nemzet megszűnéséről beszélni, pedig valójában a nemzetfogalom átalakulásáról és új perspektíváiról van szó
31. Így a tömegvilág teljes mértékben a technikai eszközök és a piárhatások irányítása alá került. Mindebben partnerként működnek közre a kereskedelmi médiumok, amelyek már a politika ötödik hadoszlopává váltak. Eljutottunk

oda, hogy a kommunikáció már nem csak közvetíti a valóságot, hanem helyettesíteni is tudja. Így nem véletlen az sem, hogy a globalizáció térnyerésével, illetve a nemzeti határok gyengülésével párhuzamosan, világszerte felerősödtek az etnikai alapú identitásmozgalmak.

- 32 A kultúra a hagyománytiszteleten alapuló anyanyelvi, pszichológiai alkotó- és szellemi közösség. A legfontosabb célja a megtartó erő biztosítása, egyfajta genezis. A civilizáció már az urbanizációt és a metropolizációt, az eltömegesedést, a pénz hatalmának erejét fitogtató világközeg, amely a benne szereplő kultúrák evakuálását, zárványszerű megcsontosodását, fejlődésük lezárását jelenti. A kultúra célkeresztjében mindig a belsővé vált ember, az önmagát megismerő és önmagát a közösségéhez szervesen hozzáadó, alkotó, építkező ember világa áll. Benne a legfőbb mérce az erkölcsi, etikai és morális értékrend tisztelete, képviselése. A civilizáció a megmerevedés, a lezárulás és a szervetlenség világa, ahol a külső forma, az anyagi világ és a piár-kommunikáció áll a középpontban.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bán D. András et al. (1997): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Bibó István (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: Bibó István (szerk.): Válogatott tanulmányok. I-III. Magvető. Budapest.
- Brix, Emil (2005): Az újragondolt Közép-Európa. In: Közép-Európai olvasókönyv. Szerk.: Módos Péter, Osiris-Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest. 269-270. old.
- Busek, Erhard (1992): Bécs és Közép-Európa. Európai Utas 10.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gyurgyák János et al. szerk. (1989): Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég. Budapest.

- Hanák Péter (1993): Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: Glatz Ferenc szerk. (1993): Európa vonzásában. Budapest.
- Irinyi Károly (1973): Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kafka, Franz (1984): A per. Európa. Budapest.
- Karbe, Lars Cassio (1996): Európa és a Velence-paradigma. Pro Philosophia Füzetek, 1996/1. szám
- Kiš, Danilo (1994): Kételyek kora. Forum-Kalligram. Újvidék-Pozsony.
- Miłos, Czesław (2005): A mi Európánk. In: Módos Péter szerk. (2005): Közép-európai olvasókönyv. Osiris-Közép-Európai Kulturális Intézet. Budapest.
- Niederhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Budapest.
- Niederhauser Emil (1977): Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sonkoly Gábor (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Bárdi Nándor-Lagzi Gábor szerk. (2001): A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Szabó Ildikó – Lázár Guy (1997): Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest.
- Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető. Budapest.

OLTEAN Sándor

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: oltean.sandor@gmail.com

**AZ EU ÁLTAL KÍNÁVAL SZEMBEN BEVEZETETT
KERESKEDELMI VÉDINTÉZKEDÉSEK
GEOÖKONÓMIAI JELENTŐSÉGE**

**THE GEOECONOMIC IMPORTANCE OF TRADE
DEFENCE MEASURES INTRODUCED BY EU AGAINST
CHINA**

ABSTRACT

The ongoing power shift from the Euro-Atlantic area to Asia, especially to China, is one of the most important characteristics of the transforming world order. This process is also associated with strong trade and investment relationship between the parties. Bilateral trade is interfered by the unfair trading practices of Chinese companies, therefore, in response the EU applies a series of trade defense measures. However, it must be mentioned that these instruments of EU are country neutral and are not targeting only China. In many cases, there is a legitimate demand from the European integration to tackle the subsidies and unfair competition practices of third country enterprises. The paper analyses the geoeconomic significance of the duties imposed by the EU, mainly on raw materials. The fact that the geoeconomic rivalry and protectionism are returning on the stage of

international trade relations gives further relevance to the topic. Present work can be classified as a business geoeconomical analyses within the rapidly expanding geoeconomical scientific literature. Between November 2014 and December 2018, the EU initiated a total of 170 trade defense investigations, and in 95 cases duties were imposed. Nonetheless, it can be concluded, that at the same period, most duties introduced by EU were imposed against China. Among these measures several sectors are concerned within many have great importance to European industrial production, such as iron and steel, mechanical engineering, electronics and chemical industry.

Kulcsszavak: kereskedelem, geopolitika, geoökonómia, védintézkedések, EU-Kína

Keywords: trade, geopolitics, geoeconomics, trade defence measures, EU-China

1. Bevezetés

Jelen tanulmány az Európai Unió által alkalmazott kereskedelmi védelmi intézkedések geoökonómiai relevanciájára kíván rávilágítani, a kínai vállalatokkal szemben kivetett vámokra koncentrálni. A reláció kiválasztásában nem az általános kereskedelmi és beruházási kapcsolatból következő sajátosságok játszanak szerepet, sokkal inkább az a kvantitatív vizsgálatokra alapozó kimutatás, amely szerint uniós részről Kínával szemben kerül a legtöbb defenzív kereskedelmi intézkedés bevezetésre. Kutatásom tehát a kereskedelmi kapcsolatok egy részterületére fókuszál, amely nem más, mint a kereskedelmi védelmi intézkedések vagy más néven piacvédelmi intézkedések szakterülete. A jelen munka leginkább Bernek (2018)¹ monográfiájában üzleti geopolitikaként meghatározott aldiszciplínához sorolható. Figyelembe véve a fogalommeghatározásból eredő sajátosságot, kiemelő, hogy elsősorban vállalati stratégiák játszanak szerepet ezen intézkedések mérlegelése során, ugyanakkor azok nem függetleníthetők teljes mértékben az Európai Unió geostratégiájának gyakorlati megvalósításától. A gyakorlati geostratégia alkalmazása biztosítja az Európai Unió számára a geoökonómiai háttérrel és továbbra is érvényes a gyakran megfogalmazott kritika, amely szerint az EU „gazdasági óriás és politikai törpe”. Elemelve a Bruegel Intézet (2019)² által készített tanulmány megállapításait, az integráció gazdasági teljesítménye nagy mértékben függ a globálisan érvénye-

sülő stabil kereskedelmi kapcsolatoktól, így az előző kritikát akár úgy is át lehetne fogalmazni, hogy „kereskedelmi óriás és politikai törpe”. Annak ellenére, hogy a „Nyugat” folyamatosan veszít a geopolitikai súlyából és dominanciája egyre inkább kétségbe vonható az 2. táblázatban feltüntetett teljes kereskedelmi forgalom adatai alapján megállapítható, hogy az Európai Unió továbbra is globálisan a legmeghatározóbb szereplő a feldolgozott termékek és szolgáltatások összesített adatait tekintve. Ahogy azt az Európai Parlament (2019)³ a világkereskedelem trendjeit összegző tanulmányában megállapítja, az Európai Unió változatlanul a világ legnagyobb integrált gazdasági térsége.

A geoökonómia fogalmi meghatározásának részleges kifejtésével és annak a kínai geoökonómiai gyakorlat néhány jellemzőjének ismertetésével azt szeretném bizonyítani, hogy a kereskedelmi stratégiák implicit módon ugyan, de részét képezik a geoökonómiának. Ebből pedig az a dedukció is levezethető, hogy a kereskedelmi védintézkedések, mint kereskedelempolitikai eszközök is a geoökonómiai diskurzus kutatásának tárgyát képezhetik. Érdemes megjegyezni, hogy bár első gondolatra úgy tűnhet, hogy protekcionista eszközökről van szó, amelyek a szabad kereskedelem ellen hatnak, a piacvédelmi intézkedésekre sokkal inkább szabályozó eszközökként kell tekinteni. Azok egyik létjogosultságát az adja, hogy a szabadkereskedelem abban az esetben kedvező a résztvevők számára, amennyiben az tisztességesen és korlátozásmentesen zajlik.

A tanulmány főként statisztikai adatok és kimutatások, illetve szekunder források alapján ad választ arra, hogy a védintézkedések eredményeként kivetett vámoknak van-e geoökonómia jelentősége. Maradékalan kifejtésére a nemzetközi kereskedelmi rendszer behatóbb vizsgálatára lenne szükség, amelyre a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs mód. A tágabb értelemben vett kereskedelmi stratégiákon belül ezen szűk részterületnek a vizsgálata azonban adalékként szolgálhat a kereskedelmi kapcsolatok néhány jellegzetességének megértéséhez. A kutatási kérdést relevánssá és aktuálissá teszi Kína világgazdasági, világpolitikai és geopolitikai-geoökonómiai felemelkedése. A felemelkedésnek sajátosságai közé tartozik, hogy Kína a világ termelési bázisává vált és a világgazdasági növekedés egyik fő hajtóereje, amelyben a kínai vállalatok jelenetős szerephez jutnak, miközben számottevő felesleges termelési kapacitással rendelkeznek.

2. A geoökonómia meghatározása Kína példáján keresztül

A geoökonómia, mint fogalom, ismertetése annak heterogenitása, illetve pontos definíció hiányában szükségszerű. A geopolitika tudományának hidegháború utáni evolúciójának részét képezi a geoökonómia is, ahogy erre Szilágyi (2018) is rámutat a tudományterület fejlődését bemutató áttekintő munkájában. Megjegyzendő, hogy a geoökonómia a tudományos és a féltudományos körökben egyaránt nagy népszerűségnek örvend pontos meghatározás hiányában is. Bernek Ágnes⁴ szerint a geoökonómia fogalmi meghatározása nem tekinthető egységesnek és azt a geopolitika részeként sorolja be. A fogalmat először Edward Luttwak használta⁵, a későbbiekben pedig Pascal Lorot is kutatási területként választotta. Luttwak különbséget tesz a kereskedelmi protekcionizmus és a geoökonómia között, azonban mindkettő a kereskedelmi és iparpolitika egy típusával azonosítja a geoökonómiát. A képlékeny meghatározás ellenére, a teoretikusok fogalmi lehatárolásának metszetét jelenti az a körülírás, amely szerint a geoökonómia nem más, mint a „nagyhatalmi érdekérvényesítés gazdasági eszközökkel”.

1. táblázat A kereskedelem pozitív és negatív aspektusai

	Pozitív	Negatív
Kereskedelem	<ul style="list-style-type: none"> • Hozzáférés biztosítása • Szabadkereskedelmi egyezmények • Kormányzati vásárlások 	<ul style="list-style-type: none"> • A hozzáférés megtagadása és szankciók • Embargók és bojkottok, valamint kvóták • Támogatások • WTO vitarendezés

Forrás: Világban és IMF adatai alapján saját szerkesztés

Wigell és szerzőtársai (2019)⁶ meghatározása szerint a geoökonómiai a hatalmi viszonyok egy formája. Az EU és Kína közötti kapcsolatrendszer vizsgálatának szempontjából is jelentőséggel bírhat, hogy a szerzők szerint a Kína általi szövetségépítések érdekében leggyakrabban használt geoökonómiai eszközök a pénzügyek, a beruházások és a kereskedelem. Kína tehát a kereskedelempolitikája által rendelkezésére álló eszközöket aktívan használja a gazdasági érdekérvényesítés maximalizálására. Ez alátámasztja azt jellemzőt, amely szerint az államok a hatalmi politikájukat egyre inkább gazdasági eszközökön keresztül gyakorolják. Ennek példaként többek

között Kína azon gyakorlatát említi meg, amely szerint a szövetségépítéshez és a politikai befolyásának terjesztéséhez a kereskedelempolitikáját, a pénzügyi eszközeit és a stratégiai beruházásokat használja. Az eszköztár további részét képezhetik az állami tulajdonú bankok és az állami többségtulajdonú vállalatok is. Megállapítható, hogy az aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok kiépítésével a kereskedelem egyfajta geostratégiai eszközzé alakítható át. Ebben az értelmezésben a geoökonómia bizonyos fokig kiegészíti a katonai hatalmat. Ami bizonyos, hogy a geoökonómia nem egyszerűen a merkantilizmus újjáéledését jelenti. A geoökonómia és a geopolitika ugyanannak az érmének a két oldalaként is felfogható, ugyanis a gazdasági hatalom alapvetően három összetevőn múlik: a piacokon, az erőforrásokon és a szabályokon, amelyek befolyásolják a nemzetközi gazdasági interakciókat. Fontos látni, hogy a geoökonómia egyszerre egy stratégiai gyakorlat és egy elemzési keretrendszer is.

Blackwill és Harris (2016) ⁷a geoökonómiát a következőképpen definiálják: *„a gazdasági eszközök használata a nemzeti érdekek előmozdítása és védelme érdekében, hogy előnyös geopolitikai eredményeket érjenek el”*. Ez a meghatározás nem mond ellent a korábbinak, csupán más szempontokat is beemel a vizsgálati körbe. Amellett érvelnek, hogy a geoökonómia az államközi kapcsolatokban egyre nagyobb teret nyer. Arra keresik a választ, hogy a geoökonómiának mik a modern eszközei. Úgy látják, hogy a mai piacok mélyebbek, gyorsabban változnak és integráltabbak, mint bármikor. Egy új diplomáciai eszközként jellemzik a globálisan is versenyképes állami tulajdonú vállalatokat. A geoökonómia eszközeit többek között a következő eszközökkel azonosítják: kereskedelempolitika, beruházáspolitiká, gazdasági szankciók, kiberszféra, segélyezéspolitika, monetáris politika valamint energia és nyersanyagok politikája.

Kean Fan Lim⁸ geoökonómiai tárgyú cikkében Kína növekvő geoökonómiai befolyását emeli ki. Jellemezve a geoökonómiai sajátosságokat, amellyel érvel, hogy a jövő földrajzi középpontja Kelet-Ázsiára és Kínára helyeződik át. Ez többek között a növekvő kínai működőtőke kiáramlásban is megmutatkozik, valamint abban a fontos aspektusban, hogy egyre hatékonyabban éri el a számára fontos stratégiai jelentőségű piacokat. A globális expanzióban a kínai állami vállalatok is részt vesznek és a szerzők szerint a kínai kormány összességében egyfajta neomerkantilista politikát folytat.

Roberts és szerzőtársai (2019)⁹ a nagyhatalmi rivalizálás egy új korszakaként írják le a mostanit, amelyet geoökonómiai világtrendként jellemeznek. Értelmezésük szerint a nagyhatalmak közötti rivalizálás a gazdasági eszközökkel történik a hatalmi célok elérése érdekében. Véleményük sze-

rint mindez a biztonsági és a gazdasági kérdések összekapcsolásához vezet, amely pedig a nemzetközi kereskedelmi és a beruházási intézményrendszer megváltozásához vezethet. Érvelésük szerint a hidegháborút követő nemzetközi gazdasági rendben a biztonság, a nemzetbiztonság nem kapcsolódott össze a gazdasággal, illetve a gazdaságbiztonsággal. Az új geoökonómia világrend sajátossága, hogy a gazdasági egymásra utaltságra az államok gyakorta fenyegetésként tekintenek.

Dee és Mortensen (2014)¹⁰ szerint kétségtelen, hogy Kína egy geopolitikai értelemben vehető nagyhatalom és a legjelentősebb kereskedelmi hatalmak egyike. Ahogy az az 1. táblázat adatai alapján egyértelműen látszik kereskedelmi értelemben a triász az EU, Kína, illetve az Egyesült Államok. Az adatok alapján egyértelműen látszik az USA hagyományos importorientáltsága, és Kína exportjának túlsúlya is kivehető.

2. táblázat: A nemzetközi kereskedelmi forgalom és a nemzetközi kereskedelem legfontosabb szereplői

	Export	Import	Teljes forgalom
Kína	1,9	1,4	3,3
USA	1,3	2,0	3,3
EU	5,2	5,1	10,4
Világ	15,5	15,7	

Forrás: Bruegel Intézet a Nemzetközi Kereskedelmi Központ, valamint az Eurostat adatai alapján (2019)

Egybehangzóan több szakértő is leírja, hogy a 21. század multipoláris hatalmi rendszerében kevésbé a katonai kemény hatalom, mint inkább a globális vásárlóerő-paritáson mért GDP számít, emellett a globális piacokból, a nemzetközi kereskedelemről való részesedés és a potenciális demográfiai és gazdasági növekedés a mérvadó. A témánk szempontjából releváns, hogy Kína politikai, gazdasági gyakorlatán keresztül megfogalmazott geoökonómiának a fogalmi meghatározásaiban visszatérő a kereskedelem és a geoökonómia kapcsolatára való utalás. Leonard (2016)¹¹ három olyan területet jelöl meg, amelyeken az államok közötti konfliktusok megjelennek, ezek a gazdaság, a nemzetközi intézmények és az infrastruktúra. Szerinte a nemzetközi kapcsolatok megértésének kulcsa nem más, mint a kölcsönös függés, amelyben azok a dolgok, amelyek eddig összekapcsolták a világot, egyre inkább fegyverként használhatóak. Az egyes geopolitikai elemzések-

ben és a geoökonómiában is megjelenő tényezők többek között a terület, a népesség, a gazdasági teljesítmény, a természeti kincsek és a katonai kapacitás. Az Európai Unió ezen tényezők alapján ha a klasszikus geopolitika területén nem is, de a geoökonómiában kiemelkedő teljesítményt tud nyújtani. O'Rourke (2007)¹² amellett érvel, hogy a kereskedelem úgy érthető meg, mint egy katonai vagy politikai egyensúly a versengő hatalmak között.

Összegezve a fogalmakat megállapítható, hogy a geoökonómia fogalmának részét képezi a kereskedelempolitika is. Wruuck (2015) szerint napjainkban olyan gazdasági szereplők felemelkedésével, mint Kína vagy éppen Oroszország, megújulnak azok a viták amelyek szerint a politikai és a gazdasági nyitottság milyen mértékig kell, hogy együtt mozogjanak és hogy a különböző belső intézményrendszerrel rendelkező országok mennyire tudnak hatékonyan együttműködni a nemzetközi kereskedelmi rendszer keretein belül.¹³

3. Uniós piacvédelmi intézkedések nemzetközi kitekintéssel

Az Európai Bizottság Kereskedelmi Főigazgatóságának honlapján¹⁴ szereplő információknak megfelelően a piacvédelmi intézkedések három fő típusa az antidömping vám, a támogatásellenes vám, illetve a védintézkedés. Dömping esetén a harmadik, unión kívüli országból származó gyártók a hazai eladási áraknál és az előállítási költségeknél alacsonyabban adják el a termékeiket az uniós piacon. Amennyiben ez bizonyítékokkal alátámasztható, úgy az Európai Bizottság végrehajtási eljárás keretében, a vonatkozó eljárási szabályok betartásával antidömping vámot vethet ki az érintett országok vonatkozásában. A támogatásellenes vámok kivetése során a vizsgálat annak megállapítására irányul, hogy a harmadik országból származó vállalatok előnyhöz jutása, nagyobb piaci részesedés szerzésének és a nekik nyújtott származási ország által nyújtott támogatás között ok-okozati kapcsolat áll fenn. Amennyiben bebizonyosodik a vizsgálat során, hogy pénzügyi támogatás, kedvezményes kölcsönök és egyéb olyan támogatások segítségével jutott előnyhöz az adott vállalat, úgy támogatásellenes vám vethető ki, a károkozás felszámolása, illetve megelőzése érdekében. Harmadik eszközként az Európai Bizottság a hirtelen, előre nem látható importnövekedés kivédésére védintézkedést vezethet be. A védvám célja, hogy az uniós ipar számára átmeneti védelmet nyújtson. Mindhárom eszköz közös jellemzője, hogy védi az uniós gyártókat és felhasználókat a tisztességtelen kereskedelmi verseny hatásaitól. Techni-

kailag az antidömping vámokat a külföldi országok vállalatainak importjára vetik ki. 2014 novembere és 2018 decembere között uniós részéről összesen 170 kereskedelmi védelmi intézkedéssel kapcsolatos vizsgálatot kezdeményeztek, amelynek eredményeként 95 esetben vetettek ki valamilyen vámot. Ugyanezt az időszakot vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb piacvédelmi intézkedés Kínával szemben került bevezetésre. Ezek között több olyan ágazat is azonosítható, amely a magyar ipari termelés számára is meghatározó jelentőségűek, úgy mint a vas- és acélipar, a gépgyártás, az elektronikai ipar és a vegyipar. Az Európai Unió részéről 2018 végén¹⁵ az EU-ban 93 végleges dömpingellenes intézkedés és 12 kiegyenlítő intézkedés volt hatályban, 45 vizsgálat volt folyamatban és 10 új vizsgálat indult meg. Emellett 3 védintézkedéssel kapcsolatos vizsgálatra került sor *erga omnes* jelleggel. Ugyanebben az évben az uniós exporttal szembeni piacvédelmi intézkedések száma 174 volt, amelyek közül a legtöbbet az Amerikai Egyesült Államok vezetett be (33), de Indiát követően (21) harmadik helyen Kína szerepel 18 intézkedéssel. Összességében az acélipar volt a leggyakoribb célpont.

Érdemes megemlíteni, hogy a 2016-ban modernizált uniós piacvédelmi intézkedések részeként már kvázi piacgazdasági országgént kezelik Kínát és jogtechnikailag nemzetközi adatokat használnak a piacvédelmi intézkedések kiszámításához szükséges adatokhoz. A modernizálást követően az első országjelentést az Európai Bizottság éppen Kínáról készítette¹⁶. A több mint 400 oldalas dokumentum hosszasan taglalja, hogy az egyes kulcsfontosságú és gyakorta a nyersanyagok szempontjából is fontos szektorokban az ország milyen pénzügyi ösztönzőket, kedvezményes hiteleket, kamatelengedéseket, földeket juttat a nem ritkán állami tulajdonba, vagy az állami befolyás alatt működő vállalatoknak. A dömping esetén hatalmas kapacitásokról is beszámol a dokumentum ezek alapján az ország a legtöbb szektorban messze felülmúlja a versenytársait. Ezek közé tartozik például a kiemelkedő acélgyártási kapacitása, amely jelenleg a világ acélgyártási kapacitásának a 60%-át is meghaladja és a világ nyersacélgyártásának pedig több, mint az 53%-át.¹⁷

A globális helyzetet elemezve a Global Trade Alert adatai¹⁸ alapján megállapítható, hogy 2008 óta összesen mintegy 14000 intézkedés került bevezetésre, amelyek valamilyen a külföldi kereskedelmi érdekeket sértenek. Ezek leggyakoribb formái a támogatások, a vámok vagy a beruházásokkal kapcsolatos diszkriminatív intézkedések. A kimutatás a piacvédelmi intézkedéseknél tágabb kategóriát jelentő, a kereskedelem

útjába álló vám és nem vámjellegű akadályok összesített csoportját foglalja magában.

3. táblázat: A kereskedelemre káros intézkedések kvantitatív kimutatása

	2016	2017	2018
USA	129	174	238
India	68	94	119
Kína	55	75	80
Németország	118	89	187
Franciaország	59	94	85

Forrás: Global Trade Alert

A védintézkedések vizsgálatakor mindenképpen említést érdemel, hogy annak elemzése jelentős részt összefügg azzal, hogy Kína a világ legjelentősebb exporthatalmává lépett előre. Egyszerre csatlakozott tehát a Világkereskedelmi Szervezethez (WTO) 2001. december 11-én egy katonai, geopolitikai és akkor még potenciális gazdasági szuperhatalom. Kína a világ legjelentősebb termelésű országává vált, az alacsony és a közepes áru termékek esetén pedig világegyetűvé. A csatlakozás idején még csak a 7. legjelentősebb exportőr és a 8. legjelentősebb importőr volt a nemzetközi árukereskedelmet tekintve, az azonban már akkor világossá vált, hogy a kínai gazdaságban jelentős szerepet játszó állami vállalatok kihívást jelentenek a kereskedelmi rendszer számára, azonban ezt még kezelhető mértékűnek gondolták és a csatlakozáshoz hozzájárult az EU és az Amerikai Egyesült Államok is. Napjaink helyzetképét vizsgálva megállapítható, hogy az EU erősíti kereskedelmi védelmi eszközrendszerét és a kereskedelmet szabályozó feltételeket és mindezt úgy próbálja végrehajtani, hogy ne veszélyeztesse a nemzetközi kereskedelmi rendszert és a kereskedelmi kapcsolatát Kínával.

Ahogy az a 4. táblázat adatai is mutatják a vámok hatására jelentős importcsökkenés figyelhető meg. A vámok legnagyobb számban az acéltermékekre kerülnek kivetésre, azonban a szektorális megoszlása meglehetősen heterogén. Egy újabb észrevétel a vámokkal kapcsolatosan, hogy tipikusan az ázsiai, illetve a jelentős termelők bázissal rendelkező országokra kerülnek kivetésre azok.

4. táblázat: A kivetett vámok hatékonysága

Érintett termék	Származási ország	Importcsökkenés a vámok kivetését követően
Alumínium radiátorok	Kína	-98%
Alumíniumból készült kerekek	Kína	-38%
Asztali és konyhai kerámiaárúk	Kína	-28%
Kerámialapok	Kína	-84%
Bevont papír	Kína	-99%
Új és újrafutózott gumiabroncsok	Kína	-81%
Acéltermékek	Több ország	-70%
Acéltermékek (a Juncker Bizottság alatt)	Több ország	-89%
Csemegekukorica	Thaiföld	-62%
Hőpapír	Dél-Korea	-91%

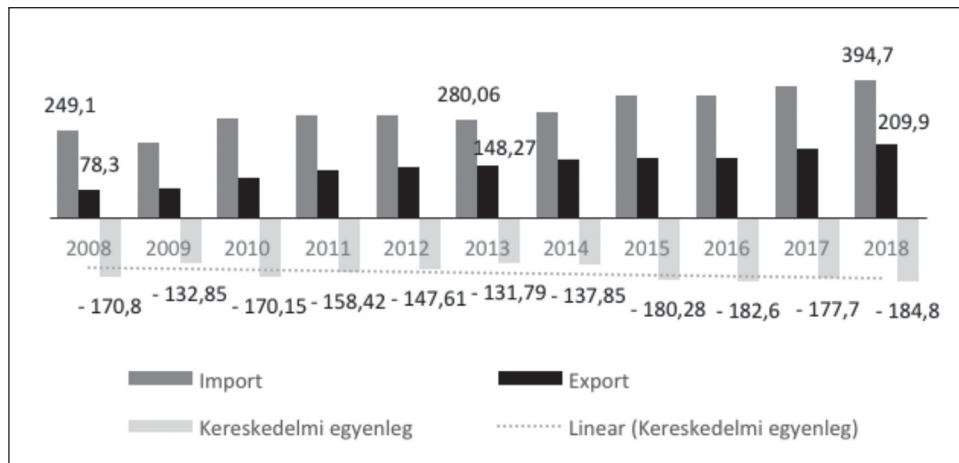
Forrás: Európai Bizottság, Kereskedelmi Főigazgatóság (DG Trade)

4. A kereskedelmi és beruházási kapcsolat néhány jellemzője

A bilaterális kereskedelmi kapcsolatok elemzése során röviden említést kell tenni a beruházási kapcsolatok alakulásáról is. Erre annak ellenére is szükség van, hogy a védintézkedések és a beruházási dinamika között nincs kimutatható korreláció, abból a megfontolásból kiindulva, amely szerint a vállalati geökonómia tanulmányozásához a háttérország kereskedelmi gyakorlatának ismertetése is elengedhetetlen.

Az Európai Parlament¹⁹ 2019 januári kimutatásában rávilágít, hogy a bilaterális kereskedelmi kapcsolatokhoz az USA és Kína közötti stratégiai versengést is vizsgálni kell, ugyanis a Trump-adminisztráció által folytatott erőteljesen realista és merkantilista új kereskedelempolitika az EU által preferált multilateralizmus gyengüléséhez vezet. Egyfajta EU-Kína-USA háromszög alakul tehát ki, amelyben egyre nehezebben tud lavírozni az EU. A teljesebb kereskedelmi képhez hozzátartozik, hogy az EU-nak az árukereskedelmet tekintve mintegy 176 milliárd eurós kereskedelmi hiánya volt Kínával szemben, miközben az uniós vállalatok jelentős piacrajutási akadályokkal szembesültek.

1. ábra: Kereskedelmi egyenleg az EU és Kína között (2008 és 2018 közötti időszakban, mrd euróban)

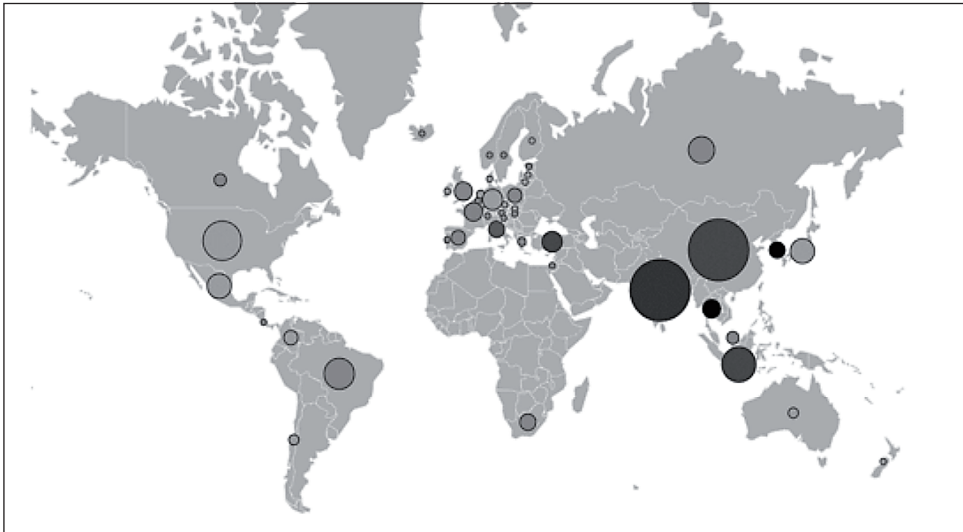
Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

Az Európai Bizottság a kereskedelem és a beruházások útjában álló akadályokról szóló 2018-ra vonatkozó jelentésében²⁰, Kína átvette a vezetést és a legtöbb korlátozást vezette be az uniós exporttal és beruházásokkal szemben. Az Európai Parlament elemzésében²¹ szintén szerepel a kínai állami vállalatok és a támogatások kiterjedt mivolta. A Forbes Global 2000-es²² listáján a kínai vállalatok már megelőzik a jelentősebb uniós tagállamokból származó nagyvállaltokat. A kínai vállalatok az iparpolitikán keresztül, a támogatások által versenytársai lettek ebben az értelemben az európai vállalatoknak. Az Európai Parlament elemzése szerint növekednek a geökonómiai játszmák, amelyben egyfajta G-2 világ létrejötte sem kizárható, amelyben az USA és Kína játssza a főszerepet. De felvetődik az is, hogy ezt akár G-0-nak is lehetne nevezni, ahol nincs egyetlen ország sem, amely teljes mértékben meghatározza a világpolitika napirendjét.

Az Európai Parlament a világkereskedelem trendjeit összegző tanulmányában megállapítja, hogy az Európai Unió továbbra is a világ legnagyobb integrált gazdasági térsége. Rávilágít, arra, hogy Kína, illetve az Egyesült Államok nem különböztetik meg a gazdasági érdekeket a geopolitikai érdekektől, és megfigyelhető, hogy egyre inkább ezt teszi az EU is. Az EU stratégiai érdekei közé tartozik a szabályokon alapuló, szabad és tisztességes kereskedelem fenntartása. Így érdekében áll a multilateralizmus és a WTO működőképességének biztosítása és a kiterjedt szabadkereskedelmi hálózat fenntartása és bővítése. 1994-es létrejöttével, a WTO a

legfontosabb intézményét jelenti a nemzetközi kereskedelemnek, 2019-ben összesen 164 tagja van, akik lefedik a világkereskedelem mintegy 98%-át. A tanulmány négy jelentős folyamatra világít rá a világkereskedelemben: a globális értékláncok fejlődésére, a szolgáltatásKERESKEDELEM növekedésére (beleértve a digitális kereskedelmet és az e-kereskedelmet is), a beruházások növekedésére, illetve a fejlődő országok növekvő szerepére. A globális értékláncok elemzése alapján megállapítható, hogy azok jelentős részt az USA-ra, Kínára, illetve Németországra koncentrálnak, ezt követően Japán, Kanada, az Egyesült Királyság és Olaszország szerepel a sorban. A szolgáltatásKERESKEDELEM robbanásszerű növekedését jól jelzi, hogy az, mintegy 240%-kal növekedett a WTO létrejötte óta, azonban a közelmúltban már inkább jelentős csökkenést lehet megfigyelni. Az EU a legnagyobb FDI kibocsátó a világon.²³

2. ábra: SzolgáltatásKERESKEDELMi KorlátozottSági Mutató

Forrás: OECD – STRI Report

Kína a világ 2. legjelentősebb gazdaságává vált és ezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobb szerepet szeretne betölteni a nemzetközi gazdasági kormányzásban is. 2018-ban Kína az EU 2. legfontosabb kereskedelmi partnere, Kína legjelentősebb kereskedelmi partnere pedig az EU, illetve az USA. A kereskedelmi kapcsolat jelentős és mindeket fél érdekében áll a nyitott és jelentős kereskedelmi kapcsolat. Sokat fejlődött, de Kína WTO csatlakozásával sem oldódott meg minden probléma. Továbbra is gondot

jelent, és az uniós vádak részét képezik a következők: az átláthatóság hiánya, a diszkrimináció a külföldi vállalatok ellen, az erős állami beavatkozás a gazdaságba, illetve a szellemi tulajdonjogok nem megfelelő védelme.

Kína a világon a legtöbbet exportál, bár ezzel párhuzamosan az importja is jelentős. Meghatározó többletet mutat a kereskedelmi mérlege. Ugyanez a kép az EU esetén meglehetősen kiegyenlített, azonban kis mértékben hiányos. Kereskedelmi szempontból tehát levonható az a konklúzió, amely szerint a három nagyhatalom Kína, USA és EU.

Az EU és Kína között a 2013-ban indult beruházási tárgyalások komplexek, többek között kínai részről a beruházásokkal szemben gőrdített akadályok, valamint a jelentős gazdaságba történő állami beavatkozás miatt. A piacgazdasági státuszhoz a legtöbb kritériumot ma sem teljesíti Kína. A tárgyalások lezárásának jelenlegi céldátuma 2020-ra tehető. A beruházási tárgyalásokról azért is érdemes szó ejteni, mert ez az a terület, ahol nagy valószínűség szerint a felek előrelépést fognak elérni a közeljövőben, mint ahogy már a földrajzi árujelzőkre vonatkozó megállapodás esetén történt. Az EU a korábban kialakított Kína stratégiájával összhangban tehát szorosabbra fűzné a beruházási kapcsolatait Kínával.

5. Összegzés

Összegezve elmondható, hogy az EU által bevezetett védintézkedéseknek van geopolitikai-geoökonómiai hatása. Tekintettel az EU kereskedelempolitikájának globális jellegére a defenzív kereskedelmi intézkedéseknek a hatása túlmutat azok valós reálgazdasági jelentőségén. Uniós részről elsődleges cél a kereskedelmi nyitottság megőrzése és az elköteleződés megerősítése, valamint a szabályokon alapuló tisztességes kereskedelmi rendszer fenntartása. A kereskedelempolitika területén kiemelten érvényes az EU-Kína kapcsolatot jellemző tételmondat, amely szerint a felek egyszerre együttműködési partnerek és rendszerszintű riválisok. Ajánlasként megfogalmazható, hogy továbbra is szükséges erősíteni az kooperációt a közös érdeklődésre számot tartó területeken. Alapfelvetésem, hogy a gyakran emlegetett hatalmi átrendeződéssel párhuzamosan „új geoökonómiai világrend” is kialakulóban van. Ennek egyik sajátossága a nagyhatalmi rivalizálás, amelynek fő színtere az Egyesült Államok és Kína, azonban geoökonómiai értelemben ebben az Európai Unió is szerepet játszik. A luttwaki értelemben vett geoökonómia erőteljes visszatértéről lehet beszélni, amely szerint a gazdasági eszközök használata intenzívebbé válik a stratég-

giai célok elérése érdekében. Egyik feltételezésem a nemzetközi szakirodalom alapján, hogy ennek következtében a jogi eszközök és azok multilaterális intézmények is jelentős változásokon esnek át, amelyek a nemzetközi kereskedelmet és beruházásokat szabályozzák. Ez azzal is együtt jár, hogy az egyensúly a gazdaság és a biztonság között is jelentősen megváltozik, mégpedig, úgy, hogy egyre inkább a gazdasági szféra az egyes államok, integrációs blokkok biztonsági céljainak a részévé válik. A gazdasági interdependenciák és a kereskedelem útjába álló akadályok (vám jellegű és nem vámjellegű akadályok) lebontására *win-win* helyzetként kellene tekintsenek a felek, az ugyanis növeli a gazdasági hatékonyságot és hozzájárul a jólét fokozásához, a komparatív előnyök kihasználása mellett. A valóságban persze a gazdaság és a biztonság szférája nem volt teljes mértékben szétválasztható soha. Megállapítható tehát, hogy az uniós külkapcsolatok egyik legfontosabb eszköze a kereskedelempolitika és a szabadkereskedelmi elveket szem előtt tartó közös kereskedelempolitika elsődleges szerepet játszik az EU világgazdasági súlyának megőrzésében. Az EU-nak továbbra is figyelemmel kell lennie arra a tényre, amely szernit Kína kulcsfontosságú pozíciót tölt be a globális ellátási láncokban. Az ország a 2001-es Kereskedelmi Világszervezethez (WTO) történő csatlakozása óta számos reformot hajtott végre, csökkentette az általánosan alkalmazott vámok szintjét és a kereskedelmi korlátokat, de a kereskedelmi jellegű korlátozások még mindig jelentősek és jelen vannak, a nemzetközi szintéren a kereskedelmi protekcionizmus és a geoökonómiai viaskodások visszatértével egyidejűleg.

JEGYZETEK / NOTES

1. Bernek Ágnes (2018): Közép- és Kelet-Európa a 21. századi geopolitikai /geo-ökonómiai stratégiáiban 91-93. old.
2. Uri Dadush & Guntram Wolf (2019) The European Union's response to the trade crisis. Bruegel Institute.
3. Európai Parlament (2019): Free trade or geo-economics? Trends in world trade.
4. Bernek (2018) 80-85. old.
5. Szilágyi István rámutat, hogy a kifejezést először Jacques Boudeville használta 1966-ban a Problems of Regional Economic Planning című művében
6. Wigell, Mikael & Scholvin, Sören & Aaltola, Mika (2019): Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century. The Revival of Economic Statecraft
7. Blackwill, Robert, & Harris, Jennifer (2016): War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge University Press.
8. Lim, Kean. (2010): On China's growing economic influence and the evolution of variegated capitalism. Geoforum. 41. 677-688. 10.1016/j.geoforum.2010.04.003.
9. Roberts, Anthea and Choer Moraes, Henrique and Ferguson, Victor, Toward a Geoeconomic Order (May 16, 2019). 22 Journal of International Economic Law 4.
10. Megan Dee & Jens L. Mortensen (2014): European Policy Brief – Global Re-Ordering: Evolution through European networks – Responding to new powers: The EU's global trade strategy moving forward
11. Mark Leonard, ed., Connectivity Wars: Why Migration, Finance and Trade Are the Geo-Economic Battlegrounds of the Future (London: European Council on Foreign Relations, 2016).
12. O'Rourke, Kevin (2007): Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium (The Princeton Economic History of the Western World)
13. Patricia Wruuck (2015): The Political Economy of Anti-dumping Protection. Springer International Publishing
14. Európai Bizottság, DG Trade Kereskedelmi Védelmi Intézkedések
15. Európai Bizottság (2019): Annual Report on the EU's Anti-Dumping, Anti-Subsidy and Safeguard activities.
16. Európai Bizottság (2017): Commission Staff Working Document on Significant Distortions in the Economy of the People Republic of China for the Purposes of Trade Defence Investigations

17. <https://www.worldsteel.org/media-centre/press-releases/2020/Global-crude-steel-output-increases-by-3.4--in-2019.html>
18. Global Trade Alert <https://www.globaltradealert.org> (Utolsó letöltés dátuma: 2020.01.10.).
19. Európai Parlament elemzése
20. Jelntés-kereskedelem útjában álló akadályok COM, 2018
21. European Parliament (2019): Free trade or geo-economics? Trends in world trade.
22. Forbes Global 2000 <https://www.forbes.com/consent/?toURL=https://www.forbes.com/global2000/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020.01.30.).
- 23 Európai Parlament (2019)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Berneke Ágnes (2018): Geopolitika és/vagy geoökonómia – A 21. század világ-gazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. (Geopolitics and/or Geo-economics – The Correlations between Global Economic and Political Developments).
- Blackwill, Robert & Harris, Jennifer (2016): War by Other Means: Geoeconomics and St tecraft. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Bungenberg, Marc & Hahn, Michael & Herrmann, Christoph & Müller-Ibold, Till (2018): The Future of Trade Defence Instruments – 2018: Global Policy Trends and Legal Challenges.
- Csizmadia Norbert (2016): Geopillanat – A 21. század megismerésének térképe. L'Harmattan.
- Dadush, Uri & Wolf, Guntram (2019): The European Union's response to the trade crisis
- Dee, Megan & L. Mortensen, Jens (2014): European Policy Brief – Global Re-Ordering: Evolution through European networks – Responding to new powers: The EU's global trade strategy moving forward.
- Európai Bizottság (2017): Commission Staff Working Document on Significant Distortions in the Economy of the People Republic of China for the Purposes of Trade Defence Investigations
- Európai Bizottság (2019): Annual Report on the EU's Anti-Dumping, Anti-Subsidy and Safeguard activities.
- Európai Bizottság (2019): Report on Trade and Investment Barriers (1 January 2018 – 31 December 2018).

- Európai Parlament (2019): Free trade or geo-economics? Trends in world trade. Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods/data/database> (Utolsó megtekintés: 2020.01.10.).
- Leonard, Mark (2016): Connectivity Wars: Why Migration, Finance and Trade Are the Geo-Economic Battlegrounds of the Future (London: European Council on Foreign Relations).
- Lim, Kean. (2010): On China's growing economic influence and the evolution of variegated capitalism. *Geoforum*. 41. 677-688. 10.1016/j.geoforum.2010.04.003.
- Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, V. 17, Summer.
- O'Rourke, Kevin (2007): Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium (The Princeton Economic History of the Western World).
- OECD (2019): <https://www.oecd.org/trade/topics/services-trade/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020.01.10)
- Roberts, Anthea & Moraes, Henrique Choer & Ferguson, Victor (2018): *Geoeconomics: The Variable Relationship Between Economics and Security*.
- Szilágyi István (2018): *Geopolitika*. Pallas Athene Kiadó, Budapest 376. old
- Wigell, Mikael & Scholvin, Sören & Aaltola, Mika (2019): *Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century. The Revival of Economic Statecraft*.
- Wruuck, Patricia (2015): *The Political Economy of Anti-dumping Protection*. Springer International Publishing

CSENGER Ádám

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: adamcsenger@yahoo.com

KÍNAI BEFOLYÁS AUSZTRÁLIÁBAN

CHINESE INFLUENCE IN AUSTRALIA

ABSTRACT

This paper's aim is to present the nature and extent of Chinese influence in Australia. For a number of years, Australia has experienced attempts by China to gain influence across a range of areas, including the economy, politics, higher education, Chinese social organisations and Chinese-language media. Since its two biggest partners are the US and China, Australia is walking a tightrope trying to have a good relationship with both countries, which is made more difficult by Chinese attempts to gain influence. China's activities have been at the forefront of public affairs in Australia since it was revealed in 2017 that the Australian Security Intelligence Organisation had previously warned the main political parties of the dangers posed by political actors with connections to the Communist Party of China. As a result, laws relating to political donations, activities done on behalf of foreign actors and espionage have been tightened. Laws relating to national security and the national interest have been invoked in order to block the sale of economic and infrastructural assets to partly state-owned Chinese investors. Laws, however, do not apply in the same way and are therefore less efficient in halting Chinese influence in the areas

of higher education, social organisations and the media, sectors which are significant not least due to the high number of Chinese students/nationals and Australians of Chinese ethnicity. In these fields, efficient action against Chinese influence might involve ensuring that the relevant supervisory bodies operate properly and independently, freedom of speech is unimpeded and the media can perform its critical role without restrictions.

Kulcsszavak: befolyás, Kína, Ausztrália, politika, gazdaság, felsőoktatás, média

Keynotes: influence, China, Australia, politics, economy, higher education, media

1. Bevezetés

Az utóbbi években Kína erősödésével Ausztrália egyre inkább kényes helyzetben találja magát, hiszen a hosszú évtizedek óta szövetségesnek számító Egyesült Államok mellett immár Kína a másik legfontosabb partnere: az előbbi Ausztrália legjelentősebb katonai szövetségese,¹ az utóbbi pedig a legnagyobb kereskedelmi partnere.² A közelmúltbeli ausztrál kormányok álláspontja szerint az országnak nem kell választania az USA és Kína között, hanem mindkét országgal jó kapcsolatot kell fenntartania.³ Ez természetesen ügyes egyensúlyozást igényel, ráadásul az ország helyzetét jelentősen megnehezíti, hogy Kína Ausztráliában bizonyos területeken befolyásra igyekszik szert tenni. Ez a sokak által helytállónak vélt megállapítás heves vitákat vált ki, kiváltképp a politikai életben, mivel ellenzői (és természetesen Kína) szerint alaptalan vagy túlzó vádaskodásról, Kína-ellenességről, vagy egyenesen idegengyűlöletről és rasszizmusról van szó. Jelen elemzés remélhetőleg meggyőzően mutatja be, hogy Kína és a hivatalos nacionalista ideológiájával egyetértő állampolgárai valóban komoly veszélyt jelentenek az ausztrál értékekre és intézményrendszerekre a gazdaság, a politika, a kínai nyelvű média, a kínai társadalmi szervezetek és a felsőoktatás terén.

2. Gazdaság

Kína meghatározó szerepet játszik az ausztrál gazdaságban, amelynek függése az ázsiai országtól a jövőben még inkább fokozódni fog. Ausztrália 2007 óta az Egyesült Államok után a második legtöbb kínai befektetésben

részesülő állam, amely az elmúlt tíz évben mintegy 90 milliárd amerikai dollárnak megfelelő kínai beruházást vonzott. A legtöbb kínai befektetést vonzó szektor a kereskedelmi ingatlanpiac (a 2016-os befektetések 36 százaléka irányult ide), ezt követi az infrastruktúra (28 százaléknyi részesedéssel 2016-ban), majd az egészségügy (9 százalékos részesedéssel 2016-ban) és a mezőgazdaság (8 százaléknyi részesedéssel 2016-ban).⁴

A kínai gazdasági szereplők növekvő súlya azonban egyben aggodalmat is kivált Ausztráliában, amint ezt két nagy port felvert ügy is mutatta az elmúlt években. 2016-ban részben állami tulajdonú kínai befektetők két ausztrál nagyvállalatban, az Ausgrid áramszolgáltatóban és a S Kidman & Co Limited vágómarha-tenyésztő vállalatban próbáltak meg részesevéssé szerezni, ám az ausztrál pénzügyminiszter mindkét tranzakciót megakadályozta a nemzeti érdekekre és a nemzetbiztonságra hivatkozva (a S Kidman & Co Limited-ügylet végül módosított tulajdonosi szerkezettel, ausztrál-kínai közös vállalkozásként engedélyezve lett). Ez a két ügy azt jelzi, Ausztrália a korábbiakhoz képest nagyobb hangsúlyt fektet nemzetbiztonsági érdekeire olyan szektorokban tervezett jelentős infrastrukturális projektek kapcsán, amelyekhez Kínának regionális és világszinten stratégiai érdeke fűződik.⁵ Fontos különbség a legtöbb területen végbemenő kínai befolyásszerzéshez képest, hogy a gazdaság területén az ausztrál kormánynak törvény adta lehetőségei vannak nemzetbiztonsági kockázatnak tekintett üzleti megállapodások megakadályozására. Azt, hogy Kínának célja más országok infrastruktúrájában befolyást szerezni, jól mutatja az Ausgrid felvásárlásában érdekelt State Grid Corporation of China példája, amelynek kinyilatkoztatott célja „a párt és az állam munkájának szolgálata,”⁶ és amelynek – a kínai külügyi és stratégiai tervezéssel összhangban – jelentős tulajdona van az ausztrál és a Fülöp-szigeteki energiaszektorban, egyes leányvállalatai pedig aktívan közreműködnek erőműépítésben és számos egyéb áramszolgáltatással kapcsolatos beruházásban többek között Pakisztánban, Thaiföldön és Indonéziában.⁷

3. Politika

2017 júniusában botrányt okozott az ausztrál közéletben, amikor kiderült, hogy a három legnagyobb pártot (a Liberális Pártot, a Nemzeti Pártot és a Munkáspártot) 2015-ben figyelmeztette az ASIO nevű titkosszolgálat vezetője arra, hogy a Kínai Kommunista Párthoz (KKP) szorosan kötődő külföldi magánszemélyek megpróbálhatnak befolyást szerezni az ausztr-

rál belpolitikában. Nem egyedi esetekről volt szó,⁸ amit erősít az is, hogy kínai kötődésű ausztrál vállalatok (melyek közül többnek szoros kapcsolata van kínai állami szervezetekkel) 2013 és 2015 között több mint 5,5 millió ausztrál dollárt adományoztak a fő politikai pártoknak, ezzel pedig egyértelműen a legnagyobb külföldi kötődésű pénzforrásnak bizonyultak.⁹ Az ASIO két személyt nevezett meg a pártoknak: Huang Xiangmót és Chau Chak Winget. A két ingatlanfejlesztő, illetve vállalataik tíz év alatt kb. 6,7 millió ausztrál dollárt adományoztak a három fő pártnak,¹⁰ gyakran szövetségi vagy tagállami választási kampányok előtt.¹¹ A titkoszolgálat hangsúlyozta, hogy egyik üzletembert sem vádolják bűncselekménnyel, és az sem törvénybe ütköző, ha a pártok adományokat fogadnak el.¹² A három párt ezt követően is jelentős összegeket fogadott el a két üzletembertől, illetve munkatársaiktól.¹³

Huang 400 ezer ausztrál dollárt ígért a Munkáspártnak a 2016-os szövetségi választások előtt, ám adománya visszatartásával fenyegetett, miután a párt egyik tagja nyilvánosan elítélte Kína katonai akcióit a Dél-kínai-tengeren. Mivel a pártnak szüksége volt az adományra a választási kampányához, igyekezett rávenni Huangot az összeg átutalására. Ebbe illik látszólag legalábbis az, hogy az elítélő nyilatkozatot követő napon egy munkáspárti szenátor, Sam Dastyari egy Huanggal közös médiaeseményen azt nyilatkozta, hogy a Dél-kínai-tenger ügye Kínára tartozik (nincs rá bizonyíték ugyanakkor, hogy Dastyari tudott Huang fenyegetéséről az adománnyal kapcsolatban). Egy héttel később, amikor Huang továbbra sem utalta a pénzt, a Munkáspárt közös sajtótájékoztatót tartott vele, ahol bejelentették, hogy Huang egyik politikai szövetségese és egyben egy aktív munkáspárti tag, egy kínai üzletember lesz a végső jelölt a párt szenátusi választási listáján. Huang végül nem fizette ki a beígért adományt.¹⁴ Az üzletember mellesleg 2015-ben a kínai konzulátuson a KKP 66 éves uralma alkalmából rendezett eseményen azt mondta, „mi, külföldön élő kínaiak rendíthetetlenül támogatjuk a kínai kormány törekvését a nemzeti szuverenitás és területi egység megvédésére, és mint mindig, támogatjuk szülőhazánk fejlődését”.¹⁵ Dastyari később elveszítette tisztségét az ellenzéki árnyékkormányban, amikor kiderült, hogy Huang és egy másik kínai adományozó fizette egyes kiadásait. A szenátor érintett volt Huang ausztrál állampolgársági kérelmének ügyében is: 2016 első felében, miután a kérelem elbírálása a hatóságok vizsgálódása miatt megakadt, Huang többször kérte Dastyari segítségét ügyének előmozdításában. Dastyari irodája végül négyszer hívta a bevándorlási hivatalt a fejlemények ügyében; úgy tudni, kétszer maga Dastyari emelte fel a telefont.¹⁶

Huang a KKP-hez igazodó Kína Békés Újraegyesítését Támogató Tanács nevű lobbiszervezet ausztrál részlegének elnöke is. A szervezet szorosan kötődik a KKP Egyesült Front Munkaosztályához, amelynek feladata a párt kizárólagos hatalmának fenntartása. Az Egyesült Front Munkaosztály módszere a lobbizás befolyásos embereknél annak érdekében, hogy Pekinget támogassák, illetve azoknak az elszigetelése, akik megítélése szerint ellenségesek Pekinggel szemben. Chau Chak Winget szintén szoros szálak fűzik az Egyesült Front Munkaosztályhoz.¹⁷ Chau ezen felül egy kínai újság tulajdonosa, így gyakorlatilag együttműködik a KKP propagandaszerveivel, ráadásul a tagsága egy tartományi Kínai Népi Politikai Tanácsadó Kongresszusban is sokatmondó. Ennek a szervezetnek csak az válhat a tagjává, akit előzőleg az Egyesült Front Munkaosztály tagságra alkalmasnak nyilvánított. Mindent egybevetve a Chauhoz és Huanghoz hasonló személyekről joggal feltételezhető, hogy komoly szálak fűzik őket a KKP-hez. Ha esetleg nem is kapnak utasításokat a párttól, valószínűleg akkor is úgy érzik, kötelességük demonstrálni a hatalom felé, hogy jó párttagok és a párt érdekeinek megfelelően járnak el.¹⁸

Nem mindenki látja így a helyzetet. Geoff Raby, Ausztrália volt kínai nagykövete szerint képtelenség, hogy egy, a pekingi hierarchia alján helyet foglaló ingatlanfejlesztőt a KKP arra használja, hogy Ausztráliában tevékenykedjen az érdekében. Szerinte Chau ausztráliai adományai és kapcsolatépítése mögött a státusz és presztízs megszerzésére irányuló kínai felfogás áll.¹⁹ Hovatovább az igaz ugyan, hogy sok kínai milliárdos egyben párttag is, ám ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a párt „irányítja” őket. Kínában külön szó jelöli a kapcsolatok, kötelezettségek és viszonyosság bonyolult rendszerét: ez a guanxi, aminek jelentős része Ausztráliában korrupciónak minősülne. Kínában az ajándékozást legtöbbször a viszonyosság elvárása kíséri, de ez nem azt jelenti, hogy amikor például Huang visszavonta ígéretét az adományával kapcsolatban, ezt minden kétséget kizáróan a KKP utasítására tette – az is lehet, hogy személyes meggyőződésből cselekedett, és a meggyőződése éppenséggel egybeesik a KKP irányvonalával.²⁰ Mindenesetre az mindenképpen sokatmondó, hogy az ASIO néven nevezte a két üzletembert. Az ausztrál titkosszolgálatok egyöntetű véleménye szerint a KKP beavatkozik az ausztrál állami intézményrendszer működésébe és politikai adományokkal szerez befolyást.²¹

4. Média

A kínai állami propaganda jelenléte az ausztráliai kínai nyelvű médiában nagyon jelentős: John Fitzgerald ausztrál egyetemi tanár szerint e média nagyjából fele szoros kapcsolatban áll a kínai kormánnyal, a fő angol nyelvű kínai újságok pedig gyakorlatilag propagandaszócsovek.²² A KKP-közeli újságok híreit és szerkesztőségi cikkeit, továbbá csaknem az összes ausztráliai kínai rádióadót gyakorlatilag Pekingben szerkesztik, de a többi újság és adó egy része sem teljesen független.²³ Az irányítás célja a KKP üzenetének megjelenítése, a párt intézkedéseinek kedvező színben való feltüntetése és a külföldön élő kínaiak szemében a párt legitimitásának biztosítása.²⁴

Ausztráliában a kínai nyelvű médiát a pekingi hatóságok érdekeit képviselő helyi ügynökök figyelik, és ha a tartalom eltér a KKP irányvonalától, az adott médiumot megfenyegetik, hogy kínai székhelyű vállalatok nem fognak többet reklámozni benne. Továbbá ha ausztráliai kínai bolttulajdonosok és vallásos személyek a KKP-vel szemben kritikus kiadványokat árulnak (különös tekintettel a Falun Gong vallási mozgalom kiadványaira), annak Kínában élő családtagjaik és barátaik viselik a következményeit.²⁵ Peking a kínai nyelvű ausztrál közösségi oldalakat is hatékonyan cenzúrázza. A közösségi média használata igencsak elterjedt az ausztráliai kínaiak körében: csak a Weibo nevű platformon havonta 2,1 millió bejegyzés születik az országban. Az ausztrál közszolgálati adók, az ABC és az SBS a közösségi médián keresztül érik el az ausztráliai kínai nyelvű közönségüket, azonban tartalmukat folyamatosan cenzúrázzák és törlik, a kínai kormány ugyanis az ellenőrzése alatt tartja ezeket az oldalakat is.²⁶

A kínai befolyás mindezen felül immár nem csak a kínai nyelvű médiában érhető tetten: az egyik legnagyobb független ausztrál könyvkiadó, az Allen & Unwin 2017 novemberében elhalasztotta egy ausztrál szerző, Clive Hamilton könyvének megjelentetését, amelynek témája a kínai kormány széleskörű befolyása Ausztráliában. A kiadó kínai jogi lépésektől (például rágalmazási vádaktól) tartva döntött így.²⁷ A könyv megjelentetését az Allen & Unwin utóbb nem vállalta, ahogy két másik kiadó sem,²⁸ végül a Hardie Grant Publishing adta ki 2018-ban.

5. Társadalmi szervezetek és felsőoktatás

Ausztráliában egyes kínai csoportok különböző ügyek kapcsán időnként harciasan kiállnak a KKP álláspontja mellett. Miután 2016 nyarán

egy hágai székhelyű nemzetközi bíróság kimondta, hogy Kínának nincs joga az egész Dél-kínai-tenger felett fennhatóságot követelni, a Kínai Egyesületek Ausztráliai Fővárosi Területi Szövetsége a miniszterelnöknek írt levélben ítélte el őt Ausztráliának a dél-kínai-tengeri vitában kifejtett álláspontja miatt, mivel szerintük az „sérti a kínai ausztrálok érzéseit”.²⁹ Melbourne-ben ezerötszáz ausztráliai kínai tüntetett az utcákon a hágai bírósági döntés ellen. Fitzgerald szerint számos ausztráliai kínai társadalmi szervezetnek szoros kötődése van a kínai kormányhoz, ugyanakkor nem biztos, hogy a kínai kormány „irányítja” őket.³⁰ Annyi viszont bizonyos, hogy ezek a szervezetek aktívan képviselik a kormány álláspontját. Ausztráliában élő, a KKP-vel nyilvánosan egyet nem értő kínaiak beszámolóiban szerepel többek között kínai szervezetekből való kizárás, kellemetlen kérdéseket feltevő riporterek kínai közösségi eseményekről való kidobása, kínai közösségi csoportok megfigyelése, időnként pedig megemlítik a kínai konzulátus irányító és „eligazító” szerepét is. Vannak, akiket Kínába való utazásuk során őrizetbe vettek és kihallgattak, ahogy ez 2017-ben megtörtént Chongy Fenggel, egy sydney-i egyetemi tanárral is. Az ő véleménye szerint vannak ugyan olyan ausztráliai kínai közösségi vezetők, akiknek a KKP-vel egyező nézeteik vannak, a többség azonban személyes haszonszerzés céljából áll a KKP oldalára.³¹

Az oktatás Ausztrália szolgáltatóiparának egyik legfontosabb része, sok egyetem számára pedig nélkülözhetetlenek a teljes tandíjat fizető külföldi diákok, mert általuk tudják a hazai diákok tandíját csökkenteni, valamint kutatásokat folytatni.³² Az ausztrál egyetemeken jelenleg kb. 160 ezer kínai diák tanul, akik a külföldi diákok mintegy negyven százalékát teszik ki,³³ így az ausztrál egyetemek egyre inkább függenek a kínai diákok által fizetett tandíjtól (egyes esetekben pedig kínai jötevők adományaitól is). A félelmek szerint Peking arra használja befolyását (például a kínai nagykövetségen és konzulátusokon keresztül), hogy elfojtsa a kritikus hangokat a felsőoktatásban.

Egyes kínai diákok már a 2008-as pekingi olimpia idején is aktivizálták magukat: az olimpiai láng canberrai átadásán a Kína-ellenes tüntetők hangját elnyomta³⁴ a kínai konzulátus által szervezett és pénzelt tízezer egyetemi diák ellentüntető, akiket két másik tagállamból szállítottak bérelt buszok a helyszínre.³⁵ Azóta a kínai diákok számának növekedésével párhuzamosan tovább nőtt egyes diákok hajlandósága arra nézve, hogy hangot adjanak nemtetszésüknek, ha szerintük Kínát „bántják”. Az elmúlt években több ilyen, Ausztráliában és Kínában egyaránt nagy port felvert eset történt különböző egyetemeken, amelyek kiváltó oka az volt, hogy egyes kínai

diákok szerint a hazájukkal kapcsolatos tananyag helytelen vagy inzultáló volt. Az egyik esetben egy egyetemi előadó Tajvant és Hongkongot külön országgént tüntette fel. Egy másik eset során Tajvan szintén önálló államként szerepelt az előadásban; a nemtetszésüknek hangot adó diákok reakciójáról felvétel készült, melyen hallható, hogy szerintük az előadó „rossz érzést kelt bennük”, holott „tiszteletet kellene tanúsítania” irányukban. Egy helyi kínai nyelvű honlap megjelentette a felvételt, ami vezető hírré vált a közösségi médiában. A többi vitás eset egyike során az előadó egy elavult térképet használt, amin Kína által követelt területek Indiához tartozóként voltak feltüntetve; egy másik előadó angol és kínai nyelvű írásban figyelmeztette diákjait a puskázással kapcsolatban; végül pedig egy tesztben szereplő kérdés azt sugallta, hogy a kínai tisztviselők csak akkor mondanak igazat, ha részek vagy felelőtlenek. Ez utóbbi előadót az egyetem felfüggesztette, a régi térképet használó, illetve a puskázás ellen fellépő tanárok bocsánatot kértek, a Tajvant független államként megnevező tanár egyeteme pedig közleményt adott ki, melyben tanárait és diákjait egyaránt a kulturális különbségek tiszteletben tartására szólította fel. Ez utóbbi egyetem szóvivője azt nyilatkozta az eset kapcsán, hogy tárgyaltak a kínai konzulátussal is, melynek oktatási tanácsadója egyébként arra szólította fel az egyetemet, hogy cselekedjen gyorsan az ügyben, mivel az előadó az „egy Kína” elvét érintette.³⁶

Állítólag a kínai nagykövetség állt a mögött, hogy Li Keqiang kínai miniszterelnököt 2017-es ausztráliai látogatása során egy kínai diákszervezetek által szervezett gyűlés fogadta.³⁷ Az egyik, tanára által „megsértett” diák pedig azt mondta, mióta ügyéről beszámolt a kínai sajtó, a kínai konzulátus eseményeire rendszeresen meghívják, az pedig jelentéseket kér tőle az egyetemén tanuló kínai diákokat érintő eseményekről.³⁸ Erős a gyanú mind ezen felül, hogy bizonyos kínai diákszervezeteket a kínai kormány irányít, és feladataik közé tartozik a kínai diákok megfigyelése és a hivatalos kínai nézetektől eltérő véleményt megfogalmazó egyetemi oktatókkal szembeni fellépés.³⁹ A diákok megfigyelése azt is eredményezi, hogy a hivatalostól eltérő nézeteket valló kínai diákok „cenzúrázzák magukat”, mivel jól tudják, hogy figyelhetik őket.⁴⁰ Az ausztrál kormány ezekre a diákszervezetekre az ausztrál értékekre nézve komoly veszélyként tekint. Ezt mutatja, hogy 2017 októberében az ausztrál külügyminiszter, Julie Bishop arra szólította fel a KKP-vel kapcsolatban álló kínai egyetemi diákokat, hogy tartsák tiszteletben a szólásszabadságot. Nem sokkal korábban a külkereskedelmi és külügyminisztérium vezetője, Frances Adamson figyelmeztette az ausztrál egyetemeket, hogy álljanak ellen a külföldi beavatkozási kísérleteknek.⁴¹

A kínai diákok magatartásának megítélése mindazonáltal nem egyszerű. Abban sok egyetemi oktató egyetért, hogy egyes diákok nacionalista szemlélete hatással van az órákon történő véleménynyilvánításra. Természetesen nem a nézetek kifejtésével van gond, hanem azzal, hogy bizonyos esetekben kínai diákok nem akarnak teret engedni az általuk Kínával szemben kritikusként ítélt véleményeknek, akár tanárok, akár diákok véleményéről van szó. Az ilyen, egyes egyetemi diákokhoz, esetleg kisebb csoportjaikhoz köthető esetek mögött azonban alighanem tévedés lenne a kínai hatóságok ténykedését látni: sokkal inkább úgy tűnik, hogy az ilyen megnyilvánulások a diákok őszinte, nyugati szemmel furcsának tűnő meggyőződéseit tükrözik.⁴² A Kínára már egy ideje jellemző nacionalizmus az ottani oktatási rendszer része is, így nem csoda, hogy sok diák nem úgy tekint a Kínában kényesnek számító témákkal kapcsolatos különböző véleményekre, mint amik vita tárgyát képezhetik, hanem személyes sértésnek veszi őket. Ez a hozzáállás természetesen nem illeszkedik az ausztrál egyetemek oktatási rendszeréhez és értékeihez. Az ausztrál felsőoktatásnak az is komoly gondot okoz, hogy a kínai diákok által nehezményezett eseteket és a velük kapcsolatban kifejtett nacionalista nézeteiket, miután a diákok beszámolnak róluk a közösségi médián, sokszor felkapja a kínai sajtó és a kínai internetes közösség, olykor pedig kínai diplomaták is támogatásukat fejezik ki, ha nem is nyíltan. Mindez jelentősen megnöveli az eredeti események súlyát.⁴³

6. Összefoglalás

Kína aktívan törekszik arra, hogy határain túlnyúló politikai befolyáshoz jusson. Ez egy globális stratégia részét képezi, Xi Jinping elnöksége alatt pedig a külföldi befolyásszerzési kísérletek felerősödtek.⁴⁴ Felvetődik tehát a kérdés: hogyan védekezhet Ausztrália? A releváns törvények szigorítása feltétlenül szükségesnek tűnt, hiszen a vázolt időszakban az ország azon kevés nyugati demokráciák egyike volt, amelyekben törvényesek a külföldről érkező politikai adományok.⁴⁵ Ez meg is történt: 2018 decemberében életbe lépett a Foreign Influence Transparency Scheme elnevezésű törvény-csomag, melynek célja az ausztrál kormányban és politikában megnyilvánuló külföldi befolyás jellegének, szintjének és kiterjedésének megjelenítése a nyilvánosság számára. A törvények értelmében magánszemélyeknek és szervezeteknek regisztrálniuk kell bizonyos tevékenységeket (parlamenti és általános politikai lobbizás, kommunikációs tevékenység, pénz vagy értékes dolgok juttatása), amennyiben azokat külföldi megbízó (kor-

mány, politikai szervezet, kormányhoz kötődő magánszemély vagy szervezet) érdekében végzik. A regisztrált részletek nyilvánosan hozzáférhetőek az interneten.⁴⁶ A külföldi adományokat betiltották, továbbá a kémkedéssel kapcsolatos törvényt is megszigorították.⁴⁷

A szigorúbb törvények mellett rendkívül fontos a demokratikus berendezkedés többi elemének megfelelő és hatékony működése is. Biztosítani kell, hogy a végrehajtó hatalmat korlátozó bírósági rendszer, valamint a médiát és egyéb társadalmi intézményeket felügyelő szervek függetlenül és megfelelően végzik a munkájukat, az egyetemi oktatók véleménynyilvánításának szabadságát biztosító jogszabályoknak, a szólás- és gyülekezési szabadságnak és a média ellenőrző szerepének pedig a legmesszebbmenőkig érvényesülnie kell. A cenzúrázott kínai nyelvű média elkülönülését a fősodrású ausztrál médiától Sun Wanning, a University of Technology Sydney tanára szerint ellensúlyozni lehetne az ausztrál média kulturális értelemben vett színesebbé tételével. Szerinte ehhez szükség lenne arra, hogy a tartalom változatosabb legyen, csakúgy, mint a munkatársak etnikai összetétele. Ezen felül ösztönözni kellene a kétnyelvű tartalmak gyártását és a fősodrású és az etnikai alapú média közötti átjárást.⁴⁸

Mint láttuk, a kínai befolyásolási törekvések mögött jórészt a kínai állam áll valamilyen formában, ez azonban nem mindig vehető biztosra, bizonyos esetekben pedig arról van szó, hogy magánszemélyek meggyőződésből cselekednek a hivatalos kínai állásponttal megegyező módon. Ha mindez Ausztrália törvényeit nem is sérti, veszélyezteti a nemzeti szuverenitást, a politikai rendszerbe vetett bizalmat, az ország nemzetbiztonsági és gazdasági érdekeit, valamint a társadalmi berendezkedés alapját jelentő értékeket. A Kínával való kapcsolatban rengeteg nagyszerű gazdasági és egyéb lehetőség rejlik, amiket Ausztrália érthető módon szeretne kiaknázni, azonban az ország nem hagyhatja, hogy egy totalitárius állam és az ausztrál szabályokat és értékeket nem tisztelő polgárai, akár közvetlenül, akár közvetve, aláássák intézmény- és értékrendszerét.

JEGYZETEK / NOTES

1. Dr Church, Nathan: The Australia-United States defence alliance. Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/BriefingBook44p/AustUSDefence
2. China country brief. Australian Government – Department of Foreign Affairs and Trade, <http://dfat.gov.au/geo/china/pages/china-country-brief.aspx>
3. Dr Church, Nathan: The Australia-United States defence alliance. Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/BriefingBook44p/AustUSDefence
4. KPMG és The University of Sydney (2017): Demystifying Chinese Investment in Australia. KPMG, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/au/pdf/2017/demystifying-chinese-investment-in-australia-may-2017.pdf>. 4-19. old.
5. Uo.
6. Wade, Geoff (2015): State Grid and Australia's national security interests. The Strategist, <https://www.aspistrategist.org.au/state-grid-and-australias-national-security-interests/>
7. Uo.
8. Kennedy, Ed (2017): Foreign Donations, Local Politics: China's Australia Influence. The Diplomat, <https://thediplomat.com/2017/07/foreign-donations-local-politics-chinas-australia-influence/>
9. Uhlmann, Chris (2016): Australian businesses with close ties to China donated \$5.5m to political parties, investigation shows. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2016-08-21/australian-groups-strong-ties-china-political-donations/7768012>
10. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Flitton, Daniel és Baker, Richard (2017): ASIO warns political parties over foreign donations. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-warns-political-parties-over-foreign-donations/8590162>
11. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard és Flitton, Daniel (2017): ASIO warns parties that taking China cash could compromise Australia. The Age, <http://www.theage.com.au/national/investigations/asio-warns-parties-that-taking-china-cash-could-compromise-australia-20170602-gwjc8t.html>
12. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard, Flitton, Daniel és Koloff, Sashka (2017): ASIO investigation targets Communist Party links to Australian political system. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-china-spy-raid/8589094>
13. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Flitton, Daniel és Baker, Richard (2017): ASIO warns political parties over foreign donations. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-warns-political-parties-over-foreign-donations/8590162>

- abc.net.au/news/2017-06-05/asio-warns-political-parties-over-foreign-donations/8590162
14. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard és Flitton, Daniel (2017): ASIO warns parties that taking China cash could compromise Australia. The Age, <http://www.theage.com.au/national/investigations/asio-warns-parties-that-taking-china-cash-could-compromise-australia-20170602-gwjc8t.html>
 15. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard, Flitton, Daniel és Koloff, Sashka (2017): ASIO investigation targets Communist Party links to Australian political system. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-china-spy-raid/8589094>
 16. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard és Flitton, Daniel (2017): ASIO warns parties that taking China cash could compromise Australia. The Age, <http://www.theage.com.au/national/investigations/asio-warns-parties-that-taking-china-cash-could-compromise-australia-20170602-gwjc8t.html>
 17. Uo.
 18. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard, Flitton, Daniel és Koloff, Sashka (2017): ASIO investigation targets Communist Party links to Australian political system. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-china-spy-raid/8589094>
 19. Uo.
 20. Varrall, Merriden (2017): Four Corners sees the Party-state in all the shadows. The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/seeing-party-state-all-shadows>
 21. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard és Flitton, Daniel (2017): ASIO warns parties that taking China cash could compromise Australia. The Age, <http://www.theage.com.au/national/investigations/asio-warns-parties-that-taking-china-cash-could-compromise-australia-20170602-gwjc8t.html>
 22. Uhlmann, Chris (2016): Australian businesses with close ties to China donated \$5.5m to political parties, investigation shows. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2016-08-21/australian-groups-strong-ties-china-political-donations/7768012>
 23. Fitzgerald, John (2016): Beijing's guoqing versus Australia's way of life. Inside Story, <http://insidestory.org.au/beijings-guoqing-versus-australias-way-of-life/>
 24. Groot, Gerry (2015): The Expansion of the United Front Under Xi Jinping. The China Story, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2015/forum-ascent/the-expansion-of-the-united-front-under-xi-jinping/>
 25. Fitzgerald, John (2016): Beijing's guoqing versus Australia's way of life. Inside Story, <http://insidestory.org.au/beijings-guoqing-versus-australias-way-of-life/>
 26. Uo.

27. Wen, Philip (2017): Australian publisher delays book alleging China influence in Australia. Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-australia-china/australian-publisher-delays-book-alleging-china-influence-in-australia-idUSKBN1DD0EF?il=0>
28. Silent Invasion: China's Influence in Australia. Clive Hamilton, <https://clive-hamilton.com/books/silent-invasion-chinas-influence-in-australia/>
29. South China Sea tribunal: Key points (2016). BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-asia-36772813>
30. Uo.
31. Riordan, Primrose (2017): Chinese Australians speak out against Communist Party meddling. The Australian, <http://www.theaustralian.com.au/national-affairs/chinese-australians-speak-out-against-communist-party-meddling/news-story/088af871072c7672131bed225a54c209>
32. Xu, Xiuzhong (2017): Chinese Nationalism Jostles With Academic Freedom in Australia. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/world/australia/china-students-censorship.html?ribbon-ad-idx=4&rref=world/australia>
33. Robinson, Natasha (2019): Australian universities risk catastrophe due to over-reliance on Chinese students, expert warns. ABC News, <https://www.abc.net.au/news/2019-08-21/australian-universities-too-dependent-on-chinese-students-report/11427272>
34. Fitzgerald, John (2016): Beijing's guoqing versus Australia's way of life. Inside Story, <http://insidestory.org.au/beijings-guoqing-versus-australias-way-of-life/>
35. McKenzie, Nick, Baker, Richard, Koloff, Sashka és Uhlmann, Chris (2017): The party line. The Age, <http://www.theage.com.au/interactive/2017/chinas-operation-australia/soft-power.html>
36. Ho, Gwyneth (2017): Why Australian universities have upset Chinese students. BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-australia-41104634>
37. Uo.
38. Xu, Xiuzhong (2017): Chinese Nationalism Jostles With Academic Freedom in Australia. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/world/australia/china-students-censorship.html?ribbon-ad-idx=4&rref=world/australia>
39. Greene, Andrew és Dziedzic, Stephen (2017): China's soft power: Julie Bishop steps up warning to university students on Communist Party rhetoric. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-10-16/bishop-steps-up-warning-to-chinese-university-students/9053512>
40. Xu, Xiuzhong (2017): Chinese Nationalism Jostles With Academic Freedom in Australia. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/>

- world/australia/china-students-censorship.html?ribbon-ad-idx=4&rref=world/australia
41. Greene, Andrew és Dziedzic, Stephen (2017): China's soft power: Julie Bishop steps up warning to university students on Communist Party rhetoric. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-10-16/bishop-steps-up-warning-to-chinese-university-students/9053512>
 42. Ho, Gwyneth (2017): Why Australian universities have upset Chinese students. BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-australia-41104634>
 43. Xu, Xiuzhong (2017): Chinese Nationalism Jostles With Academic Freedom in Australia. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/world/australia/china-students-censorship.html?ribbon-ad-idx=4&rref=world/australia>
 44. Brady, Anne-Marie (2017): Resisting China's magic weapon. The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/resisting-china-s-magic-weapon>
 45. McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard, Flitton, Daniel és Koloff, Sashka (2017): ASIO investigation targets Communist Party links to Australian political system. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-china-spy-raid/8589094>
 46. Foreign Influence Transparency Scheme (2018). Australian Government – Attorney-General's Department, <https://www.ag.gov.au/transparency>
 47. Munro, Kelsey (2018): Australia's new foreign-influence laws: Who is targeted? The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/australia-new-foreign-influence-laws-who-targeted>
 48. Fitzgerald, John (2016): Beijing's guoqing versus Australia's way of life. Inside Story, <http://insidestory.org.au/beijings-guoqing-versus-australias-way-of-life/>

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Brady, Anne-Marie (2017): Resisting China's magic weapon. The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/resisting-china-s-magic-weapon>
- China country brief. Australian Government – Department of Foreign Affairs and Trade, <http://dfat.gov.au/geo/china/pages/china-country-brief.aspx>
- Dr Church, Nathan: The Australia-United States defence alliance. Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/BriefingBook44p/AustUSDefence
- Fitzgerald, John (2016): Beijing's guoqing versus Australia's way of life. Inside Story, <http://insidestory.org.au/beijings-guoqing-versus-australias-way-of-life/>

- Foreign Influence Transparency Scheme (2018). Australian Government – Attorney-General’s Department, <https://www.ag.gov.au/transparency>
- Greene, Andrew és Dzedzic, Stephen (2017): China's soft power: Julie Bishop steps up warning to university students on Communist Party rhetoric. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-10-16/bishop-steps-up-warning-to-chinese-university-students/9053512>
- Groot, Gerry (2015): The Expansion of the United Front Under Xi Jinping. The China Story, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2015/forum-ascent/the-expansion-of-the-united-front-under-xi-jinping/>
- Ho, Gwyneth (2017): Why Australian universities have upset Chinese students. BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-australia-41104634>
- Kennedy, Ed (2017): Foreign Donations, Local Politics: China's Australia Influence. The Diplomat, <https://thediplomat.com/2017/07/foreign-donations-local-politics-chinas-australia-influence/>
- KPMG és The University of Sydney (2017): Demystifying Chinese Investment in Australia. KPMG, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/au/pdf/2017/demystifying-chinese-investment-in-australia-may-2017.pdf>. 4-19. old.
- McKenzie, Nick, Baker, Richard, Koloff, Sashka és Uhlmann, Chris (2017): The party line. The Age, <http://www.theage.com.au/interactive/2017/chinas-operation-australia/soft-power.html>
- McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard és Flitton, Daniel (2017): ASIO warns parties that taking China cash could compromise Australia. The Age, <http://www.theage.com.au/national/investigations/asio-warns-parties-that-taking-china-cash-could-compromise-australia-20170602-gwjc8t.html>
- McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Baker, Richard, Flitton, Daniel és Koloff, Sashka (2017): ASIO investigation targets Communist Party links to Australian political system. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-china-spy-raid/8589094>
- McKenzie, Nick, Uhlmann, Chris, Flitton, Daniel és Baker, Richard (2017): ASIO warns political parties over foreign donations. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2017-06-05/asio-warns-political-parties-over-foreign-donations/8590162>
- Munro, Kelsey (2018): Australia’s new foreign-influence laws: Who is targeted? The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/australia-new-foreign-influence-laws-who-targeted>
- Riordan, Primrose (2017): Chinese Australians speak out against Communist Party meddling. The Australian, <http://www.theaustralian.com.au/national-affairs/chinese-australians-speak-out-against-communist-party-meddling/news-story/088af871072c7672131bed225a54c209>

- Robinson, Natasha (2019): Australian universities risk catastrophe due to over-reliance on Chinese students, expert warns. ABC News, <https://www.abc.net.au/news/2019-08-21/australian-universities-too-dependent-on-chinese-students-report/11427272>
- Silent Invasion: China's Influence in Australia. Clive Hamilton, <https://clivehamilton.com/books/silent-invasion-chinas-influence-in-australia/>
- South China Sea tribunal: Key points (2016). BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-asia-36772813>
- Uhlmann, Chris (2016): Australian businesses with close ties to China donated \$5.5m to political parties, investigation shows. ABC News, <http://www.abc.net.au/news/2016-08-21/australian-groups-strong-ties-china-political-donations/7768012>
- Varrall, Merriden (2017): Four Corners sees the Party-state in all the shadows. The Interpreter, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/seeing-party-state-all-shadows>
- Wade, Geoff (2015): State Grid and Australia's national security interests. The Strategist, <https://www.aspistrategist.org.au/state-grid-and-australias-national-security-interests/>
- Wen, Philip (2017): Australian publisher delays book alleging China influence in Australia. Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-australia-china/australian-publisher-delays-book-alleging-china-influence-in-australia-idUSKBN1DD0EF?il=0>
- Xu, Xiuzhong (2017): Chinese Nationalism Jostles With Academic Freedom in Australia. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/world/australia/china-students-censorship.html?ribbon-ad-idx=4&rref=world/australia>

ZOLTAI Alexandra

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: zoltai.szandi@gmail.com

**KÍNA GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI
STARÉGIÁJA AZ ÉSZAKI-SARKON: ÚJ RÉGIÓS
HATALOM A LÁTHATÁRON?**

**CHINA'S GEOPOLITIC AND GEOECONOMIC STRATEGY
IN THE ARCTIC: RISE OF A NEW POLAR POWER?**

ABSTRACT

As an area rich in unexplored resources, the North Pole is assuming an increasingly important geoeconomic and geopolitical role among Arctic and non-Arctic states, China is among the interested non-Arctic states. Mostly thanks to this, new trade routes have emerged in the region, which saves energy and time as a considerable security and geopolitical aspect. China has been working on building its regional ambitions for several years and released china's Arctic Policy in early 2018, according to which the country would like to integrate this region into the New Silk Road Project, too. As China has a far weaker power position in the region than America or Russia, it will need cooperation and economic investment to enforce its interests. However, from the Chinese government's perspective, the polar regions belong to the common heritage of humankind which means that all states should have the right to participate in, and shape, their future

global governance. This paper analyzes China's polar strategy, currently in the stage of doctrine formation and implementation, as a framework for understanding China's global ambitions. It also examines the extent to which existing polar regimes will be able to cope with the changing balance of power and other new pressures. Arctic areas can be game changer for global connectivity which can also have an impact on Central and Eastern European Countries including Hungary.

Kulcsszavak: Amerika, Arktisz, Északi-sark, Északi-sarki Selyemút, Kína, Oroszország

Keynotes: Arctic, China, North Pole, Polar Silk Road, Russia, United States

1. Bevezetés

Az Északi-sark szerepe egyre fontosabbá válik a nagyhatalmi viszonyokban, mivel a klímaváltozás következtében az olvadó jégtakaró alatt lévő még fel nem tárt erőforrások hozzáférhetővé válnak, valamint ennek hatására a régióban új kereskedelmi útvonalak is nyílhatnak. A kitermelhető energiaforrások és a potenciális útvonalak energia- és időmegtakarítás mellett fontos biztonság- és geopolitikai szempontot is képviselnek egyes országoknak, többek között Kína számára is.

Xi Jinping jelenlegi kínai elnököt 2012-ben választották a Kínai Kommunista Párt főtitkárává, majd 2013-ban bejelentette az Övezet és Út kezdeményezést (Belt and Road Initiative – BRI), ami az eddigi alacsony aktivitású kínai külpolitikával szemben egy merőben új irányvonalat határozott meg Kína külkapcsolatai számára. A kínai elnök ezen kezdeményezésével nyíltan hozzá kezdett a fennálló világrend átalakításához, amelynek ez a projekt számít az egyik legfőbb elemének és egy asszertívabb külpolitikai irány kezdetének. A BRI fő célja újra definiálni Európa, Ázsia és Afrika kapcsolatrendszerét. Ez leginkább egy hálózatként ragadható meg, amely térben rendkívül rugalmasan bővíthető, jelentősége a globális világunk szempontjából azért is fontos, mert egyfelől megkérdőjelezi az USA pozícióját, másfelől kihívást jelenthet a jelenleg fennálló világrendünk számára, mivel kiegészül Kína újonnan támadt szabályalkotó törekvéseivel.¹ Ahogy fentebb említettük az Övezet és Út kezdeményezés rugalmasan bővíthető, amit Kína alkalmaz is és legutóbb az északi-sarki térséggel bővítette nagyszabású projektjét.

Mivel földünk legészakibb térségének jelentősége tagadhatatlanul egyre nagyobb Kína ennek tükrében már évek óta az Északi-sarkkal kapcsolatos ambíciói kiépítésén munkálkodik, 2018 elején kiadta az első északi-sarki stratégiáját tartalmazó fehérvérvét², amelyben hivatalosan is bejelenti, hogy ezt a régiót is be kívánják kapcsolni az Övezet és Út projektbe. Mivel Kína a térségben sokkal gyengébb hatalmi pozícióval rendelkezik, mint Amerika vagy Oroszország így érdekei érvényesítésére együttműködésre és gazdasági befektetésekre lesz szüksége az északi-sarki országokkal, vagyis egy meglehetősen eltérő külpolitikára kényszerülhet, mint amit Dél-kelet-Ázsiában folytat a 21. századi Új Selyemút kapcsán.³

2. A kutatás célja és módszertana

Kutatásom fő célkitűzése, hogy azonosítsam Kína ambícióit és külpolitikai törekvéseit az Északi-sarki térségében. Ennek érdekében a következő hipotézist fogalmaztam meg: Kína külső szereplőként a szabályalapú regionális rendet és a multilateralizmust erősíti a régióban. Ennek alátámasztására kutatásom során végig törekedni fogok a geopolitikai stratégia alkotás módszertana segítségével Colin S. Gray Modern Strategy műve alapján.⁴

A módszertan alaptézise szerint minden politika geopolitika és minden stratégia geostratégia.⁵ A geostratégiát úgy magyarázza, mint hatalmat, amely az emberek, területek, erőforrások és információk feletti ellenőrzésben nyilvánul meg. A hatalom itt úgy értendő, mint képesség, méghozzá annak a képessége, hogy valaki másra kényszerítsük az akaratomat. A módszertan segítségével azt vizsgálom, hogy Kína északi-sarki stratégiájában hogyan kívánja alkalmazni ezt a „hatalmat”, ezt, pedig a klaszszikus stratégiai kérdések mentén fogom körüljárni és azok alapján körvonlalni Kína térségbeli stratégiáját. A klasszikus stratégiai kérdések pedig a következők: 1. Kik vagyunk? Vagyis kicsoda Kína, hogyan azonosítja magát a régiós stratégia kapcsán, milyen kapacitások állnak rendelkezésére (logisztika, katonai erő stb.) és milyen időtávban gondolkodik a régióban folytatott stratégiáját illetően. 2. Mit akarunk? Vagyis mit akar Kína, mik azok a célok, ambíciók, amiket a stratégiájával el szeretne érni az első kérdésre adott válaszok függvényében. 3. Hogyan lehet elérni céljainkat? Kína hogyan tudja elérni azokat a stratégiai célokat, amiket a második pontban megfogalmazott, milyen eszközökkel és milyen magatartással tud ezekhez a legközelebb kerülni?

A geopolitikai stratégia alkotás módszertanával úgy vélem, hogy megfelelően be lehet azonosítani Kína északi-sarki ambícióit és ezzel együtt behatárolni azt a külpolitikát, amit a térségben folytatni kíván az elkövetkezendő időszakban.

3. Az Északi-sark

Az Arktisz pontos helyének meghatározása nem egyszerű feladat hiszen az Északi-sark jegének mérete folyamatosan változik, így fizikai határai is minduntalan mozognak. A föld legészakibb részét óceán⁶ borítja, ami szárazföldekkel van körülvéve ellentétben a Déli-sarkkal, ami egy jéggel borított szárazföld óceánnal körülvéve. Helyzetének leggyakoribb meghatározása az Északi-sarkkör, ahol a téli időszakban nem süt ki, a nyáriidőszakban pedig nem megy le a nap.⁷ Az Északi-sarkkört borító Északi-sarki-óceán vagy másnéven a Jeges-tenger összeköttetést jelent Ázsia, Európa és Észak-Amerika számára, amely kontinensek között a nemzetközi kereskedelem közel 90 százaléka zajlik. Az éghajlatváltozás következtében azonban egyre több szakértő véli úgy, hogy belátható időn belül a Jeges-tengeren új tengeri kereskedelmi útvonalak nyílhatnak, ám ahhoz, hogy ezeken az újonnan megnyíló útvonalakon is hatékonyan folyhasson a kereskedelem, komoly fejlesztésekre lesz szükség a szállítási folyósók megfelelő kialakításához, amihez nagy infrastrukturális beruházások kellenek.⁸ A föld északi pontján történő szállítás az Ázsiából Európába a Szuezi csatornán történő kereskedelemnél 10 nappal, a Panama csatornán történő kereskedelemnél pedig 4 nappal lehet rövidebb. Az Északi-sarkon jelenleg három útvonalat különböztethetünk meg: az Északnyugati-átjárót, amely Kanada északi partjai mentén, a Jeges-tengeren át köti össze az Atlanti- és a Csendes-óceánokat; az Északkeleti-átjárót, amely Oroszország partjai mellett fut és részét képezi az Északi tengeri út,⁹ végül pedig a legkésőbb megnyíló Transzpoláris útvonal, amely a Jeges-tenger közepén halad át az Északi-sark közepén, az előrejelzések szerint várhatóan biztonságosan csak 2020-as években válik járhatóvá, akkor is csak a nyári hónapokban.¹⁰ Ezek közül a Transzpoláris útvonal bizonyul a legértékesebbnek, mivel az az Északi-sarkvidék part menti államainak kizárólagos gazdasági övezetein kívül halad, ami így különleges geopolitikai jelentőségűvé teszi. Míg az Északnyugati-átjáró és az Északkeleti-átjáró útvonalain számos nemzetközi jogi nézeteltérés és bizonytalanság fordul elő, addig a Transzpoláris út nem tartozik egyik állam területi joghatósága alá sem.¹¹

Az Északi-sark az új kereskedelmi útvonalak mellett a nyersanyag miatt is igen jelentős, felmérések szerint ez a régió rendkívül gazdag természeti erőforrásokban, a Föld tartalékainak több mint 20 százaléka itt található. Az U.S. Geological Survey (USGS) szerint az Arktisz rejti a világ legnagyobb még felfedezetlen olaj- és gáztartalékát. Ez feltételezések szerint 90 milliárd hordó kőolajat, 1669 ezer millió köbláb mennyiségű földgázt, amely 44 milliárd hordó cseppfolyósított földgázt jelent. Ez a világ még fel nem tárt olajforrásainak a 13 százalékát, a földgázok 30 százalékát és a cseppfolyósított földgáz 20 százalékát jelenti.¹² Mindezek mellett jelentős mennyiségű nemesfém (arany, platina, vas, uránium, ólom és cink), valamint ritkaföldfémek is fellelhetők az Északi-sarkon.¹³ A sarki jég olvadásának következtében egyre több esély van arra, hogy ezek az energiaforrások és nemesfémek a közeljövőben kitermelhetővé váljanak, amennyiben erre biztosított lesz a megfelelő infrastrukturális és technológiai háttér.

Az Északi-sark külön intézménnyel rendelkezik az Északi-sarkvidéki Tanáccsal, amelyet a térség országai hoztak létre 1996-ban, azzal a céllal, hogy egy platformot teremtsenek az északi-sarki országok közötti párbeszédre. Jelenleg nyolc teljesjogú taggal rendelkezik: Kanada, Dánia (beleértve Grönlandot és a Feröer-szigetek is), Finnország, Izland, Norvégia, Svédország, Oroszország és Amerika. Fő feladatát tekintve a környezetre, tudományra és a gazdasági együttműködésre koncentrálnak, azonban biztonsági feladatokat nem lát el.¹⁴

4. Hogyan azonosítja magát Kína?

Ahhoz, hogy meg tudjuk érteni Kína kialakított stratégiáját a térségben, fontos megvizsgálni először azt, hogy hogyan is azonosítja magát, jelen esetben az Északi-sark relációjában. Ennek feltárására a geopolitikai stratégia alkotás mentén a következőket tartom fontosnak megvizsgálni: Kína identitásalkotása a térségben, stratégiai és katonai kultúrája, katonai ereje, logisztikai képessége, és az időbeliség dimenziója.

Kína térségbeli identitásalkotását főként az határozza meg, hogy legitimálja jelenlétét az Északi-sarkon, mint nemzetközi szinten. Yin Zhuo kínai ellentengernagy 2010-es nyilatkozatában hangoztatta, hogy az Északi-sark az egész emberiség tulajdona, egyik államnak sincs szuverenitása felette, valamint Kínának megkerülhetetlen szereplőnek kell lenni a felfedezésénél, hiszen a világ népességének egyötöde ott él.¹⁵ Kína a 2018 januárjában kibocsátott fehércsontjában hivatalosan is „sarkközeli” országnak minősí-

tette magát, amelyet főként azzal támaszt alá, hogy az Északi-sarkot érintő klímaváltozás nagy hatással lesz Kína társadalmára és gazdaságára.¹⁶ Ezt az is erősítette, hogy 2013-ban felvételt nyert az Északi-sarkvidéki Tanácsba, mint megfigyelő állam.¹⁷

Hivatalos stratégiai kultúrája frissnek mondható, hiszen csak 2018 elején adták ki első fehérvényüket az Északi-sarkkal kapcsolatban, azonban egyes kínai szakértők egészen 1925-re datálják az ország Északi-sark iránti elköteleződését, amikor aláírta a Svalbardi Egyezményt, amely elismeri, hogy a Spitzbergák Norvégiához tartozik.¹⁸ Katonai stratégiai kultúrája viszont egészen 2004-re vezethető vissza, amikor Hao Xiaoguang kínai geofizikus a Kínai Állami Óceánkutató Igazgatás részére megalkotott egy teljesen más szemléletű térképet, amely Kína vertikális világtérképe az országgal és az Északi-sarkkal a középpontban. Ez az Északi-sark és a Déli-sark felé lehetséges hajózási útvonalakat ábrázolja, a térképet 2006 óta a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg hivatalos katonai térképeként használja.¹⁹

Kína 2018 ősze óta már két jégtörő hajóval rendelkezik, az 1994-ben Ukrajnától megvett Xuelong 1 és a 2018-ban megépített és azóta vízrebozsátott Xuelong 2, ami immár teljes egészében kínai gyártású²⁰, így katonai ereje is viszonylag kezdetlegesnek nevezhető az Északi-sarkon. 2019 óta már mind a két hajó alkalmas műveletek végzésére, 2017-ben az akkor még egyetlen kínai jégtörő a Xuelong 1 vagy más néven a „Havas Sárkány” megtette az Északnyugati átjáró útvonalát, a 20 000 tengeri mérföldes út 83 napot vett igénybe hét nappal lerövidítve a megszokott utat New Yorktól Sanghajig a Panama-csatornán keresztül.²¹

Kína logisztikai képessége a térségben egyfelől az expedíciók és kutatóbázis alapításban nyilvánul meg, másfelől pedig a legnagyobb kínai kereskedelmi hajózási vállalat a COSCO aktivitásában jelentkezik. Több tucat kínai tudós van szerte az Északi-sarkon, 1984 óta több mint 30 sarki expedíciót hajtottak végre. Kína egy saját kutatóállomással rendelkezik a területen, a 2004-ben épült Sárga folyó állomás, amely így az első kínai északi-sarki kutatólétesítmény.²² A COSCO úgy tartja számon magát, mint vezető hajózási társaság az Északi tengeri úton.²³ 2015-ben a COSCO vállalat Yong Sheng nevű teherhajója²⁴ 55 nap alatt ért el az Északkeleti átjárón keresztül Dalian kikötőjéből Rotterdamig, majd vissza Kínába Tianjin kikötőjébe.²⁵

Mivel az Északi-sark fontossága nemzetközileg és Kína számára nemrégén kezdett el növekedni, ezért Peking mindenképpen hosszútávú stratégiával számol a térséget illetően.

5. Mit akar Kína?

Mik azok a célok, amelyeket el szeretne érni az Északi-sark térségében, hiszen ennek függvényében kell kialakítania régiós stratégiáját, természetesen az előző bekezdésben tárgyalt kapacitások figyelembevételével.

Az elsődleges és talán legfontosabb célja Kínának, hogy hozzáférését biztosítsa az északon újonnan nyíló kereskedelmi útvonalakhoz. Az Északi-sark hajózhatósága ugyanis sok szempontból előnyös lenne Kína számára nemcsak stratégiai okokból, de időbeli, költség, valamint biztonsági szempontból is, mivel abban a térségben nincsenek szomáliai kalózkodók és a Malaka-szoros dilemmája sem áll fent, legalábbis nem ugyanolyan módon. Amíg a Malaka-szoroson és a Szezei-csatornán keresztül 35 napot vesz igénybe az út Ázsiából Európába, az Északi-sarkon keresztül viszont csak 22 napot²⁶, így időt és költséget tudnának vele spórolni. 2018 óta a COSCO 14 utat tett meg az Északi-tengeren 10 hajó igénybevételével, amellyel 10 millió dollárt, 7000 tonna üzemanyagot és 220 hajózási napot tudott megspórolni.²⁷

Ahogy nő Kína gazdasága úgy nő az energia felhasználása is. Míg Kína GDP növekedése lelassulni látszik, az ország energiafogyasztása 18 százalékkal növekedett 2017-ről 2018-ra. Az ilyen mértékű növekedés, valamint a belső energiaforrások hiánya arra készíti Kínát, hogy importból biztosítsa nyersanyagszükségletét. 2018-ban az olaj 70 százaléka, a gáz 45 százaléka külföldről érkezett az országba. Biztonságpolitikai szempontból nagyon fontos Kína számára, hogy mindig biztosítani tudja a megfelelő ellátást, ennek érdekében pedig szükségesnek tartja diverzifikálni az ellátás láncolatát.²⁸

Szintén meglehetősen fontos célja a szabályalkotásba való beleszólás, hogy legyen egy olyan geopolitikai szintér, ahol lehetősége nyílik immár szabályalkotó nagyhatalomként kipróbálnia magát és meghatározni a szabályokat, nem pedig alkalmazkodni a már meglévőkhöz, ahogy ez korábban a nemzetközi kapcsolatok világának számos területén történt.²⁹ Szakértők szerint ugyanis a sarki régiók az óceánokkal együtt, valamint a kibertér és a világűr olyan stratégiai területek, amelyekben Kína nagy ambíciókkal rendelkezik és szabályalkotó, de akár vezető szerepet szeretne magának.³⁰

Egyre fontosabbá váló célja, hogy regionális kutatásokat tudjon végezni az Északi-sarkon főleg a klímaváltozás tekintetében. Az eddigi kutatási eredményekre hivatkozva kínai tudósok úgy vélik, hogy a jég olvadása nagy hatással lesz Kínára, ahol emelkedni fog a tengerszint, és ennek követ-

keztében 20 millió embert kell majd kitelepíteni, nem is beszélve az ezzel járó mezőgazdasági problémákról.³¹ Erre hivatkozva is akar Peking minél nagyobb szerepet játszani a régióban és globális hatalomként viselkedni a klímaváltozás kérdésében, ahol a jelenlegi amerikai adminisztráció úgy tűnik, hogy meghátrált a Párizsi Egyezménytől való visszalépéssel.³² Sokszor azzal vádolják Kínát, hogy csak ürügyként használja fel a környezetvédelmet arra, hogy a térségben kitűzött érdekeit véghez tudja vinni. Még ha ez így is volt, az Északi-sarkon végzett saját kutatások rádöbbenették a pekingi vezetést arra, hogy Kínára nézve is súlyos hatásai lesznek a klímaváltozásnak, ami az Északi-sarkot még fokozottabban veszélyezteti.

A Jeges-tengerben rejlő halászati potenciál is az ország érdekei közé tartozik. Kína partjai mentén egyre inkább akadozik a halászat, mivel egyre kevesebb a hal, az igény iránta viszont ezzel szemben egyre nagyobb, többek között a népeségszám növekedése miatt is. Így Kína ambíciói között szerepel, hogy halászati jogot nyerjen nemzetközi vizeken, amibe az Északi-sark térsége pontosan beleillik. A Kínai Tudományos Akadémia kutatója szerint Kína hosszútávú agráris fejlődéséhez elengedhetetlen az országtól távolabb eső tengereken való halászat, így elkerülhetetlen, hogy Kína halászati érdekeket támasszon az Északi-sarkon.³³

6. Hogyan tudja elérni céljait?

A felmelegedés következtében tehát az Északi-sarkon nagy eséllyel egy új terület nyílik meg a geopolitika színterén, ahol még kialakítatlanok a szabályok és nem tisztázottak a szabályalkotók sem. Kínának főként ennek következtében már régóta stratégiai céljai vannak a területen az Északi-sark ügyeiben való részvétellel, hogy amint elérkezik az idő, vezető szerepet tudjon kialakítani magának a térséget érintő szabályalkotásban. Kína sokáig nem rendelkezett nyilvános stratégiával az Északi-sarkot illetően, csak 2018 januárjában adták ki az Északi-sarki fehércsont, amely pótolta ezt a hiányt.³⁴ Ebben nagy szerepet szánnak a 2013-ban bejelentett Övezet és Út kezdeményezésnek, mivel az Északi-sarkot is be akarják kapcsolni az Új Selyemút kezdeményezésbe, hogy ezzel megalkossák az Északi-sarki Selyemutat. Az Övezet és Út ezen szakaszán a fő szerepet az elolvadó jég által teremtett új útvonalak jelentenék, ami a kínai kereskedelmet és a pekingi ambíciókat nagy mértékben szolgálná ki. Kína északi-sarki jelenléte nem csak gazdaságilag, de politikailag is nagyon fontos az ország külpolitikai stratégiájában³⁵, így céljainak elérése kiemelt geopolitikai jelen-

tőséget kap. A régióval kapcsolatos stratégiának alapjaiként a tiszteletet, együttműködést, kölcsönös előnyöket és a fenntarthatóságot fogalmazta meg.³⁶ Stratégiai céljainak tehát egy nagy keretet adott, intézményesítette és az Övezet és Út kezdeményezés alá rendelte, amivel legfőbb szándéka, hogy globális szinten is legitimálja azokat.

Északi-sarki stratégiai céljait is az Övezet és Út kezdeményezés fogja össze, azonban ezen belül több kisebb területre lehet lebontani. Az egyik legfontosabb eszköz a kül- és belpolitikai narratíva, amellyel legitimálja a köztudatban Kína északi-sarki érdekeit. Ehhez jelentősen hozzájárult az, hogy 2013-ban sikeresen megfigyelő állam lett az Északi-sarkvidéki Tanácsban olyan országok mellett, mint Japán és Dél-Korea³⁷, amit több kínai hivatalnok is úgy értékelt, mint annak az elismerése, hogy legitim Kína érdeke a régióban.³⁸ Ez pedig megalapozta, hogy a 2018-ban kibocsátott Északi-sarki fehérkönyvében Kína úgy azonosítja magát, mint „sarkközeli” állam, amellyel nem csak a nemzetközi közösség, de Kína társadalma számára is világosan jelzi, hogy komoly stratégiai szándékokkal rendelkezik az Északi-sarkot illetően.

Stratégiai céljainak megvalósulásához az egyik legnagyobb mérföldkövet az Északi-sarki Tanácsba való bekerülés jelentette, hiszen azzal, hogy elnyerte a megfigyelői státuszt, hozzáférést kapott az Északi-sark vizeihez és légteréhez, nyersanyagkitermelési igénye is lehet, valamint részvételi lehetőséget biztosítanak számára a régiót érintő nemzetközi kormányzásában.³⁹ Ezzel a legtöbb kulcsfontosságú stratégiai céljához is közelebb került – kereskedelmi útvonalak, energia, szabályalkotás, regionális kutatás, halászat – méghozzá intézményesített keretek között, a nemzetközi normáknak megfelelően.

Kína ambícióinak eléréséhez elengedhetetlen, hogy legalább egy térségbeli ország támogatását élvezze, és szoros kapcsolatot alakítson ki vele északi-sarki céljait illetően. Ez az ország pedig nem más, mint Oroszország, aki jelenleg a nyolc arktiszi ország közül az egyetlen, aki partnere az Övezet és Út kezdeményezésnek.⁴⁰ A két ország kapcsolatában amúgy is jelentős szerepet tölt be az Északi-sark, Xi Jinping a 2017-es G20-as berlini találkozó előtt Oroszországba látogatott, ahol együttes nyilatkozatot írt alá a két ország,⁴¹ melynek keretein belül az Északi-sarki Selyemutat és az északi tengeri útvonalat nevezték meg az együttműködésük fő helyszínének. Mivel Kína a BRI ezen szakaszát az északi tengeri út vonalán képzeleti, ami pedig Oroszország partjai mentén halad jórésztben, így ez nem valószínű, hogy megvalósulhatna az Oroszországgal való együttműködés nélkül. Xi Jinping hivatalosan az Északi-sarki Selyemút ötletét csak 2017-ben Moszkvában

említette meg⁴², azonban maga az ötlet Oroszország részéről fogalmazódott meg 2015-ben, majd külügyi egyeztetés után került sor vezetői szinten is az ezzel kapcsolatos megállapodásra.⁴³ A kölcsönös együttműködés főként a kereskedelemre és a nyersanyagra épül. Oroszország reméli, hogy kínai befektetésekkel fejlesztheti kikötőit és fellendülhet a kereskedelem az Északi tengeri útvonalon, 2016-ban az itt áthaladó forgalom elérte és meg is haladta a 7 millió tonnát, ami az előző évhez képest 35%-os növekedést jelent.⁴⁴ Moszkva is igyekszik minél több anyagi forrást átcsoportosítani a területre, Oroszország egyik nagy beruházása közé tartozik ennek az útvonalnak a fejlesztése: 2030-ig több tízmilliárd dollárt kívánnak fordítani a hajókra, hajóépítésekre, navigációra és kikötőkre az útvonal mentén.⁴⁵ Mivel az országot érintő nyugati szankciók miatt egyre nagyobb függésbe került Kínától, így emiatt is kezdett fejlesztéseket véghez vinni az Északi-sarkon, mivel tudja, hogy ez stratégiai jelentőségű Kína számára, Oroszország nélkül pedig nem tudná megvalósítani ambícióit. Vlagyimir Putyin elmondta, hogy fontos részét képezi Oroszország nemzetbiztonságának mind katonailag, politikailag, gazdaságilag, technológiailag és környezetileg is a terület.⁴⁶ Az ebben a térségben történő együttműködése az két országnak biztonságpolitikai szempontból is igen jelentős. Kínának jelenleg relatív gyenge pozíciója van a térségben így nagyban függ az északi-sarki országnak számító Oroszországtól, de ez fordítva is elmondható, ugyanis Oroszország főként gazdasági és politikai előnyt szeretne az együttműködésből. Mivel jelenleg a legjobban járható hajózási útvonal az Északi-sarkon az orosz partok mentén halad végig, így Kína csakis Oroszországgal együttműködve érhet el sikereket, és valósíthatja meg ambícióit. Kína nyersanyagimportjának, Oroszország pedig nyersanyagexportjának diverzifikálására törekszik. Kína igyekszik növelni jelenlétét a térségben a nyersanyagorientált befektetéseken és a kikötők fejlesztésén keresztül, jelenleg ugyanis nagyban függ a Perzsa-öbölből és Afrikából érkező olaj- és gázimporttól, ami az amerikai haditengerészet által kontrollált utakon érkezik az országba. Ennek megfelelően elkezdte diverzifikálni energiafüggőségét azáltal, hogy befektetéseket eszközölt a Yamal LNG orosz nagyvállalatba, valamint a norvég gáz- és olajmezőkön. Ez nemcsak egy alternatívát jelenthet Peking számára és csökkentheti a biztonságpolitikai kockázatot, de tapasztalatot is tud szerezni az északi-sarki infrastruktúráját és technológiáját illetően, ami nagyban hozzájárulhat majd, hogy később akár kontrollálni is tudja a kereskedelmi útvonalakat. Az Északi-sarki Selyemút név alatt futó, elsőként megvalósuló projekt egy befektetés volt, ahol a Selyemút Alap 9,9 százalékos részesedést vállalt az orosz Yamal

LNG projektben, ami szállítással, infrastruktúrával és az erőforrásokkal kapcsolatos tevékenységeket folytat az Arktisz eurázsiai részén. Ennek eredményeként kínai cégek összesen 29,9 százalékos részesedéssel rendelkeznek a projekten belül, ugyanis a kínai állami tulajdonú Kínai Nemzeti Kőolajvállalat 20 százalékkal rendelkezik az orosz Novatek (50,1%) és a francia French Total (20%) mellett. A projekt pénzügyi részét pedig részben egy 12 milliárd dolláros kölcsönmegállapodásból fedezik, amelyet a kínai Eximbank és a Kínai Fejlesztési Bank nyújt.⁴⁷ A fejlesztés többek között tartalmazza egy vasúti összeköttetés kiépítését a Sabetta kikötővel, ezzel bekapcsolva a térséget az eurázsiai vasúti hálózatba, ez a beruházás megközelítőleg 3,22 milliárdos befektetés lenne.⁴⁸ Kínának azonban Oroszország diplomáciai támogatásáért és katonai együttműködéséért cserébe el kell fogadnia néhány Moszkva által szabott korlátozást (Közép-Ázsiában és az Északi-sarkon), valamint egyetérteni az egyes kényes orosz lépésekkel (Ukrajna).⁴⁹

Kínának habár Oroszország a legfontosabb partnere az Északi-sarkon egyre fokozódó jelenléte jó lehetőséget teremt, hogy szorosabb kapcsolatot alakítson ki a többi északi-sarki országgal, főleg Észak-Európában.⁵⁰ Amíg Kanada és Oroszország kétkedve nézi Kína ambícióit a térségben addig az észak-európai országok szívesen fogadják a régió iránt való egyre nagyobb érdeklődését az ázsiai országnak. Kína stratégiája ezekkel az országokkal a bilaterális kapcsolatok mellett főleg a multilateralizmusra épül és a BRI alá sorolható befektetésekre. 2013-ban amikor elnyerte a megfigyelői státuszt Kína, akkor négy kínai akadémiai intézmény, amely Kína északi-sarki politikáját segíti (a Shanghai Institute for International Studies, a Polar Research Institute of China, a Tongji University's Center for Polar and Oceanic Studies, és az Ocean University of China's Research Institute of Polar Law and Politics) a skandináv országok intézményével együtt létrehozták a Kína-Skandináv Északi-sarki Kutatóközpontot, amely a közös kutatások mellett információk megosztására és találkozók szervezésére is létrejött. 2015 októberében pedig a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg haditengerészete első alkalommal látogatott Finnországba, Svédországba és Dániába.⁵¹ Kína legfontosabb észak-európai partnerei között van: Izland, Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország, amelyek főként anyagi támogatást remélnek Kína északi-sarki ambíciói révén. Finnország 2000 és 2016 között kapta az ötödik legtöbb kínai külföldi működőtőke-befektetést összesen 8,43 milliárd dollár értékben, Norvégiában ugyanezen időszak alatt ez 7 milliárd dollár volt.⁵² Mostanra Izland és Grönland lettek a kínai külföldi tőkebefektetések fő észak-európai helyszínei.⁵³ A Kínai Sarkkörü Kutató-

intézet becslése szerint 2020-ig az ország kereskedelmének 5-15 százaléka az Északi-sarkon fog áthaladni, és ez az arány csak nőni fog, ha még több északi-sarki országgal köt partneri kapcsolatot.⁵⁴ Érdekes, hogy az öt észak-európai ország közül (Dánia, Norvégia, Finnország, Izland és Svédország) egyik sem vesz részt az Övezet és Út projektben, mégis mind az öten alapítótagjai az új kínai kezdeményezéshez köthető Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Banknak. Kína azonban régóta elkezdte diplomáciai szempontból is kiépíteni az arktiszi stratégiáját, melynek köszönhetően ezekkel az országokkal normalizálódtak és egyre szorosabbá váltak, illetve jelenleg is válnak kapcsolatai. A kérdés az, hogy ez az öt ország hajlandó lesz-e csatlakozni az Övezet és Út kezdeményezéshez, és ezeknek a keretein belül részesülni az infrastrukturális befektetésekből vagy sem.⁵⁵

A halászati jogok szempontjából is a nemzetközi közösség által kijelölt utat járja és az Északi-sarki Tanács ülésein részt véve követi az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat, habár szavazati joga nincs. Kína a halászat szabályozását az UNCLOS által meghatározottak szerint kívánja kialakítani, hiszen ennek alapján ő is beleszólást kaphatna a kérdésbe.⁵⁶

7. Kihívások a stratégiai célok megvalósítását illetően

Kína számára az ezen az útvonalon való közlekedés csak addig biztosított, amíg jó a kapcsolat a két ország között. Ugyanis Oroszország az északi-tengeri útvonalat saját territóriumának tekinti, ami teljes egészében az orosz hatáskör alá tartozik, méghozzá az UNCLOS 234. cikkelyére hivatkozva. A másik probléma, ami felmerül az útvonal használatával kapcsolatban, az a merőben másfajta környezet, ami a hajók technológiájának és építésének szempontjából extrákat kíván, valamint, hogy Kína nem rendelkezik ezekhez megfelelő szakemberekkel. Kínának olyan hajókat és jégtörőket kell építenie, amelyek képesek az arktiszi környezetben is közlekedni. Ezért is nagyon fontos számukra, hogy Oroszországgal és Finnországgal is jó kapcsolatot ápoljanak, és így hozzájussanak a megfelelő technológiákhoz.⁵⁷

Amerika, mint északi-sarki állam egyre inkább kételkedve nézi Kína térségbeli ambícióit és stratégiájának megvalósítására tett kísérletet. Az Északi-sarki Tanács külügyminiszteri találkozásán Mike Pompeo amerikai külügyminiszter figyelmeztette Kínát egyre asszertívabb magatartása miatt a régióban, valamint bírálta amiatt is, hogy sarkközeli államnak titulálja magát, holott nincs ilyen kategória. Továbbá aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy az Északi-sarkon lévő egyre nagyobb kínai jelenlét

egy esetleges új Dél-kínai-tenger⁵⁸ dilemmát okozhat növekvő militarizációval és területi követelésekkel.⁵⁹ Az Egyesült Államok is úgy látja, hogy a régió a globális hatalmak egy új ütközőzónája lehet, így biztosította a nemzetközi közösséget, hogy Amerika fokozódó katonai jelenlétet fog biztosítani a térségben.⁶⁰ Kína északi-sarki stratégiájának megvalósulását leginkább tehát az Egyesült Államok veszélyezteti, aki nem partnert lát benne a térségben, hanem vetélytársat.

8. Konklúzió

A klasszikus stratégiai kérdések áttekintése után kirajzolódik, hogy Kína az Északi-sarkon külső szereplőként a szabályalapú regionális rendet követi az Északi-sarki Tanács megfigyelő tagjaként, valamint az UNCLOS figyelembevételével és a multilateralizmust erősíti az Övezet és Út kezdeményezésével, ezek mellett pedig erősíti a bilaterális kapcsolatokat a térség országaival. Ennek tükrében igazolást nyert a tanulmány elején felállított hipotézis. Kína északi-sarki stratégiája alapján pedig jól körvonalazható az ország külpolitikája, amely alátámasztja Xi Jinping kínai elnök egyre asszertívabb irányát.

Kétségtelen tény, hogy Kína egyre fontosabb szereplője az Északi-sark életének, növekvő jelenléte pedig egyre biztosabb, hogy egy új színteret nyit a nagyhatalmak geopolitikájában. Az, hogy ennek milyen kimenetele lesz, nagyban függ attól, hogy Kína felelős nagyhatalomként kíván-e és tud-e viselkedni, illetve Oroszország és Amerika magatartásától, akiknek pozíciója térségbeli országként sokkal előnyösebb, mint Kínáé. Az egyensúly megőrzése érdekében az Egyesült Államoknak együtt kellene működni Kínával és a fentálló multilaterális kormányzási struktúrával és megelőzni azt, hogy Kína pénzdiplomáciával töltsse ki a jelenlegi kormányzásban fentálló űrt.⁶¹

JEGYZETEK / NOTES

1. Eszterhai Viktor (2019): A guanxi mint alternatív kínai külpolitikai modell. PAGEO. Budapest. 12 – 13. old.
2. „中华人民共和国国务院新闻办公室《中国的北极政策》白皮书 [A Kínai Népköztársaság Államtanács Információs irodája: Kína Északi-sarki fehérkönyve.]’ 2018. január 26. <http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/document/1618203/1618203.htm> (utolsó letöltés: 2020. április 2.)
3. Klemensits Péter (2018): Geopolitical Consequences of the 21st Century New Maritime Silk Road for Southeast Asian Countries. In: Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal, Vol. 4, No. 1, April 2018. 107 – 138. old.
4. Gray, S. Colin (1999): Modern Strategy. Oxford University Press. Oxford.
5. Gray, S. Colin – Sloan, Geoffrey (1999): Geopolitics, Geography and Strategy. UK, Taylor & Francis. 162. old.
6. Jeges-tenger
7. Arctic Climate Impact Assessment. (2004). Cambridge University Press. Cambridge.
8. Gudjonsson, Heidar – Nielsson, Egill Thor (2017): China’s Belt and Road Enters the Arctic. In: The Diplomat, 2017. március 31. <https://thediplomat.com/2017/03/chinas-belt-and-road-enters-the-arctic/> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)
9. Humpert, Malte – Raspotnik, Andreas (2012): The Future of Arctic Shipping Along the Transpolar Sea Route. In: Arctic Yearbook. 281 – 307. old.
10. Wishnick, Elizabeth (2017): China’s Interests and Goals in the Arctic: Implications for the United States. Strategic Studies Institute. 8. old.
11. Humpert – Raspotnik (2012) 284. old.
12. Wishnick (2017) 3.
13. Wishnick (2017) 3.
14. Wishnick (2017) 15.
15. Chang, Gordon G. (2010): China’s Arctic Play. In: The Diplomat, 2010. március 9. <https://thediplomat.com/2010/03/chinas-arctic-play/> (utolsó letöltés: 2020. április 2.)
16. NATO Strategic Communications Centre of Excellence (2019): Arctic Narratives and Political Values: Arctic States, China and NATO. 27. old.
17. Wishnick (2017) 30.
18. Wishnick (2017) 30.
19. Brady, Anne-Marie (2017): China as a Polar Great Power. Cambridge

- University Press. Cambridge. 4. old.
20. Zhen Liu (2018): China breaks the Arctic ice with launch of new research vessel Snow Dragon II. In: South China Morning Post, 2018. szeptember 12. <https://www.scmp.com/news/china/military/article/2163784/china-breaks-arctic-ice-launch-new-research-vessel> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)
 21. „Chinese research vessel completes 8th Arctic expedition.” (2017) In: 人民网, 2017. október 10. <http://en.people.cn/n3/2017/1010/c90000-9278077.html> (utolsó letöltés: 2020. január 29.)
 22. Grieger, Gisela (2018) China’s Arctic Policy. European Parliamentary Research Service, 2018. május. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI\(2018\)620231_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI(2018)620231_EN.pdf) (utolsó letöltés: 2020. január 28.)
 23. Gudjonsson – Nielsson (2017)
 24. Grieger (2018)
 25. Lelyveld, Michael (2018): China Eyes Arctic For Polar Silk Road. In: Radio Free Asia, 2018. február 12. https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-eyes-arctic-for-polar-silk-road-02122018102036.html (utolsó letöltés: 2020. március 7.)
 26. Zhou, Laura (2018): Slowly but surely, China is carving a foothold through the Arctic. In: South China Sea, 2018. január 26. <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2115409/chinese-ships-arctic-voyage-marks-progress-ice-silk> (utolsó letöltés: 2020. március 7.)
 27. Manta, Francesco (2019): China’s policies on Polar Silk Road and impacts on trade and energy use in Arctic region. Chinese Journal of Population Resources and Environment. 2. old.
 28. Albert, Eleanor (2019): Russia, China’s Neighborhood Energy Alternative. In: The Diplomat, 2019. december 6. <https://thediplomat.com/2019/12/russia-chinas-neighborhood-energy-alternative/> (utolsó letöltés: 2020. március 7.)
 29. Zhen (2018)
 30. Zhou (2018)
 31. Nong Hong (2018): China’s Interests in the Arctic: Opportunities and Challenges. Institute for China-America Studies, 2018. március. <https://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2018/03/2018.03.06-China-Arctic-Report.pdf> (utolsó letöltés 20. január 28.)
 32. Pompeo, Michael R. (2019): On the U.S. Withdrawal from the Paris Agreement. U.S. Department of State, 2019. november 4. <https://www.state.gov/on-the-u-s-withdrawal-from-the-paris-agreement/> (utolsó letöltés: 2020. április 5.)
 33. Pan Min – Huntington, Henry P. (2015): A precautionary approach to fisheries

- in the Central Arctic Ocean: Policy, science, and China. In: *Marine Policy* 63 (2016) 153-157. old.
34. „《中国的北极政策》白皮书” 2018.
 35. Wishnick, Elizabeth (2019): *Russia and the Arctic in China's Quest for Great-Power Status*. In: *Strategic Asia* 2019. 47 – 78. old.
 36. Chen Jiliang (2018): *China Commits to Arctic Protections But Development Threats Loom*. In: *The Diplomat*, 2018. március 3. <https://thediplomat.com/2018/03/china-commits-to-arctic-protections-but-development-threats-loom/> (utolsó letöltés: 2020. január 7.)
 37. Arctic Council: *Non-Arctic States*. <https://arctic-council.org/en/about/observers/non-arctic-states/> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)
 38. Wishnick (2017) 30.
 39. Wishnick (2017) 30.
 40. Gudjonsson – Nielsson (2017)
 41. '中俄奏响北极合作新篇章 [Kína és Oroszország északi-sarki együttműködésének új fejezete.]'. In: *Oceanol*, 2017. július 11. <http://www.oceanol.com/guoji/201707/11/c66046.html> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)
 42. Liu, Nengye(2017): *China-Russia Trouble ont he Arctic Silk Road?* In: *The Diplomat*, 2017. július 21. <https://thediplomat.com/2017/07/china-russia-trouble-on-the-arctic-silk-road/> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)
 43. Jiang Yin Ann (2019): *冰上丝绸之路”多边合作：机遇、挑战与发展路 [Északi-sarki Selyemút vagyis lehetőség a többoldalú együttműködésre: lehetőségek, kihívások és fejlődés]*. *Taiping yangxuebao [Nyugati tanulmányok]* 2019/8. pp. 15-25.
 44. Liu (2017)
 45. Johnson, Keith – Standish, Reid (2018): *Putin and Xi Are Dreaming of a Polar Silk Road*. In: *Foreign Policy*, 2018. március 8. <https://foreignpolicy.com/2018/03/08/putin-and-xi-are-dreaming-of-a-polar-silk-road-arctic-north-hern-sea-route-yamal/> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)
 46. Wishnick (2017) 51.
 47. Zoltai Alexandra (2020): *Kína Északi-sarkvidéki ambíciói*. In: Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk. 2020) *Mesterséges természetesség*. Typotex Kiadó, pp. 49-65.
 48. Gudjonsson – Nielsson (2017)
 49. Wishnick (2019) 59. old
 50. Wishnick (2019) 62. old.
 51. Wishnick (2019) 51. old.
 52. Feng, Ashley – Saha, Sagatom (2018): *China's Arctic Ambitions in Alaska*.

2018. április 20. <https://thediplomat.com/2018/04/chinas-arctic-ambitions-in-alaska/> (utolsó letöltés: 2020. április 3.)
53. Goodman, Sherri – Freese, Elisabeth (2018): China's Ready to Cash In on a Melting Arctic. In: Foreign Policy, 2018. május 1. <http://foreignpolicy.com/2018/05/01/chinas-ready-to-cash-in-on-a-melting-arctic/> (utolsó letöltés: 2020. április 3.)
54. Goodman – Freese (2018)
55. Gudjonsson – Nielsson (2017)
56. Wishnick (2019) 71. old.
57. Liu (2017)
58. Zoltai Alexandra (2019): Trump és a dél-kínai-tengeri konfliktus: pivot to Obama? In: Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk. 2019) Veszélyes vizeken. Typotex Kiadó, pp. 179-194.
59. Zhou, Laura (2019): Could the Arctic chill US-China relations still further? In: South China Morning Post, 2020. május 12. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3009837/could-arctic-chill-us-china-relations-still-further> (utolsó letöltés: 2020. április 14.)
60. Zhou (2019)
61. Wishnick (2019) 68. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Albert, Eleanor (2019): Russia, China's Neighborhood Energy Alternative. In: The Diplomat, 2019. december 6. <https://thediplomat.com/2019/12/russia-chinas-neighborhood-energy-alternative/> (utolsó letöltés: 2020. március 7.)

Arctic Climate Impact Assessment. (2004). Cambridge University Press. Cambridge.

Arctic Council: Non-Arctic States. <https://arctic-council.org/en/about/observers/non-arctic-states/> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Brady, Anne-Marie (2017): China as a Polar Great Power. Cambridge University Press. Cambridge. 4. old.

Chang, Gordon G. (2010): China's Arctic Play. In: The Diplomat, 2010. március 9. <https://thediplomat.com/2010/03/chinas-arctic-play/> (utolsó letöltés: 2020. április 2.)

Chen Jiliang (2018): China Commits to Arctic Protections But Development Threats Loom. In: The Diplomat, 2018. március 3. <https://thediplomat.com/2018/03/china-commits-to-arctic-protections-but-development-threats-loom/>

com/2018/03/china-commits-to-arctic-protections-but-development-threats-loom/ (utolsó letöltés: 2020. január 7.)

„Chinese research vessel completes 8th Arctic expedition.” (2017) In: 人民网, 2017. október 10. <http://en.people.cn/n3/2017/1010/c90000-9278077.html> (utolsó letöltés: 2020. január 29.)

Eszterhai Viktor (2019): A guanxi mint alternatív kínai külpolitikai modell. PAGEO. Budapest. 12 – 13. old.

Feng, Ashley – Saha, Sagatom (2018): China’s Arctic Ambitions in Alaska. 2018. április 20. <https://thediplomat.com/2018/04/chinas-arctic-ambitions-in-alaska/> (utolsó letöltés: 2020. április 3.)

Goodman, Sherri – Freese, Elisabeth (2018): China’s Ready to Cash In on a Melting Arctic. In: Foreign Policy, 2018. május 1. <http://foreignpolicy.com/2018/05/01/chinas-ready-to-cash-in-on-a-melting-arctic/> (utolsó letöltés: 2020. április 3.)

Gray, S. Colin – Sloan, Geoffrey (1999): Geopolitics, Geography and Strategy. UK, Taylor & Francis. 162. old.

Gray, S. Colin (1999): Modern Strategy. Oxford University Press. Oxford.

Grieger, Gisela (2018): China’s Arctic Policy. European Parliamentary Research Service, 2018. május. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI\(2018\)620231_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI(2018)620231_EN.pdf) (utolsó letöltés: 2020. január 28.)

Gudjonsson, Heidar – Nielsson, Egill Thor (2017): China’s Belt and Road Enters the Arctic. In: The Diplomat, 2017. március 31. <https://thediplomat.com/2017/03/chinas-belt-and-road-enters-the-arctic/> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Humpert, Malte – Raspotnik, Andreas (2012): The Future of Arctic Shipping Along the Transpolar Sea Route. In: Arctic Yearbook. 281 – 307. old.

Jiang Yin Ann (2019): 冰上丝绸之路”多边合作：机遇、挑战与发展路 [Északi-sarki Selyemút vagyis lehetőség a többoldalú együttműködésre: lehetőségek, kihívások és fejlődés]. Taiping yangxuebao [Nyugati tanulmányok] 2019/8. pp. 15-25.

Johnson, Keith – Standish, Reid (2018): Putin and Xi Are Dreaming of a Polar Silk Road. In: Foreign Policy, 2018. március 8. <https://foreignpolicy.com/2018/03/08/putin-and-xi-are-dreaming-of-a-polar-silk-road-arctic-northern-sea-route-yamal/> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)

Klemensits Péter (2018): Geopolitical Consequences of the 21st Century New Maritime Silk Road for Southeast Asian Countries. In: Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal, Vol. 4, No. 1, April 2018. 107 – 138. old.

Lelyveld, Michael (2018): China Eyes Arctic For Polar Silk Road. In: Radio Free Asia, 2018. február 12. https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-eyes-arctic-for-polar-silk-road-02122018102036.html (utolsó letöltés: 2020. március 7.)

Liu, Nengye(2017): China-Russia Trouble ont he Arctic Silk Road? In: The Diplomat, 2017. július 21. <https://thediplomat.com/2017/07/china-russia-trouble-on-the-arctic-silk-road/> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)

Manta, Francesco (2019): China's policies on Polar Silk Road and impacts on trade and energy use in Arctic region. Chinese Journal of Population Resources and Environment.

NATO Strategic Communications Centre of Excellence (2019): Arctic Narratives and Political Values: Arctic States, China and NATO. 27. old.

Nong Hong (2018): China's Interests in the Arctic: Opportunities and Challenges. Institute for China-America Studies, 2018. március. <https://china-us-icas.org/wp-content/uploads/2018/03/2018.03.06-China-Arctic-Report.pdf> (utolsó letöltés 20. január 28.)

Pan Min – Huntington, Henry P. (2015): A precautionary approach to fisheries in the Central Arctic Ocean: Policy, science, and China. In: Marine Policy 63 (2016) 153-157. old.

Pompeo, Michael R. (2019): On the U.S. Withdrawal from the Paris Agreement. U.S. Department of State, 2019. november 4. <https://www.state.gov/on-the-u-s-withdrawal-from-the-paris-agreement/> (utolsó letöltés: 2020. április 5.)

Wishnick, Elizabeth (2017): China's Interests and Goals in the Arctic: Implications for the United States. Strategic Studies Institute.

Wishnick, Elizabeth (2019): Russia and the Arctic in China's Quest for Great-Power Status. In: Strategic Asia 2019. 47 – 78. old.

Zhen Liu (2018): China breaks the Arctic ice with launch of new research vessel Snow Dragon II. In: South China Morning Post, 2018. szeptember 12. <https://www.scmp.com/news/china/military/article/2163784/china-breaks-arctic-ice-launch-new-research-vessel> (utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Zhou, Laura (2018): Slowly but surely, China is carving a foothold through the Arctic. In: South China Sea, 2018. január 26. <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2115409/chinese-ships-arctic-voyage-marks-progress-ice-silk> (utolsó letöltés: 2020. március 7.)

Zhou, Laura (2019): Could the Arctic chill US-China relations still further? In: South China Morning Post, 2020. május 12. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3009837/could-arctic-chill-us-china-relations-still-further> (utolsó letöltés: 2020. április 14.)

Zoltai Alexandra (2019) Trump és a dél-kínai-tengeri konfliktus: pivot to Obama? In: Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk. 2019) Veszélyes vizeken. Typotex Kiadó, pp. 179-194.

’中俄奏响北极合作新篇章 [Kína és Oroszország északi-sarki együttműködésének új fejezete.]’ In: Oceanol, 2017. július 11. <http://www.oceanol.com/guoji/201707/11/c66046.html> (utolsó letöltés: 2020. április 4.)

„中华人民共和国国务院新闻办公室《中国的北极政策》白皮书 [A Kínai Népköztársaság Államtanács Információs irodája: Kína Északi-sarki fehérkönyve.]’ 2018. január 26. <http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/document/1618203/1618203.htm> (utolsó letöltés: 2020. április 2.)

HORVÁTH Levente

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: levente.horvath@hotmail.com

**A KÍNAI GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁSMÓD ÉS AZ
„EGY ÖVEZET, EGY ÚT” KEZDEMÉNYEZÉS**

**CHINISE GEOPOLITICAL THINKING AND THE
“ONE BELT, ONE ROAD” INITIATIVE**

ABSTRACT:

In the 20-21th century the geopolitics became one of the most important strategic view of the countries in Europe and the United States of America. Most of the paper are writing about the western view of the geopolitical theorys, however, China became one of the biggest geostrategical country in the World by the „One Belt, One Road”.

How was the developing of the geopolitical theorys in China, what are the differences between the western and the Chinese philosophy of the geopolitical view. Do China had geopolitical thinking before? Do they use geostrategic thinking during the building of the „One Belt, One Road”.

The paper is giving ansvere for these questions by introducing the ancient Chinese philosophy and comparing it with the „One Belt, One Road”

Kulcsszavak: Kína geopolitika, „Egy övezet, egy út”, kínai stratégiák, kínai filozófusok

Keynotes: Chinese geopolitics, „One Belt, One Road”, Chinese strategists, Chinese philosopher

1. Bevezetés

Európában és Amerikában egyre nagyobb hangsúlyt kap a politikai földrajzi és a geopolitikai gondolkodás, s eközben a Kínai Népköztársaság a 21. század legnagyobb geopolitikai és geoökonómiai programját indította el – ez az „Egy övezet, egy út” projekt. Mára Kína vált a világ egyik vezető geostratégiai országává.

A geopolitikai tanulmányokban általában az európai és amerikai nagy gondolkozókról, alkotásairól, műveikről és gondolataikról olvashattunk, azonban a kínai geopolitika gondolkodásról kevés információval rendelkezünk, döntően a kínai nyelv nem ismerete miatt. A nyugati geopolitikai gondolkodásmód kialakulása és fejlődése alatt hogyan alakult a geopolitikai gondolkodásmód fejlődése Kínában? Az 5000 éves kultúrával rendelkező Kínában hogyan viszonyultak a politikai földrajz és geopolitikai gondolkodáshoz? – tehetjük fel ezeket a kérdéseket.

A kínaiak, így a Kínai Népköztársaság jelenlegi vezetői is nagy hangsúlyt fektetnek az ókori hagyományokra és nagy tiszteletben tartják az ókori kínai stratégiákat és filozófusokat, a mai napig a ránk hagyott műveikett tanulmányozzák és azokat használva irányítják az országot. Hogy jobban megismerjük Kínát, szükségeszerű az ókori könyvek tanulmányozása, amelyekből azt láthatjuk, hogy Kínában a geopolitikai gondolkodás sokrétű, tartalma és logikája különbözik a nyugati geopolitikai elméletektől, már-már egy külön geopolitikai irányzatnak is nevezhetjük. A tanulmány a kínai geopolitikai gondolkodás sajátosságait és az „Egy övezet, egy út” kezdeményezésre tett hatásait vizsgálja. Továbbá felmerül a kérdés, hogy az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés a semmiből jött, vagy egy gondos előkészítés és tervezés eredménye, amihez ugyancsak köze lehet a kínai geopolitikai gondolkodásmód fejlődéséhez.

2. Egy övezet, egy út és a geopolitika

2013-ban kezdődött meg az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés konkrét meghirdetése, amikor Xi Jinping (习近平) kínai államfő 2013. szeptember 7-én „Együtt kell kiépítenünk a Selyemút Gazdasági Övezetet” címmel tartott előadást a kazahsztáni Asztana városban a Nazarbajev Egyetemen, majd 2013. október 3-án az Indonéz Népi Képviselőtanács előtt mondott

beszédet a „Közös összefogással kell kiépítenünk a XXI. századi Tengeri Selyemutat” címmel. Végezetül 2015. március 28-án a Boao fórum keretében kihirdették az „Elképzelések és lépések a Selyemút gazdasági övezet és a XXI. századi Tengeri Selyemút közös kiépítésével kapcsolatban” (Liu W., 2017: i), ezzel hivatalosan is elkezdődött az egész világra kiható „Egy övezet, egy út” kezdeményezés.

Az elmúlt években számos támadás érte a kezdeményezést, sok nyugati kutató és újságíró az „Egy övezet, egy út” kezdeményezést, mint egy geopolitikai haditerv mutatja be és a Kína által vezetett gazdasági együttműködések geopolitikai veszélyeire hívják fel a világ politikusainak figyelmét. Steve Bannon, az Amerikai Egyesült Államok elnökének volt tanácsadója több platformon is azt hangoztatta, hogy az „Egy övezet, egy út” a Mackinder-Mahan-Spykman geopolitikai teóriák ötvözése.¹

A kínai kommunikáció szerint azonban a kezdeményezés azért jött létre, hogy az országok közösen, együttműködve, egymást segítve fejlődjenek és a világnak egy szebb jövőt adjanak. 2017 szeptemberében Xi Jinping államfő a kínai Xiamen-ben tartott BRICS csúcstalálkozó nyitóbeszédében kijelentett, hogy „az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés nem egy geopolitikai eszköz, hanem egy együttműködési platform. Nem egy nemzetközi segélyprogram, hanem egy a közös fejlődést közös kereskedelemmel, közös építkezéssel, közös sikerekkel támogató együttműködés”² (Xi, 2019: 486). 2019. március 8-án Wang Yi államtanácsos és külügyminiszter sajtótájékoztató keretében újságírói kérdésre válaszolta, hogy a kezdeményezés „nem egy adócsapda (xian jing 陷阱), hanem a nép húsos pitéje (xian bing, 馅饼³), nem geopolitikai eszköz, hanem egy lehetőség a közös fejlődésre”⁴ 2015. március 21-én a China Development Forum „Párbeszéd Kissingerrel” című paneljában Zhang Yesui kínai külügyminiszter-helyettes és Henry Kissinger beszélgetett, ennek keretében Zhang külügyminiszter-helyettes kijelentette, hogy a kínai kezdeményezés, nem geopolitikai eszköz⁵.

3. Kínai vezetők és az ókori művek

Kínában kötelező tanulmány az ókori kínai bölcsek művei. A császárság korában is a hivatalnoki vizsgában központi szerepet kapott Konfuciusz és a többi kínai bölcs, filozófus és stragéta tanítása. „A tanult ember nem feltétlenül lesz hivatalnok, de a hivatalnoknak tanulni kell lennie.”⁶ Kínában a hivatali vizsgarendszer meg adta a lehetőséget a szegényebb családba született személyeknek is, hogy tanulással kitörhessenek az alacsony társadalmi

szintjükről és nagy tiszteletnek örvendő, neves hivatalnok legyen belőle. Ebből kifolyólag az is elmondható, hogy nem volt örökölhető a hivatalnoki státusz, a következő generációnak ugyanúgy el kellett sajátítania a kínai bölcsességeket. Ez a hagyomány mind a mai napig megtalálható a kínai társadalomban, minden szülő fontosnak tartja, hogy gyermekük – még ha a mai világban nem ettől lesz hivatalnok – megtanulja Lao-ce, Konfuciusz, Szun-ce és társai tanításait. A kínai állami vezetők is nagy hangsúlyt fektetnek a kínai hagyományok ápolására, beszédeikben mindig megjelenik valamelyik neves elődnek a bölcsessége.

Mao Ce-tung (Mao Zedong, 毛泽东, 1893-1976) több ókori művet is olvasott a feljegyzések szerint, továbbá a beszédeiben is elhangzottak idézetek Lao-ce, Konfuciusz⁷ és Szun-ce műveiből, de köztudottan nagy rajongója volt a „Három királyság regényes története” című (Kissinger, 2014: 120), 14. században íródott, ming-kori nagyregénynek, amely a kínai történelem 3-4. századát mutatja be, ahogy a három királyság hadakozott egymással. E mellett a vietnami vezetők is jól ismerték Szun-ce művét, amelyet aktívan használtak is a francia és amerikai támadások során (Kissinger, 2014: 364). A későbbiekben Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping, 邓小平, 1904-1997) és más kínai vezetők is gyakran idézték az ókori kínai filozófusokat és stratégiákat, így Xi Jinping-ről is elmondható ugyanez: Xi Jinping beszédeit hallgatva és az azokat lejegyző és összefoglaló könyveit tanulmányozva láthatjuk, hogy számtalan alkalommal idéz Konfuciusztól és Lao-ce-től, de a hadakozó fejedelemség kori stratégiáktól is, mint például Guan Zhong-tól.

Ezek alapján jól látható, hogy a kínai politikai vezetők nem csak olvassák, de magukévá is teszik a kínai ókori bölcsességeket és stratégiákat, amelyek megejelenhetnek a kínai külpolitikában a nyugati eszmékkel fuzionálva. Ugyanis, míg a hagyományos kínai bölceletek tanulását szorgalmazzák a kínai vezetők, addig a nyugati világrend szabályainak elsajátítása is fontos számukra, nehogy megszegjék a szabályokat, ezzel is erősítve azt a kommunikációjukat, hogy a nyugati államokkal harmóniában és békében akarnak élni és együttműködni.

4. Kínai geopolitikai fejlődése

4.1. Geopolitika gondolkodás fejlődése a világban

„A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi jellegzetességeinek tanulmányozása, a politika, továbbá a földrajz, a természeti környezet, a demográfia és az államilag szervezett társadalom kapcsolatának, egymáshoz való

viszonyának vizsgálata a 19. század végén került a tudományos érdeklődés előterébe” (Szilágyi, 2018: 11). A politikai földrajz gondolkodás történeti gyökereit a klasszikus görög filozófusok munkásságaihoz kötik, mint Platón (Kr. e. 428-348) „Az Állam” és Arisztotelész (Kr. e. 383-322) „Politika” című műveik. A politikai földrajz további fejlődése során kiemelik Sztrabón (Kr. e. 63-23) görög író, Ibn Khaldun (1331-1406) arab történészt, Machiavelli (1469-1527) olasz filozófust, Philipp Clüver (1580-1622) lengyel geográfust, Varenius (1622-1650) német geográfust. A geopolitikai gondolkodás atyjának Friedrich Ratzelt (1844-1904), a német geopolitikai iskola megteremtőjét és Rudolf Kjellent (1864-1922), svéd társadalomtudós tekintik (Tóth, 2014: 311-315).

Mindeközben Kína kezdetben a Termékeny Félholdtól, majd az európai államoktól is függetlenül fejlődött. Az élelmiszer-termelés majdnem olyan korán megkezdődött, mint Termékeny Félholdon, önálló írást fejlesztett ki i. e. 1300. előtt, a középkorban pedig már vezető szerepet töltött be a világ technológiájában, de a politikai hatalom, hajózás és a tengerek feletti uralom tekintetében is a világ élén állt (Jared, 2019:474-475). A fejlett Kínában nem alakult ki geopolitikai gondolkodásmód, mint Európában? Ha kialakult, mi volt a jellemzője és miben különbözött a nyugati gondolkodásmódtól? A további alfejezetekben ezeket a kérdéseket kerülnek megvizsgálásra.

4.2. Kínai geopolitika gyökerei

Az ókori kínai stratégiák és filozófusok ránk hagyott műveit tanulmányozva azt láthatjuk, hogy Kínában a geopolitikai gondolkodás sokrétű, tartalma és logikája különbözik a nyugati geopolitikai elméletektől, már-már egy külön geopolitikai irányzatnak is nevezhetjük.

Kínában a Hszia (Xia, 夏, i. e. 2070-i.e. 1600), a Sang (Shang, 商, i.e. 1600-i.e. 1046) és a Chou (Zhou, 周, i.e. 1046-i.e. 256) dinnasztiákban gyökerezik a kínai geopolitikai gondolkodás, már ekkor kialakult egy mackin-deri térség felosztás mely szerint volt egy 500 km átmérőjű magterület, ahol a császár uralkodott, e körül 250 és 500 km-es sugarakban volt két peremvidék, azokon kívül pedig a kínaiak által „barbároknak” nevezett népek éltek.

A Tavasz és őszi korában (Chun Qiu 春秋, i.e. 722-i.e. 481) folyamatos volt a hadakozás és együttműködés a kisebb nagyobb országok között, amely egyfajta „Divide et impera” stratégia szerint működött a nagy katonai stratégiák vezetésével, akiknek a művei szerencsés módon megmaradtak az utókornak (Ye, 1997: 142-147).

4.2.1. Kínai katonai stratégiák

A „Hat titkos tanítás” (Liu Tao, 刘韬) című műben a Nyugati-Zhou dinasztia (i.e. 1046-i.e. 771) uralkodói, Zhou Wen (周文王, i.e. 1152-i.e. 1056) és Zhou Wu (周武王, i.e.1087-i.e. 1043) királyok a kor legnagyobb katonai stratégiájával, Jiang Ziya (姜子牙, i.e. 1156-1017) kínai tábornokkal beszélgetnek a hadviselésről, a stratégiákról és taktikákról, e mellett a kormányzás alapelveiről is tárgyalnak (Tokaji, 2018: 197), amelyekkel már geopolitikai témákat feszegettek. Kiemelendő az „erény és igazságosság geopolitikája”, amelynek keretében az erényességgel és az igazságossággal lehet elnyerni a környező országok támogatását, továbbá fontos az országok és a nép között a haszon megosztása és az országokkal való együttműködés (Liu Z., 2017: 62):

„天下非一人之天下，乃天下之天下也。同天下之利者，则得天下；擅天下之利者，则失天下。”

„Az égalatti nem egyetlen ember égalattija. Az egész égalatti épp azt jelenti, hogy minden az ég alatt. Aki megosztja a hasznot az égalatti valamennyi lakójával, az elnyerheti az egész világot. Ám aki kisajátítja magának az égalatti hasznait, az elveszíti uralmát a világ felett.”

Részlet a „Hat titkos tanítás” című műből Tokaji Zsolt fordításában
(Tokaji, 2018: 200)

A „Hat titkos tanítás” című műben olvashatunk a „kölcsonös tisztelet és béke geopolitikájáról” is, amelyben azt hangsúlyozza, hogy a szomszédos országokkal békében, együttműködve, kölcsonös tiszteletben kell élni, a mellett, hogy az országon belül is az igazságosságra és a békére törekedik az ember (Ye, 1997: 151):

„无疏其亲，无怠其众，抚其左右，御其四旁。”

„Ne hanyagold el rokoni kapcsolataidat, ne mellőzd a (nép)tömeget, légy békülékeny a szomszédos országokkal, és tartsd ellenőrzésed alatt a négy határvidéket!”

Részlet a „Hat titkos tanítás” című műből Tokaji Zsolt fordításában
(Tokaji, 2018: 206)

A „Hat titkos tanítás” több fejezete is a harc nélküli uralkodást támogatja és annak lehetséges változatait mutatja be (például a II. fejezet, A katonai titkos tanítás, 15. Civil támadás – lásd Tokaji, 2018: 215-217)

A „Guanzi” (管子) című könyvet a Tavasz és őszi kor egyik legnagyobb politikusának és gondolkodójának, Guan Zhong-nak (管仲, i.e. 723-i.e. 645) tulajdonítják, aki nem csak nagyszerű stratégia, de kiváló diplomata és geopolitikus is volt. Gondolatai lefektették a kínai geopolitika és geökonómia alapjait. (Ye, 1997: 153). Fő gondolata, hogy a geopolitikai hatalomhoz gazdag állam – erős katonaság szükséges:

„主之所以为功者，富强也。故国富兵强，则诸侯服其政，邻敌畏其威，虽不用宝币事诸侯，诸侯不敢犯也。主之所以为罪者，贫弱也。故国贫兵弱，战则不胜，守则不固，虽出名器重宝以事邻敌，不免于死亡之患。”

„Az uralkodó erénye az ország meggazdagodása. Ha az ország gazdag és a katonák erősek, a fejedelemségek hallgatnak az uralkodóra, a szomszédos országok pedig félik hatalmát, nem szükséges kincsekkel elárasztani a fejedelmeket, ők nem vétnek az uralkodó ellene. Az uralkodó bűne az ország elszegényedése. Ha az ország szegény és a katonák gyengék, a harcokban nem tud győzedelmeskedni, védekezése sem erős, ha értékes kincsekkel árasztja el az ellenséges szomszéd országokat, az sem tudja az ország halálát megfékezni.”

Részlet a „Guanzi” című műből saját fordításban

Guan Zhong leírásában nem csak a gazdagság és az erős katonai hatalom számított, hanem az uralkodó erényessége és jósága, továbbá a nép békesége. Guan Zhong tanulmányozta az országok méretét, belpolitikáját, katonai erejét, az országok közötti kapcsolatokat, ennek megfelelően különböző méretű és erejű országoknak különböző geopolitikai stratégiákat jegyzett le: a közeli országokkal szoros kapcsolatban kell lenni, de a távoli országokkal is az udvariassági szabályok szerint kell együttműködni; a szomszédos országokkal rokonként kell kedveskedni; ne katonai eszközökkel oldjuk meg a határ-problémákat; el kell érni, hogy a szomszédos országok önszántából csatlakozzon, nem pedig elfoglalni kell őket, ehhez azonban az országnak erős gazdasággal és békés, nyugodt légkörrel kell rendelkeznie. Ezen kívül a 86 fejezetben számos fontos geopolitikai gondolatot fogalmazott meg a kínai stratégia, de ezek közül is kiemelendő a geökonómiai gondolat, amely fogalmat Európában Edward Luttwak (1944-) politológus 1990-ben definiált, mi szerint a geökonómia „az nem más, mint a nemzetek közötti ősi fegyveres rivalizálás folytatása új gazdasági eszközökkel, s így a háborút helyettesíti a gazdasági hódítás, a gazdasági versengés” (Bernek, 2010: 34):

„今以诸侯为公州之饰焉，以乘四时，行打牢之策。。。为诸侯，则高下万物以应诸侯；遍有天下，则赋币以守万物之朝夕，调而已。利有足则行，不满则有止。王者乡州以时察之，故利不相倾，县死其所。君守大奉一，谓之国簿。”

„Az uralkodó, hogy birtokolja az országok vagyonát, ki kell használnia a 4 évszak váltakozását és korlátozó politikát⁸ kell végrehajtani...mikor fejedelemségekre van osztva az ország, egy uralkodó a termékek birtoklásával tudja befolyásolni a fejedelemségeket. Amikor egyesítve van az ég alatti, az uralkodó a pénz birtoklásával tudja befolyásolni az áruk értékét, és igazgatni. Amikor sok van, folyamatos a kereskedelem, amikor kevés van, akkor le kell állítani a kereskedést. Így amikor az uralkodó a vidék gazdasági helyzetét áttekinti, azt láthatja, hogy a nép a haszonért nem küzd, és stabil az emberek élete. Az uralkodó kontrollálja a teljes helyzetet és egyed uralkodó, ez az ország gazdaság statisztikai stratégiája.”

Részlet a „Guanzi” című műből saját fordításban

Guan Zhong tábornok vezetésével kereskedelmi háborúkat folytattak a szomszédos országokkal, akiket a sikeres taktikát követően bekebeleztek (Ye, 1997: 165). Ezekről a történeésekről, taktikákról a kínai krónikákban is tényyszerűen lehet olvasni.

A Tavasz és őszi korban élt Szun Wu (Sun Wu 孙武, i.e. 545-i.e 470), ismertebb nevén Szun-Ce (Sun Zi, 孙子= Szun mester) akinek a nevéhez kötődik a világ egyik legnagyobb hatású hadtudományi írása, amelyet nem csak a kínai állami és katonai vezetők, de a nyugati világban is számos hadseregben is kötelező tanulmány. Szun Wu „A Háború művészete” (Sunzi Bingfa, 孙子兵法, más fordításban: A Hadviselés törvényei⁹) című művében a háború témakörét az államokkal, a diplomáciával és a földrajzi körülményekkel összefüggően tárgyalja igen alaposan (Wang E., 2017:17):

„孙子曰：兵者，国之大事，死生之地，存亡之道，不可不察也。故经之以五事，校之以计，而索其情：一曰道，二曰天，三曰地，四曰将、五曰法。。。地者，远近、险易、广狭、死生也。将者，智、信、仁、勇、严也。。。凡此五者，将莫不闻，知之者胜，不知者不胜。”

„Szun-ce mondta: A háború az ország legfontosabb ügye, az élet és a halál fundamentuma, a túlélés illetve a pusztulás útja, melynek tanulmányozása el nem hanyagolható.

Mert hiszen (a háborút) öt állandó tényező befolyásolja, melyeket, ha viszonyítással mérlegelünk, megmutatkozik annak igazi természete. Az első az Út, a második az Ég, a harmadik a Föld, a negyedik a hadvezér, az ötödik a regula...

A Föld magába foglalja a távoli vagy közeli, járhatatlan vagy járható, tágas vagy szűk, a végzetes vagy védhető terepeket... Ezen öt (tényezőt) minden egyes hadvezérnek kötelessége ismerni, s aki fölismeri ezeket, győzedelmes lesz, ám aki nem ismeri föl ezeket, az győzelmet sem arathat."

Részlet „A Háború Művészete” című műből Tokaji Zsolt fordításában
(Szun-ce, 2006: 9)

Ahogy azt a korábbiakban láthattuk, a nagy stratégák nem támogatták a vérontást, így Szun-ce is a békésebb utat szorgalmazta az országok közötti küzdelmekben, azt tartja a legnagyobb stratégának, aki harc nélkül nyeri meg a háborút: a legjobb a taktikai győzelem, a második a diplomácia eszközével elszigetelni az ellenfelet és azzal meghódítani, a harmadik a katonai erővel való fenyegetéssel győzedelmeskedni és csak az utolsó eshetőséggént említi a katonai beavatkozást:

„是故百战百胜，非善之善者也；不战而屈人之兵，善之善者也。故上兵伐谋，其次伐交，其次伐兵，其下攻城。。。故善用兵者，屈人之兵而非战也，拔人之城而非攻也，毁人之国而非久也，必以全争于天下。”

„Ezért aki száz csatában száz győzelmet arat, még nem a jók legjobbika. A jók legjobbika küzdelem nélkül hódoltatja meg az ellenséges sereget. „Ezért a legjobb hadsereg (az ellenség) terveire mér csapást; ezt követi, amelyik a(z ellenség) szövetségeit szakítja szét; ezt követi az, amelyik magát a(z ellenséges) sereget támadja meg; s a legkevésbé jó, amelyik a(z ellenség) városfalainak ostromába kezd... Ezért az, aki igazán jártas a hadsereg alkalmazásában, úgy hódoltatja meg a(z ellenséges) sereget, hogy csatát sem vív vele; úgy foglalja el az idegen városokat, hogy meg sem ostromolja azokat; úgy semmisíti meg az idegen államokat, hogy (a háborút) nem engedi sokáig elhúzódní.”

Részlet „A Háború Művészete” című műből Tokaji Zsolt fordításában
(Szun-ce, 2006: 17-18)

Az említett három művön kívül a Hadakozó fejedelemségek korában (i.e. 403-i.e. 221) további, Kínában híres hatudományi irodalmi mű meg-

található, mint például Szun Wu egyik leszármazottja, Szun Bin (Sun Bin, 孙臏, kb. i.e. 380-kb. i.e. 316) által megírt hadtudományi törvények (Sun Bin Bingfa, 孙臏兵法), továbbá a Vu Zi (Wu Zi Bingfa, 吴子兵法), a Sze-ma-fa (Sima Fa, 司马法) és a Vej Liao-ce (Wei Liao Zi, 尉缭子), amelyek a hadművészeti kánon hét könyve¹⁰ (武经七书) közé tartoznak. Ezekben a művekben is felfedezhetők a kínai geopolitikai gondolkodás gyökerei.

4.2.2. Kínai nagy bölcsek

A Tavasz és ősz korából nem csak a neves hadvezérek és stratégiák művei maradtak rá az utókorra, de az akkori bölcsek munkássága is nem csak fennmaradtak, de a mai napig kötelezően tanulják a kínai diákok kisiskolás koruktól kezdve. A két legkiemelkedőbb bölcse Lao-ce (Lao Zi, 老子, i.e. 571-i.e. 471) és Konfuciusz (Kong Zi, 孔子, i.e. 551-i.e. 479). Lao-ce munkássága az „Út és erény könyve” (Dao De Jing, 道德经), amely a taoizmus alapja lett, míg Lao-ce tanítványának, Konfuciusznak köszönhetően elkészült a „Beszélgetések és mondások” (Lun Yu, 论语) című mű, továbbá számos kiemelkedő könyve mellett Konfuciusz fordításában maradt ránk Kína egyik legrégebbi és a kínai kultúra alapjait nagyban befolyásoló és a mai napig Kínát meghatározó alapmű, a „Változások könyve” (Yi Jing, 易经).

Lao-ce és Konfuciusz is a békés geopolitikai gondolkodás tanítói voltak, a közös együttműködés és a harmóniában való élés hívei voltak:

„大邦者下流，天下之牝，天下之交也。牝常以静胜牡，以静为下。故大邦以下小邦，则取小邦；小邦以下大邦，则取大邦。故或下以取，或下而取。大邦不过欲兼畜人，小邦不过欲入事人。夫两者各得所欲，大者宜为下。”

„Nagy birodalom: síksági folyam, /a középső az ég alatt,/ nősténye az ég-alattinak. /A nő békével győzi le a hímet,/ békésen alája-gubbad. /A nagy birodalom gubbadjon a kisebbik alá,/ így szerezzen bizalmat; /a kis országok alacsonyabbak, /így szereznek bizalmat./ Vagy a legubbadás szerezzen bizalmat,/vagy hogy alacsonyabbak./A nagy birodalom mást se kívánjon:/egyesítsen és tápláljon;/a kis ország mást se kívánjon:/csatlakozzék és szolgáljon./ Teljék be mindkettő rendeltetése:/a nagy gubbadjon a kicsinyek elébe.”

Részlet „Tao Te King” című műből Weöeres Sándor fordításában

Lao-ce az erényességre és a kölcsönös tiszteletre tanította az emberek, arra törekedett, hogy az emberek harmóniában, a hagyományok és az udva-

riasság szerint békében, együttműködésben éljenek. Ellenezte a harcot és a háborút:

„以道佐人主者，不以兵强天下。其事好还。师之处，荆棘生焉。大军之后，必有凶年。”

„Aki az út-on járva urát szolgálja,/nem igaz le országokat hadsereggel,/ hiszen őellene is fordul a dárda./Hol had vonult,/tövis lepi a rétet,/nagy harc után/jönnek ínséges évek.”

Részlet „Tao Te King” című műből Weöeres Sándor fordításában

Konfuciusz csodálta és tisztelte Lao-ce-t, akire mestereként tekintett. Hasonlóan Lao-ce-hoz az erényességre, a tiszteletre és az udvariassági szabályokra oktatta az embereket. Konfuciusz igazságügyi miniszterként nagyon sokat tett hazájáért, a Lu királyságért, de a korrupcióban és az erkölcstelenységben nagyot csalódott, lemondott magas politikai pozíciójáról és visszavonult. Később útnak indult, hogy egy megfelelő királyságot találjon, amelynek királyát támogathatja és segítheti, azonban a 13 év vándorlása alatt nem találta meg a megfelelő, az ország egyesítésére érdemes királyt, akit szolgálhatna. Végül visszatért a Lu királyságba és tanításba kezdett.

Híres művei mellett kiemelt munkássága a „Változások könyve”, amelyben a 64 hexagrammot mutatja be. A hexagrammok tanulmányozása során is jól látható, hogy a háborút ellenzik, a béke, és harmónia, a kölcsönös tisztelet és együttműködés segíti az országok és a világ fejlődését, ez tartja a világot egyensúlyban.

A későbbi filozófusok és tanítók mind Lao-ce vagy Konfuciusz tanítványai voltak, mindenki nagyon nagy hangsúlyt tett az erényességre, harmóniára és békére. Ilyen volt Mo-ce (Mo Zi, 墨子, i.e. 476-i.e. 420) is, aki a művében hadtudományi kérdésekkel is foglalkozott, amelyben határozottan elítélte a támadó jellegű háborúkat (Tokaji, 2018: 328). Tanításait bemutató művében a 17-19., „A támadás ellenzése” (Fei Gong, 非攻) című fejezetekben tárgyal a háború és a felesleges vérontás elkerülésére. Mo-ce több királynál is közbenjárt, hogy lebeszélje őket a háborúról, és elérte, hogy végül nem történt felesleges hadakozás. „A támadó jellegű hadi tevékenységek elítélésének doktrínáját nem lehet figyelmen kívül hagyni” – zárta Mo-ce „A támadás ellenzése” fejezetét.

Más fejezetekben is az együttműködést, egymás segítségét szorgalmazza az országok között és egy fajta utópisztikus világot mutat be (Ye, 1997: 178).

4.2.3. Kínai geopolitikai gondolkodásmód összegzése

Összességében az kínai történelem sajátosságából kifolyólag azt láthatjuk, hogy Kr.e. 1. évezredben a mai Kína területén számos kiskirályság alakult, akik azért küzdöttek, hogy az ő uralmuk alatt egyesüljön az ország. A hadakozások ideje alatt a kínai nagy stratégák és filozófusok is az egyiséget szorgalmazták, de nem voltak hívei a katonai beavatkozásnak és a felesleges vérontásnak. A filozófusok a teljes harmóniát és békét támogatták, míg a stratégák is a háború nélküli győzelmet preferálták, amit első körben taktikailag, vagy diplomáciai eszközökkel, esetleg kereskedelmi háborúval vagy geoökonomia eszközökkel volt érdemes elérni, és csak a legvégső esetben volt támogatott az ütközet, amelynek természetesen előfeltétele volt, hogy a király és a hadvezérek erényesek, tisztességesek és az „út” szabályai szerint élnek.

Áttekintve a kínai geopolitika gyökereinek megjelenését az ókori kínai művekben több különbséget is észrevehetünk a nyugati és kínai geopolitikai gondolkodásmódban:

- Kínában főként a stratégák műveiből maradtak ránk a kínai geopolitikával kapcsolatos fontos gondolatok, a kínai stratégák gyakorlatban végezték a geostratégiai intézkedéseiket, amelyeket feljegyeztek az utókornak. Azonban a nyugati geopolitikai tudománnyal főként filozófusok és kutatók foglalkoztak, akik általában elméleti szinten tárgyalták a geopolitika tudományát.
- Kína mivel mackinderi gondolathoz hasonlóan úgy vélte, hogy Kína a magterület, ezért – ahogy Kína történelme is bizonyítja¹¹ – nem voltak törekvései a környező országok elfoglalására és a gyarmatosításra sem, holott igen fejlett hajóflottával rendelkezett a 15. században. Ebből kifolyólag elmondható, hogy míg Kínára a mikro-geopolitika a jellemző, a Nyugatra pedig a makró-geopolitika.
- Míg a nyugati gondolkodásban a „szomszédos ország lehet, hogy ellenség” felfogás található meg, addig Kínában a szomszédos országokat barátként kezelték, a békés együttműködésre tették a hangsúlyt.

5. Az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés és a kínai geopolitikai gondolkodás

A világot nagyon meglepte, mikor Xi Jinping kínai államfő meghirdette az „Egy övezet, egy út” kezdeményezést 2013-ban, mintha a semmiből érkezett volna a nemzetközi együttműködési program, mindenki a 2012-től

regnáló államfő személyéhez kötötte, mondván az új vezető ilyen módon hoz újítást a kínai bel- és külpolitikába, továbbá a túlfűtött kínai gazdaságnak próbál platformot teremteni, hogy folytatni tudják a hatalmas mértékű GDP növekedést. Azonban ismerve a kínai történelmet, a kínai ókori műveket és a gondolkodásmódot, feltehető a kérdés, hogy valóban a semmiből lett elindítva a 21. század egyik legnagyobb kínai kezdeményezése?

A kínai hadvezérekre, stratégiákra mindig is jellemző volt a hosszútávú tervezés. Több ókori műben is megjelennek az ezzel kapcsolatos mondatok, amelyek mára a minden napi életben használt közmondásokká váltak, ilyen például az i.e. 2. században a „Qin dinnasztia mulasztásai” (Guo Qin Lun, 过秦论) című műből a „shenmou yuanlv 深谋远虑– ” (= alaposan megfontolni és hosszútávra meggondolni), az i.e. 1. században a „Hadakozó fejedelemségek” című műből a „changjiu zhi ji – 长久之计” (= hosszan tartó terv), vagy Konfuciusz művéből a 15. fejezet, 12. bekezdése: „Ren wu yuanlv, biyou jinyou – 人无远虑, 必有近忧” (= Aki nem gondol hosszútávon, annak rövidesen gondjai lesznek).

1921-ben a Kínai Kommunista Párt megalapításakor, majd 1949-ben a Kínai Népköztársaság kikiáltásakor is kitűztek 1-1 százéves célokat, amelyeket szigorúan szem előtt tartva fejlődött az ország az elmúlt évtizedekben, ezen nagyszabású terveket a „kínai álom” és a „kínai reneszánsz” Xi Jinping-i szövegek foglalták össze a 21. században. Az 1978-as „Reform és nyitás” (Gaige Kaifang, 改革开放) politikát követően az ország gazdasági piaca megnyílt, megkezdődött a nemzetközi kereskedelem. 1992-ben kihirdetésre került a „Go global” (Zouchuqu, 走出去) stratégia, amelynek keretében az állam támogatta a kínai vállalatokat a külföldi terjeszkedésükben. Az 1990-es évektől Kína számos multilaterális kapcsolatot hozott létre, továbbá a kínai vállalatok is már nagyban megkezdték a külföldi terjeszkedéseiket, egészen az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés kihirdetéséig, amire Kína már gondosan felépített, komoly diplomácia, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokra tett szert különböző régiókkal.

Jól látható, hogy Kína a „Reform és nyitás” politikát követően az ország megerősítésére tette a hangsúlyt és kivárta a megfelelő időpontot, mint ahogy Szun-ce tanításában van: „Régen, akik igazán járatosak voltak a harcban, mindenekelőtt saját magukat tették legyőzhetetlenné, és úgy várták ki (a kezdő pillanatot), amikor az ellenség legyőzhetővé lett” (Szun-ce, 2006: 21).

Az elmúlt 40 évben a leírt politikai intézkedésekkel építették fel a nemzetközi kapcsolatokat, Szun-ce és Guanzi írások útmutatása szerint először megerősítették az országot, és kivárták a megfelelő időpontot. Ezek alap-

ján elmondható, hogy az „Egy övezet, egy út” egy gondosan megtervezett, nagyszabású nemzetközi gazdasági együttműködés.

A Han-kori történeti leírásokban megemlítik az „5 csalétek” stratégiát (Wu Er, 五饵), hogy miként lehet a hunokat kínaiasítani és asszimilálni, hogy ezzel harc és háború nélkül legyőzzék őket.

1). 賜之盛服车乘以坏其目;

Díszes ruhákat és kocsit adományozunk a szemük megvesztegetésére,

2). 賜之盛食珍味以坏其口;

Bőséges és ízletes étket adományozunk a szájuk megvesztegetésére,

3). 賜之音乐妇人以坏其耳;

Zenét és asszonyokat adományozunk a fülük megvesztegetésére,

4). 賜之高堂邃宇府库奴婢以坏其腹;

Hatalmas épületeket és rabszolgákat adományozunk a gyomruk megvesztegetésére,

5). 于来降者，以上召幸之，相娱乐，亲酌而手食之，以坏其心：此五饵也。

A meghódoltak pedig, a császár meghívására fogadáson vehetnek részt, ahol a császár személyesen kínálja meg a vendégeket étellel a szívük megvesztegetésére.”

Részlet a „Han-kori krónika” című műből saját fordításban

Az „Egy övezet, egy út” és más multilaterális együttműködés keretében számos fórumot, kiállítást és programot tartanak Kínában, amelyre meghívják az országok állami vezetőit és a kormánytagokat. A program keretében bőséges lakodalmakra invitálják meg a vezetőket, a legjobb szállodákat biztosítják, a legjobb autókkal fogadják őket. A programok keretében a legjobb kínai kulturális programokat nyújtják. A tárgyalásokon nagyszabású infrastruktúrális és ingatlanfejlesztési projektekről tárgyalnak. Amennyiben az együttműködés sikeresnek bizonyul, Xi Jinping államfő személyesen fogadja a vezetőket Pekingben. Ezen cselekedetek kapcsán is nagy hasonlóságot lehet felfedezni az „5 csalétek” stratégiával, ami a korunk körülményeihez lett igazítva.

Xi Jinping államfő az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés kapcsán tartott platformokon mindig megerősíti, hogy a kezdeményezés alaptételei a „harmónia, béke, együttműködés”, amelyek a fentiekben részletezett konfuciuszi és további ókori kínai bölcs és stratégia gondolatait tükrözik vissza. A „Változások könyve” és a „Tao Te King” által szorgalmazott erényeséget, őszinteséget és becsületességet hangoztatják a kínai állami vezetők

a különböző fórumokon, konferenciákon tartott beszédek során. Továbbá fontosnak tartják a „Hat titkos tanítás” című műből ismert „kölcsonös tisztelet és béke” politikáját, amely abban nyilvánul meg, hogy Kína nem szól bele más országok belpolitikájába és nem is tervezi tengerentúli területek gyarmatosítását, mint ahogy a történelem során a kínai nemzetnek soha nem is volt ilyesfajta törekvése.

Az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés egy gazdasági együttműködés, így a „Guanzi” műben lefektetett geoökonomia stratégia mellett, a nemzetközi vállalatokhoz hasonlóan a gazdasági világban a Szun-ce tanításai is fellelhetők (Wang F., 2017).

6. Összefoglalás

Kína az „Egy övezet, egy út” kezdeményezéssel a 21. század legnagyobb gazdasági együttműködését kezdte meg, amely nyugati szemmel egy igen komoly geopolitikai törekvés, azonban a kínai szemében csak Kína reneszánsza. A kínai történelmet áttekintve megismerhető, hogy Kína a kezdetektől egészen a 19. századig, a nyugati gyarmatosítók megjelenéséig a világ egyik legfejlettebb és legnagyobb gazdasággal rendelkező országa volt. A kínai 100 éves tervek és a „kínai álom” is Kína reneszánszát tűzte ki célul, amelyhez elengedhetetlen volt a kínai gazdaság megerősítése, diplomáciai kapcsolatok kiépítése és az országok összefogása a „harmónia, béke és együttműködés” zászlaja alatt. Ezen intézkedésekben is felismerhetők a kínai ókori művekben leírt gondolatok, így az „Egy övezet, egy út” kezdeményezésben is fellelhetők a kínai ókori bölcsességek, amelyekben már megjelentek a kínai geopolitikai gondolkodásmód gyökerei.

A kínai ókori filozófusok és stratégiák művei nagy hatással voltak a kínai állami vezetőkre és jelenleg is nagy hangsúlyt fektetnek ezek tanulmányozásaira a kínai politikusok. A kínai ókori filozófia és gondolkodásmód a mai napig nagyban befolyásolja a kínai emberek életét.

Míg a nyugati világban a sakk a legjellemzőbb stratégiai játék, ahol az ellenfél megsemmisítése a cél sakk-matt-tal, addig Kínában a weiqi (围棋) nevezetű asztali játékot úzik még az utcán is az egyszerű kínaiak, azonban ennek a játéknak nem a másik megsemmisítése a cél, hanem a területi. A két világ (Nyugat és Kelet) párhuzamosan, egymástól függetlenül fejlődött az évezredekén át, teljesen más kultúra, vallás és gondolkodásmód jött létre. Ezért nagyon fontos, hogy a kínai intézkedéseket kínai gondolkodás szerint ítéljük meg, nem pedig a nyugati deffiníciókkal próbáljuk meg megmagya-

rázni. A kínai történelem tanítása során a nyugati gondolkodással nyugati terminológia használatával „hűbéri-rendszerként” írják le Kína és a szomszédos országok kapcsolatait. Azonban Kínában a császár a hűbéreseitől nem követelt ajándékot, sőt, a Mennyei Ég Fia árasztotta el bőséges kincsekkel a hűbéreseket, továbbá engedélyezte nekik a kereskedelmet Kínával. Tehát a „hűbéri-rendszer”, mint nyugati deffiníció nem teljesen illik a kínai történelmi diplomáciai kapcsolatokra, azonban a nyugati világban nem volt megfelelő deffiníció a jelenségre, hiszen Európában az országok közötti kapcsolatok máshogy fejlődtek.

Kínát nem lehet a nyugati gondolkodásmóddal deffiniálni, szükséges a keleti világ kultúrájának, történelmének és filozófiájának ismerete, ahhoz, hogy megértsük a kínai gondolkodást és a kínai intézkedéseket. Természetesen ugyanez fordítva is igaz, Kínának is szüksége van ismernie a nyugati gondolkodásmódot ahhoz, hogy a Nyugat által megalkotott világrendben, a Nyugat által lefektetett játékszabályok szerint működjön a globalizált világban. Kína az ókori stratégiák és filozófusok bölcsességei meghallgatva felismerte ezt, ezért az 1978-as „Reform és nyitás” politikát követően elindított a „Go Global” intézkedését, amelynek keretében 1978 és 2018 között közel 6 millió diák ment külföldre tanulni, amelynek 60%-a vissza a tanulmányainak befejeztével visszatért Kínába, hogy otthon hasznosítsa a megszerzett tudását¹². E mellett számos kínai cég is külföldi irodákat nyitott, hogy jobban megismerjék a különböző országok helyzetét.

A kínai vezetők nem csak a kínai ókori bölcsességeket sajátítják el és alkalmazzák a jelenlegi világrendbe illesztve, de a nyugati gondolkodást is tanulmányozzák, ezzel egy nyugati-keleti fúziós gondolkodásmódot létrehozva alkalmazkodnak a Nyugat játékszabályaihoz, ezzel is támogatva és segítik Kína mihamarabbi reneszánszát. Azonban Kína újrafelemelkedéséhez szükséges, hogy a többi ország is harmóniában és békében, együttműködve, kölcsönös haszonnal fejlődjenek.

JEGYZETEK / NOTES

1. South China Morning Post: Andrew Sheng: Did Bannon know best? Without cooperation, a clash of civilisations with China is coming – <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/2126946/did-bannon-know-best-without-cooperation-clash-civilisations> utolsó letöltés: 2020. 04. 10.
2. Xinhua net: Xi Jinping a BRICS ipari és kereskedelmi fórum megnyitóján tartott beszéde (teljes szöveg) (新华网: 习近平在金砖国家工商论坛开幕式上的讲话 (全文)) – http://www.xinhuanet.com/world/2017-09/03/c_1121596338.htm – utolsó letöltés: 2020. 04. 10.
3. Szójáték: mindkét szó azonos hangzású szóval kezdődik: xian jing – xian bing = csapda – húsos pite
4. Kína Külügyminisztérium hivatalos honlapja: Wang Yi államtanácsos és külügyminiszter válaszol a bel- és külföldi újságíróknak a kínai külpolitika és a nemzetközi kapcsolatokról feltett kérdésekre (中国外交部官网: 国务委员兼外交部长王毅就中国外交政策和对外关系回答中外记者提问) – https://www.fmprc.gov.cn/web/wjzb_673089/zyjh_673099/t1644074.shtml – utolsó letöltés: 2020. 04. 10.
5. Xinhua net: Zhang Yesui: „Az egy övezet, egy út” nem egy geostratégiai eszköz (新华网: 张业遂: “一带一路”不是地缘战略的工具) – http://www.xinhuanet.com/world/2015-03/21/c_1114716882.htm – utolsó letöltés: 2020. 04. 10.
6. Idézet Hszün-ce (Xun Zi, 荀子, i.e. 313-i.e. 238) művéből, amelyet Xi Jinping államfő is használt beszédeiben – 学者非必为仕，而仕者必为学
7. E mellett volt egy időszak Mao vezetésébn, amikor Konfuciusz hagyományai ellen buzdította a népet.
8. Értsd: piac manipulálása
9. Tokai Zsolt fordítása
10. Hat titkos tanítás, Szun-ce: A háború művészete, Szema-fa, Vej Liao-ce, Vu-ce, Huang Si-kung három stratégiája és a Tang Taj-cung és Li Vej-kung diskurzusa
11. Csak a nem han nemzetséggű kínaiak uralma idejében volt jellemző a terjeszkedés. Lásd Yuan dinnasztia, amely a mongolok vezetésével egészen Európáig hatolt.
12. Sohu news: Az Oktatási Minisztérium közzé tette a 2018-as év külföldön tanuló diákok statisztikáját. (教育部公布2018年度中国出国留学人员情况统计) - https://www.sohu.com/a/306783382_433968 - utolsó letöltés: 2020. 04. 16.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Berneke Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geökonómia – a 21. század világgazdasági és a világpolitikai folyamatainak összefüggései. Geopolitika a 21. században I./1. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 29-62. old.
- Jared Diamond (2019): Háborúk, járványok, technikák – A társadalmak fátumai. Akkord Kiadó. Budapest. 519 old.
- Kissinger Henry (2014): Kínáról. Antall József Tudásközpont. Budapest. 623 old.
- Liu Weidong (2017): Az Egy övezet, egy út stratégiai tanulmánya. The Commercial Press. Beijing. 584 old.
- (刘卫东 (2017年): “一带一路”战略研究. 商务印书馆出版社. 北京. 584页)
- Liu Zheng (2017): Kína Geopolitikai Stratégiája. Renmin Kiadó. Beijing. 435 old.
- (刘峥 (2017年): 中国地缘政治的战略选项. 人民出版社. 北京. 435页)
- Szilágyi István (2018): A geopolitika elmélete. Pallas Athéné Könyvkiadó. Budapest. 251 old.
- Szun Ce (2006): A Háború művészete (Tokaji Zsolt fordítása). Cartaphilus kiadó. Budapest. 174 old.
- Tokaji Zsolt, P. Szabó Sándor (2018): A kínai hadtudomány klasszikusai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 603 old.
- Tóth József szerkesztésében (2014): Általános társadalomföldrajz I-II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 503 old.
- Xi Jinping (2017): Kína kormányzásáról. Antall József Tudásközpont. Budapest. 527 old.
- Xi Jinping (2019): On building a human community with a shared future. Central Compilation and Translation Press. Beijing. 569 old.
- Ye Zicheng (1997): Geopolitika és Kína külpolitikája. Beijing Kiadó. Beijing. 484 old. (叶自成 (1997年): 地缘政治与中国外交. 北京出版社. 北京. 484页.)
- Wang Enyong etc (2017): Politika Földrajz. Felsőoktatási Kiadó. Beijing. 436 old. (王恩涌等(2017年): 政治地理学. 高等教育出版社. 北京. 436页.)
- Wang Fade (2017): Kereskedelmi háború művészete – Szun-ce háború művészete stratégiájával megnyerni az „Egy övezet, egy út” gazdasági háborút. China Financial and Economic Publishing House. Beijing. 257 old. (王法德: 商战兵法 – 用‘孙子兵法’谋略赢‘一带一路’商战. 中国财政经济出版社. 北京. 257页.)

KOVÁCS Tamás

doktorjelölt

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

doctoral candidate

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: kvcestms@gamma.pte.ttk.pte.hu

**A VIZUÁLIS TARTALOM TÁRSADALOM
BEFOLYÁSOLÓ HATÁSA**

**THE INFLUENCE OF THE VISUAL CONTENT ON
SOCIETY**

ABSTRACT

The role of social media in political activism has got considerable recognition in the past years; however, the role of images that are spread on these sites still understudied. There is a possibility that the visual contents can create and strengthen collective activism, this preliminary study provides a symbolic viewpoint on Arab Spring through investigating the conversion of three young victim's death into a motif of the movement that leads a revolution. Activists were driven by a shocking photographs of Khaled Saeed, Mohamed Bouazizi and Hamza Ali Al-Khateeb taken by their families who also shared these visual motivations through the social networks. These photos had a vigorous emotional impact; however the metamorphoses of all three from the local martyrdom to a country or worldwide symbol of the movement cannot be justified by these photos mere availability on the web. Their conversion demanded mediation by others who generalized the meaning of these photos and attached them to the existing grievances. Therefore, this short study

offers an introduction how these visual contents worked inside the society. The introductory part of this paper summarizes the recent research, then the second part introduces the possibilities of the collective actions, then the last part links this transformation to the activism.

Kulcsszavak: arab tavasz, kollektív fellépés, fényképek, társadalmi mozgalmak

Keynotes: arab spring, collective action, photographs, social movements

1. Bevezetés

Az elmúlt években a tudományos viták keresztüzébe kerültek a különböző közösségi médiafelületek, ezen belül is a társadalmi megmozdulásokban betöltött szerepük.¹ Napjainkban a különböző tudományterületek kutatói között egyetértés mutatkozik abban, hogy a különböző közösségi médiafelületek jelentősen segítették az elmúlt években lezajlott társadalmi változásokat, amelyek nem egy esetben a politikai rendszer bukásával értek véget. Ezen folyamatok egyik legjellemzőbb példája a 2011 elején kirobbant Arab Tavasz, amely dominóelven szerűen futott végig az arab országokban és sokszor erőszakos tüntetések képében formálta át részben vagy egészben a térség országait Irántól egészen Marokkóig. Az eseményekkel kapcsolatban több tanulmány vizsgálta a közösségi média felületein keresztül küldött üzenetek gyakoriságát és eloszlását,² a különböző platformok felhasználási módját,³ illetve a tartalmat.⁴ Az utóbbi csoport kutatói részben az egyes üzenetek hírértékét,⁵ azok hagyományos médiában való megjelenését vizsgálták.⁶ Az üzenetek társadalomra gyakorolt hatása azonban csak részben vizsgált, mivel az elemzést végző tanulmányok elsősorban a szöveges tartalom elemzésére korlátozódik.⁷

A tanulmányok számottevő része azonban figyelmen kívül hagyta a képek hatását, annak ellenére, hogy történelmi mozgalmak sora bizonyítja, hogy szerepük korántsem elhanyagolható.⁸ Goldberg szerint a képeknek órási kapacitásuk van arra, hogy eseményeket, ideológiákat szimbolizáljanak és tömörítsenek. Úgy gondolja, hogy a fényképek nem mások, mint a modern társadalom jelzőtáblái.⁹ Ilyen jelzőtáblának mutatkozott, hogy az arab tavasz során is több országban is drasztikus haláleset keltezhető a tüntetések megindulása elé. Ráadásul ezek képi reprezentációja ugyancsak megjelent a szöveges üzenetek között. 2010. június 6-án a fiatal Khaled Saeed élete tragikus

véget ért az egyiptomi Alexandriában. A 28 éves férfit két civil ruhás nyomozó rángatta ki a helyi internet kávézóból, miközben olyan súlyosan bántalmazták, hogy órákon belül belehalt a sérüléseibe. A sérüléseiről készült képek megállíthatatlan terjedésnek indultak a közösségi média különböző felületein. 2010. december 17-én, egy tunéziai utcai árus bizonyos Mohamed Bouazizi élete hasonlóan tragikus véget ért, ám esetében csak a kiváltók volt a brutalitás, életének önkezével vetett véget. A kormányzóság helyi épülete előtt felgyújtotta magát, miután egy női tisztségviselő nyilvánosan megszégyenítette és elkobozta az árúkézfétét. A lángoló férfiről, majd kórházi kezeléséről készült sokkoló, megbotránkozást keltő képek bejárták az internetet. 2011 májusában, egy, a Saeedéhoz meglehetősen hasonló eset történt egy 13 éves fiúval a szíriai Dara városában. Hamza Ali Al-Khateeb egy április végi tüntetésről került őrizetbe, ahonnan már csak az élettelen teste került vissza a családhoz súlyos, többek között égési sérülésekkel és lövedék nyomokkal. Képei hasonló terjedésnek indultak a világhálón.¹⁰

A közösségi média különböző forradalmak alatt létrejött csoportjainak vizsgálata során már bebizonyosodott, hogy a forradalom előtt keletkező oldalak gyűjtő csoportként működtek, amelyek lehetőséget adtak a rendőrség és más szervek brutalitását felfedésére és megosztására, ugyanakkor segítettek a tiltakozások szervezését, később pedig a demokratikus átalakulásról szóló beszélgetések központi fórumává váltak.¹¹ Az üzenetek elemzések kapcsán Papacharissi és de Fatima Oliveira azt találta, hogy az erőszakról szóló tartalom az üzenetek több mint felét tették ki. Hasonlóképpen, a szöveges üzenetek mennyiségi elemzésével foglalkozó kutatások azt mutatták, hogy számuk a forradalom különböző fázisaiban között változott egy-egy jelentős esemény bekövetkezése során.¹² A csoportokon belüli tartalom tehát korrelált az eseményekkel. A csoportokon belüli kommunikáció azonban csak absztrakt lehet, azaz olyan információk összessége, amely írásban vagy szóban jelennek meg. A kommunikáció másik ága az érzelmi, amely megkerüli a nyelv beépített racionalitását, így közvetlenül befolyásolja a néző erkölcsi érzékeit. Ezért okkal feltételezhető, hogy a figyelemfelkeltő vizuális témák indikátorként hathatnak a tüntetésekre.

2. A vizuális tartalom és a kollektív fellépés kapcsolata

Neurológiai kutatások azt mutatják, hogy a vizuális ingereket az emberi agy hatékonyabban éli meg, mint a verbális jeleket, mivel azok szorosan kapcsolódnak a túléléshez, így a figyelem nagyobb részét képesek lekötöni.

Az evolúciós pszichológia szempontjából különösen a negatív tartalommal terhelt üzenetek feldolgozása hasonló folyamatokat indítanak el az emberi agyban, mint a közvetett fenyegetések, éppen ezért lehet fontos a képek társadalmi mozgalmakban betöltött korai hatásának vizsgálata.¹³ A képi reprezentáció mozgalmakban betöltött szerepéhez különböző szempontok szerint közelíthetünk, mivel az elkövetkező oldalakon a tüntetések kirobbanásában betöltött szerepüket igyekszünk vizsgálni, ezért azt igyekszünk végigjárni, hogy hogyan válik szimbólummá egy fénykép, amely gyakran halált vagy más szenvedését elkapott pillanatát ábrázolja, ennél fogva spontának és szimbolikusnak, rávilágítanak az adott társadalmi csoport valós helyzetére. Egy fénykép valaki szenvedéséről vagy haláláról elsősorban személyes, csak akkor válhat az igazságtalanság egyetemes szimbólumává, ha kimozdulva a privát szférából nemcsak nagyobb nyilvánosságot kap, de ez a nyilvánosság képes értelmezni a kép mögött húzódó többletinformációt.

Az erőszakos képek jellegükből fakadóan magas érzelmi töltettel rendelkeznek. Egy dolog olvasni a atrocitásról, és egy másik vizuálisan meg tapasztalni annak következményeit, különösen ha az emberi testről van szó. A testi szenvedés képei ebben a tekintetben központi szerepet játszanak, és segíthetnek előállítani azt, amit Jasper és Poulsen „erkölcsi sokkoknak” hívnak.¹⁴ A testi szenvedés látványa erőteljes, mert a test mindenki számára az elkerülhetetlen sorsot szimbolizálja. A testi törékenység, brutalitás reprezentációja kapcsán Linfield úgy gondolja, hogy egy kép által megjelenített kegyetlenség összetöri a szemelőben azt a felfogást, hogy mit is jelent emberi lénynek lenni.¹⁵ Az erőszakos képek megtekintése tehát érzelmi reakciókat vált ki, az érzelmek pedig befolyásolhatják a viselkedést.

A figyelemfelkeltő tartalom megértésének fontossága egyértelműbbé válik, amikor a politikai részvétel motivátorait vesszük figyelembe. Míg Susan Sontag szkeptikus volt a szenvedést ábrázoló képek transzformáló erejével kapcsolatban, addig a szociálpszichológiai kutatások azt sugallják, hogy az érzelmek a racionalitással párhuzamosan előre jelzik az egyén hajlandóságát a kollektív fellépésre. Sontag szerint viszont az érzelmi sokkot okozó képek, ahelyett hogy mozgósítanák a szemlélőt, inkább demobilizáló hatással lehetnek rá.¹⁶ Ennek ellentmond a szociálpszichológia, ami szerint a harag arra ösztönzi az egyéneket, hogy szerveződjenek a rendszer egyenlőtlenségek ellen, így közvetve azt sugallja, hogy a testi brutalitást ábrázoló képek befolyásolhatják a nézők érzelmi reakcióit és kollektív fellépéshez vezethetnek.

Két lehetséges tényező, amelyekről megállapítást nyert, hogy növeli a mozgalom hatékonyságát, a mérete és a mozgalommal való azonosulás szintje. Bennett és Segerberg amellet érvelnek, hogy a közvetítő hálózatok,

tehát a közösségi oldalak megengedik a személyre szabott keretek használatát, amelyek lehetővé teszik a résztvevők számára, hogy egyéni feltételekkel mentén foglalkozzanak őket érdeklő társadalmi és politikai kérdésekkel, amelyek személyre szabása, alakulása folyamatos, így a közösségi oldalak csoportjainak tagjai fontosnak tekintik részvételüket, ugyanakkor érzelmileg elkötelezettebbek.¹⁷ Ezek a digitálisan közvetített, személyre szabott cselekvési keretek bizonyítottan gyorsabb és nagyobb mozgósítókat eredményeztek, ugyanakkor nagyobb a rugalmasságuk is. Ebben a rendszerben a társadalmi mozgalmak aktivistái megpróbálnak prosperálni bizonyos érzelmek mellett vagy éppen azok ellen annak érdekében, hogy a mozgósítást fenntartsák.¹⁸ Figyelembe véve az érzelmek motivációs potenciálját és az online közösségekben való terjedését,¹⁹ kétségtelen, hogy a közösségi média felületeken terjedő képek, illetve azok érzelmi tartalma szerepet játszhatott a mozgalom kirobbanásában.

A kollektív fellépés iránti hajlandóság egyik fontos előrejelzője, hogy az egyén mennyire érzi hatékonynak a társadalmi változás elérésére tett kollektív erőfeszítéseket. A hatékonysági magyarázatok szerint a társadalmi mozgalom nagysága abban rejlik, hogy az az egyének felfogását formálja. Klandermanders szerint, a részvételi hajlandóság az egyik legfontosabb tényező a kollektív fellépésben való résztvevők számának meghatározásakor.²⁰ Van Zomeren szerint a társadalmi támogatás lehetséges mértéke, azaz a résztvevők várható száma határozza meg a mozgalom hatékonyságát.²¹ Ennek a számnak a visszajelzése a közösségi médiában adott, hiszen egy csoport tagjai látják a csoport tagjainak számát. Miközben a csoporttal történő azonosulás tovább motiválja az embereket. Így mind a csoportban részt vevő emberek száma, mind a mozgalommal való azonosulás növeli a csoporttagok kollektív hatékonysági észlelését, ez pedig ösztönzi a társadalmi mozgalomban való részvételt.

Egy elnyomó társadalomban a változás, a politikai véleménynyilvánítás legfőbb akadálya az egyén félelme, hogy fellépése miatt hátrány érheti. Ezt a félelmet a közösségi média hatékonyan segít leküzdeni azzal, hogy a virtuális térben eliminálja az elszigeteltség érzését. Ugyanakkor hangsúlyozza azt, hogy az egyén is a közösség szerves, alkotó és hasznos része, hiszen az online tér egy-egy szegletében azonos értékrenddel és törekvésekkel bíró, de területileg elszigetelt egyének egyesülhetnek. A közösségi média így képes demonstrálni egy mozgalom kollektív jellegét, erősíteni a másként gondolkodók közösségébe tartozásának érzetét. Így a virtuális térben növekvő csoport képes egyre újabb és újabb egyének bevonására, ösztönzésére, és tömeg jellegénél fogva felhatalmazza őket cselekvésre.

3. A vizuális tartalom szimbólummá alakítása

Egy fotó nem önerőből válik szimbólummá, sokkal inkább aktív közreműködés mellett, aktivisták tevékenysége nyomán.²² A kép ugyanis közvetítőként keresztül töltődik meg olyan jelentéssel és tartalommal, amely illeszkedik az adott társadalom politikai és kulturális rendszerébe, így nemcsak képes hatni arra, de a közösségi emlékezet részévé válhat, tovább formálva ezzel az adott társadalmat. A fényképek előnye, hogy hasonlóságon alapuló kapcsolatban vannak a valósággal, így más művészeti ágakkal szemben képesek arra, hogy a tökéletes valóságot ábrázolják.²³ Ugyan minden fénykép értelmezhető a meglévő keretek között, a legfontosabb összetevő alakulásában a kontextus, a politika, amely révén az aktivisták szimbólumot kreálnak belőle. A kép valósága tehát függ a néző tudásától, így csak megfelelő kontextusban nyerheti el értelmét. Ha ez nem következik be, akkora kép nem több egy képnél. Ha azonban a kép széles körben, a társadalom számottevő részében értelmezhetővé válik, akkor egyetemes szimbólummá alakul. Ebben a folyamatban központi szerep hárul az aktivistákra hárul, akik a kép mögé egy általánosan értelmezhető tudást és értelmezést készítenek, így önreflexióra késztetve az adott társadalmat. Az aktivisták tehát nem a társadalmat tükrözik, hanem létrehozzák a politikai kontextusban történő értelmezést így kulcsszerepet játszanak a kép szimbólummá alakításában. Mivel a fényképek maguk nem hozhatnak létre erkölcsi pozíciót, de kondenzáló természetük révén megerősíthetnek egy már meglévőt és segíthetnek egy születendő kibontakozásában,²⁴ így az aktivisták által létrehozott értelmezési keret az események azon interpretációját nyújtja, amely közvetve alátámasztja, hogy a regnáló hatalom megsérti a többség morális elveit. Amikor az értelmezés egy már meglévő értelmezési kerethez kapcsolódik, akkor potenciálisan az igazságtalanság egy szélesebb spektrumát szimbolizálja. A kép és a társadalom közötti dinamikus interakció tehát csak az aktivisták közreműködésével valósulhat meg.

A közreműködés mind Saeed mind Bouazizi és Al-Khateeb esetében is hasonlóképpen ment végbe. Miután a család értesítést kapott Saeed haláláról, hivatalosan is azonosítaniuk kellett. Ekkor Saeed bátyja a mobiltelefonja segítségével fényképet készített testvére sérüléseiről, amelyen jól kivehetőek voltak az arcot ért ütések nyomai: véraláfutások, illetve a törött és eldeformálódott állkapocscsont. Ezt követően Saeed bátyja feltöltötte testvére sérüléseiről készült fényképeket az saját közösségi média oldalára egy korábbi útlevelképpel együtt, ami az egykor életerős fiataalt ábrázolta.

Az így létrehozott szembeállítás még inkább kiemelte a rendőrség brutalitását. Ezt a két egymás mellé helyezett képet látta meg a közösségi médiában Saeed barátja és egyben a család ismerőse Bahaa Eltawel, aki a Youm7 újságírója ként dolgozott. Eltawel június 6-án egy cikket közölt Saeed haláláról, amelyben előbb szembeállította a halálának körülményeit a rendőrségi közleményekről, majd később tovább fokozta az eltérést azzal, hogy dokumentumokat szerzett, amelyek Saeed büntetlen előéletéről, illetve példás katonai szolgálatáról tanúskodtak, így aláásva a hivatalos magyarázat szavahihetőségét. A fényképeket tartalmazó cikkekre Wael Ghonim, a Google egyiptomi dolgozója figyelte fel, aki 2010. június 8-án létrehozta a „We are all Khaled Said” nevű Facebook oldalt, ahol megosztotta a cikket, valamint a képeket. Az oldal a hasonló korú, rendszerrel elégedetlen fiatalok fontos csoportjává vált, ahol megosztották egymással gondolataikat az esetről és általánosságban a Egyiptom belpolitikai helyzetéről.²⁵ 2011. Január 14-én ez a csoport hirdette meg január 25-re a „Revolution against Torture, Corruption, Unemployment and Injustice” néven meghirdetett tüntetést, ami utcára hívta a csoport tagjait, amely végül a rendszer bukását okozó megmozdulások első tüntetése lett.

A Saeed haláláról készült fénykép és a hozzá társított információk már széles körben ismertek voltak, amikor Bouazizi 2010. december 16-án felgyújtotta magát a kormányzói hivatal előtt, miután nem biztosították számára, hogy elmondhassa az esettel kapcsolatos panaszait. Az esetre a város központi, a hivatal melletti forgalmas útszakaszon került sor, sokak szemeláttára, akik közül többen igyekeztek eloltani a lángoló Bouazizit.²⁶ Tesztének 90%-án súlyos égési sérülésekkel szállították előbb a helyi, majd a Sfaxi kórházba, később pedig Ben Arousi Égési Centrumba, ahol végül 2011. Január 4-én meghalt. Temetésén több mint 5000 ember vett részt, sírkövét az alábbi felirat díszítette: „Martyr Mohamed Bouazizi. Peace for his life. And in the next life, have peace as well.”²⁷ A tüntetések azonban nem a halálát követően kezdődtek, hanem már órákkal az öngyilkossága után, mivel Bouazizi tettére nagy nyilvánosság előtt került sor, így az esetről készült képek percekkel később már szerepeltek a híradásokban. A tüntetések fokozatosan erősödtek, amely végül arra kényszerítette Zine el-Abidine Ben Ali köztársasági elnököt, hogy családjával együtt elmeneküljön az országból a szaúd-arábiai Dzsiddába. Erre 2011 január 14-én került sor, ami után nem sokkal Egyiptomban Ghonim meghirdette a január 25-i tüntetést. Bouazizi tette, az arról érkező hírek így közvetlenül erősítették a „We are all Khaled Said” egyiptomi csoportot.

Hónapokkal később, 2011. május 25-én halt meg a daraai őrizetben rendőri brutalitás következtében a 13 éves Hamza Ali Al-Khateeb. A család fényképeket és egy videót küldött különböző újságoknak, amelyek feltárták a fiatal sérüléseit. Saeedhoz hasonlóan neki is létrehoztak egy Facebook oldalt, ami a „We Are All Hamza Alkhateeb” nevet viselte és amelyhez május végéig több mint 100 000 felhasználó csatlakozott, és amely ugyan-csak tartalmazta a halál előtti és utáni kép szembeállítását. Szimbólummá formálódása ebben az esetben is bekövetkezett, miután halála széles körben ismertté vált: Május 31-én Hillary Clinton fordulópontnak nevezte halálát, amely sok más szíriai helyzetét szimbolizálja.²⁸

3. Összefoglalás

Az előző oldalakon a modern kori mozgalmak három olyan példáját mutatta be, amelyek a közösségi média segítségével jöttek létre. Saeed, Bouazizi és Al-Khateeb esete mélyen gyökerező társadalmi és politikai problémákat reprezentálnak, halálukkal, illetve azok reprezentációjával pedig erkölcsi sokkot okoztak a társadalomban, de csak azt követően, hogy aktivisták szimbólumokká formálták őket. Mindhárom esetben a képek szimbólummá formálódása két lépcsőben valósult meg. Először, amikor a haláluk előtti és az azt követő fényképük egyidejűleg hozzáférhetővé vált a közösségi oldalakon azok egymás mellé helyezésével, így kiemelve a halál utáni fénykép morálisan sokkoló jellegét. Majd amikor többletinformáció került a képek, esetek mellé különböző híradások vagy a család közreműködése folytán. Persze ez nem új történelmi jelenség, azonban az internet, a közösségi oldalak és a globális kommunikációs hálózatok kialakulása és elterjedése megkönnyítette ezeknek a szimbólumoknak a kialakulását és terjedését a térségben, amelyek így egymást erősíthették. A hasonló esetek tanulmányozása több perspektívából is megközelíthető, az előző oldalak célja mindössze az volt, hogy a felhívja a figyelmet politikai aktivizmusban betöltött szerepükre, hiszen ezek a szimbólumok nem maguktól alakulnak ki, hanem politikai aktivizmus révén nyerik el formájukat, amely így további és részletesebb vizsgálatot igényel.

JEGYZETEK/NOTES

1. Zhuo, Xiaolin–Wellman, Barry–Yu, Justine (2011): Egypt: the first Internet revolt? Peace Magazine. 2011. július/szeptember. <http://peacemagazine.org/archive/v27n3p06.htm>
2. Freelon, Deen (2011): The MENA protests on Twitter: some empirical data. dfreelon.org, május 19. <http://dfreelon.org/2011/05/19/the-mena-protests-on-twitter-some-empirical-data/>
3. Tufekci, Zeynep–Wilson, Christopher (2012): Social media and the decision to participate in political protest: observations from Tahrir Square. Journal of Communication. 2012/2. szám. 363–379. old.
4. Lotan, Gilad–Graeff, Erhardt–Ananny, Mike et al. (2011): The revolutions were Tweeted: information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions. International Journal of Communication 2011/5. szám. 1375–1405. old.; Meraz, Sharon–Papacharissi, Zizi (2013): Networked gatekeeping and networked framing on #Egypt. The International Journal of Press/Politics 2013/2. szám. 138–166. old.
5. Papacharissi, Zizi–de Fatima Oliveira, Maria (2012): Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. Journal of Communication 2012/2. szám 1–17 old.
6. Harlow, Summer–Johnson, Thomas J. (2011): The Arab Spring| Overthrowing the protest paradigm? How The New York Times, Global Voices and Twitter covered the Egyptian revolution. International Journal of Communication 2011/5. szám. 1359–1374. old.
7. Papacharissi, Zizi–de Fatima Oliveira, Maria (2012): Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. Journal of Communication 2012/2. szám. 1–17. old.
8. Alexander, Jeffrey C. (2006). The civil sphere. Oxford University Press. Oxford; Alexander, Jeffrey C. (2011). Performance and power. Polity Press. Cambridge. Biggs, Michael (2005): Dying without killing: Self-immolations, 1963–2002. In: D. Gambetta (szerk.): Making sense of suicide missions. Oxford University Press. Oxford. 173–208 old.
9. Goldberg, Vicki (1991). The power of photography. Abbeville Press. New York. 134–135. old.
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Spring. Letöltve: 2020.04.01.
11. Khamis, Sahar–Vaughn, Katherine (2011). Cyberactivism in the Egyptian revolution: How civic engagement and citizen journalism tilted the balance. Arab Media and Society. 2011/14. szám. 14–15 old.
12. Freelon, Deen (2011): The MENA protests on Twitter: some empirical

- data. dfreelon.org, május 19. <http://dfreelon.org/2011/05/19/the-mena-protests-on-twitter-some-empirical-data/>
13. Gazzaniga, Michael S. (1998): *The Mind's Past*. University of California Press. Oakland.
 14. Jasper, James M.–Poulsen, Jane D. (1995): Recruiting strangers and friends: Moral shocks and social networks in animal rights and anti-nuclear protests. *Social Problems*. 1995/4. szám. 493–512. old.
 15. Linfield, Susie (2010): *The cruel radiance: Photography and political violence*. The University of Chicago Press. Chicago. 38–40. old.
 16. Sontag, Susan (1979): *On photography*. Penguin Books. London.
 17. Bennett, W. Lance–Seegerberg, Alexandra (2014): *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge University Press. New York.
 18. Goodwin, Jeffrey–Pfaff, Steven (2001): Emotion work in high-risk social movements: managing fear in the US and East German civil rights movements. In: Goodwin, Jeffrey–Jasper, James M.–Polletta, Francesca (szerk.): *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. University of Chicago Press. Chicago. 282–302. old.
 19. Stage, Carsten (2013): The online crowd: a contradiction in terms? On the potentials of Gustave Le Bon's crowd psychology in an analysis of affective blogging. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. 2013/2. szám. 211–226. old.
 20. Klandermans, Bert (1984): Mobilization and participation: social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*. 1984/49. szám. 583–600. old.
 21. Van Zomeren, Martin–Spears, Russel–Fischer, Agneta H. et al. (2004): Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2004/5. szám. 649–664. old.
 22. Schlegel, Amy (1995): My Lai: 'we lie, they die' or, a small history of an 'atrocious' photograph. *Third Text*. 1995/9. szám. 47–66. old.
 23. Barthes, Roland (1977): *Image, music, text*. Lontana Press. London. 17–20. old
 24. Sontag, Susan (1979): *On photography*. Penguin Books. London. 17–18. old.
 25. Ghonim, Wael (2012): *Revolution 2.0: The power of the people is greater than the people in power*. 4th Estate. London. 55–58. old
 26. <https://web.archive.org/web/20150319085505/http://wtop.com/?nid=387&sid=2210615>. Letöltve: 2020.04.01.
 27. Chesshyre, Tom (2013): *A Tourist in the Arab Spring*. Bradt Travel Guides.

Chalfont St. Peter.

28. https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/torture-of-boy-invigorates-syrias-protest-movement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html Letöltve: 2020.04.01.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Könyvek

- Alexander, Jeffrey C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press. Oxford.
- Alexander, Jeffrey C. (2011). *Performance and power*. Polity Press. Cambridge.
- Barthes, Roland (1977): *Image, music, text*. Lontana Press. London.
- Bennett, W. Lance–Seegerberg, Alexandra (2014): *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge University Press. New York.
- Cheshyre, Tom (2013): *A Tourist in the Arab Spring*. Bradt Travel Guides. Chalfont St. Peter.
- Gazzaniga, Michael S. (1998): *The Mind's Past*. University of California Press. Oakland.
- Ghonim, Wael (2012): *Revolution 2.0: The power of the people is greater than the people in power*. 4th Estate. London.
- Goldberg, Vicki (1991). *The power of photography*. Abbeville Press. New York.
- Ingruber, Daniela (2011). *Bilder ohne Wirklichkeit: Kriegsphotographie in Zeiten der Quantenphysik*. LIT. Wien.
- Linfield, Susie (2010): *The cruel radiance: Photography and political violence*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Sontag, Susan (1979): *On photography*. Penguin Books. London.

Könyvfejezetek

- Biggs, Michael (2005): *Dying without killing: Self-immolations, 1963–2002*. In: D. Gambetta (szerk.): *Making sense of suicide missions*. Oxford University Press. Oxford. 173–208 old.
- Goodwin, Jeffrey–Pfaff, Steven (2001): *Emotion work in high-risk social movements: managing fear in the US and East German civil rights movements*. In: Goodwin, Jeffrey–Jasper, James M.–Polletta, Francesca (szerk.): *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. University of Chicago Press. Chicago. 282–302. old.

Tanulmányok

- Harlow, Summer–Johnson, Thomas J. (2011): The Arab Spring| Overthrowing the protest paradigm? How The New York Times, Global Voices and Twitter covered the Egyptian revolution. *International Journal of Communication* 2011/5. szám. 1359–1374. old.
- Jasper, James M.–Poulsen, Jane D. (1995): Recruiting strangers and friends: Moral shocks and social networks in animal rights and anti-nuclear protests. *Social Problems*. 1995/4. szám. 493–512. old.
- Khamis, Sahar–Vaughn, Katherine (2011). Cyberactivism in the Egyptian revolution: How civic engagement and citizen journalism tilted the balance. *Arab Media and Society*. 2011/14. szám. 14–15 old.
- Klandermans, Bert (1984): Mobilization and participation: social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*. 1984/49. szám. 583–600. old.
- Lotan, Gilad–Graeff, Erhardt–Ananny, Mike et al. (2011): The revolutions were Tweeted: information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions. *International Journal of Communication* 2011/5. szám. 1375–1405. old.;
- Meraz, Sharon–Papacharissi, Zizi (2013): Networked gatekeeping and networked framing on #Egypt. *The International Journal of Press/Politics* 2013/2. szám. 138–166. old.
- Papacharissi, Zizi–de Fatima Oliveira, Maria (2012): Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. *Journal of Communication* 2012/2. szám 1–17 old.
- Schlegel, Amy (1995): My Lai: ‘we lie, they die’ or, a small history of an ‘atrocious’ photograph. *Third Text*. 1995/9. szám. 47–66. old.
- Stage, Carsten (2013): The online crowd: a contradiction in terms? On the potentials of Gustave Le Bon’s crowd psychology in an analysis of affective blogging. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. 2013/2. szám. 211–226. old.
- Tufekci, Zeynep–Wilson, Christopher (2012): Social media and the decision to participate in political protest: observations from Tahrir Square. *Journal of Communication*. 2012/2. szám. 363–379. old.
- Van Zomeren, Martin–Spears, Russel–Fischer, Agneta H. et al. (2004): Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2004/5. szám. 649–664. old.

Interneten közzétett dokumentumok

Freelon, Deen (2011): The MENA protests on Twitter: some empirical data. dfreelon.org, május 19. <http://dfreelon.org/2011/05/19/the-mena-protests-on-twitter-some-empirical-data/>

<https://web.archive.org/web/20150319085505/http://wtop.com/?nid=387&sid=2210615>. Letöltve: 2020.04.01.

https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Spring. Letöltve: 2020.04.01.

https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/torture-of-boy-invigorates-syrias-protest-movement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html Letöltve: 2020.04.01.

Zhuo, Xiaolin–Wellman, Barry–Yu, Justine (2011): Egypt: the first Internet revolt? Peace Magazine. 2011. július/szeptember. <http://peacemagazine.org/archive/v27n3p06.htm>

